ڕەفیق سابیر

بەرەو مێژوو

کورتە باسێکی فیکریی - مێژوویی

سوید - ١٩٩١

ڕەفیق سابیر

بەرەو مێژوو

کورتە باسێکی فیکریی - مێژوویی

سوید - ١٩٩١

بەرەو میژوو
رەفیق سابیر
کورتە باسێکی فیکریی - میژوویی
چاپی یەکەم سوێد ١٩٩١
پیتچنین و مۆنتاژ: دیلان دەرسیم
چاپخانەی مەنسوور

ناوەرۆک

لاپەرە

لە جیاتی پێشەکی: چریکەیەک لە جەنگەڵدا ٥

١- بە مێژوو نامۆ ٩
بەشی یەکەم: مێژووی ناوچەگەری، یان مێژووی سەرانسەری؟ ١١
بەشی دووەم: ئەنترۆپۆلۆژیای ئیسلام و بەخۆنامۆکردنی نەتەوەی کورد. ٢٣
بەشی سێیەم: کولتووری جەنگەڵ، یان کولتووری گەڵ؟ ٤٠
بەشی چوارەم: سەروەری مێژوویی، یان ملهوڕی مێژوویی؟ ٥٢

٢- بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان دیاردەیەکی مێژووییە. ٦٣
بەشی یەکەم: دەربارەی ناوەرۆک و ئامانجەکانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان. ٦٥
بەشی دووەم: میکانیزمی پەیوەندی نێوان بزوتنەوەی کورد و بزوتنەوەی گەلانی ناوچەکە. ٨١
بەشی سێیەم: هەڵوێستی هێزە مارکسیەکانی ناوچەکە دەربارەی مەسەلەی کورد. ٩٣
بەشی چوارەم: تەنگوچەڵەمەی فیکریی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان و ئاسۆیەکی روون. ١١٠
ئەنجام ١٢٥
سەرچاوەکان ١٢٧

لەجیاتی پێشەکی

چریکەیەک لە جەنگەڵدا

پێدەچێ مێژوو بە درێژایی هەزاران ساڵ بە پێی لۆژیکێکی دەبەنگانە، بەڵام زاڵمانە بەرێوە چووبێ. بۆیە زیاتر دوو حاڵەتی سەرەکی دژبە یەک، یان دوو جۆرە دیاردەی ناکۆکی بە خۆ گرتوە:

بۆ ئەوەی مرۆڤ لەگەڵ مێژوودا هەڵبکات دەبوو یان سەردەستەو زۆردار، یان ژێر دەستەو زۆر لێکراو بێ!

تۆ بڵێی ئەو نەتەوە خاوەن شارستانی و کولتووورە بەرزانەی لە ناو چوون (میسرییە کۆنەکان، بابلییەکان، سۆمەرییەکان، مادەکان...هتد) نەمانی خۆیان لەوە پێ باشتر بوو بێ تا کۆیلە و ژێر دەستەی

داگیرکەرە شمشێر وەشێنەکانیان بن!؟ یان بە واتایەکی‌تر لەبەر ئەوە لە ناوچووبن چونکە نەیانتوانیبێ لەگەڵ ئەم لۆژیکە باوەی مێژوو هەڵکەن؟!.

ئێمە بە درێژایی مێژوو نەتەوەیەکی زۆردار نەبووین... نەتەوەیەکی کۆیلەدار نەبووین... ڕەنگە لەبەر ئەوە بێ کە بە جۆرێکی ئۆتۆماتیکیانە لە چارەمان نووسرا بێ تا نەتەوەیەکی زۆر لێکراوو کۆیلە بین. تۆ بڵێی هەر لەبەر ئەوەی ئێمە بە درێژایی ژیانمان شەرمان بەکەس نە فرۆشتووە، دەبێ شەرمان پێ بفرۆشرێ؟ هەر لەبەر ئەوەی نیشتمانی خەڵکێکی ترمان داگیر و کاول نەکردووە دەبێ وڵاتەکەمان داگیر و کاول بکرێ؟ هەر لەبەر ئەوەی کولتوور و شارستانیی خەڵکی ترمان لەناو نەبردووە دەبێ کولتوور و شارستانیمان لەناو ببرێ؟!

پێدەچێ هێشتا بە پێی ئەم لۆژیکەی مێژوو بێ کە ئێمە وەک نەتەوە لەناو دەبرێین... وەک وڵات تاڵان و وێران دەکرێین... وەک کولتوور و ژیانی رۆحی دادەتەپێندرێین.

بەڵێ ئێمە نامۆی نێوجەنگەڵی مێژووین...

یان مێژووی جەنگەڵ بە ئێمە نامۆیە!

مەگەر مێژوو ئەو ئەفسانە پووچەڵە نییە کە سەرکەوتووەکان (واتا دەسەڵاتداران) دەینووسنەوە؟!

مەگەر مێژوو ئەو درەختە بەردارە نییە کە زۆردارەکان بەروبومەکەی دەڕنننەوە؟!

سەرکەوتووەکان، کە خودانی مێژوون، هەمیشە لەسەر هەق بوون و لەسەر هەقن!

کەچی ژێر کەوتووەکان، کە خەڵکی بێ مێژوون (بەڵام بەراست خەڵکی بێ مێژوون؟!!) هەمیشە خەتاکار و بگرە تاوانبارن!!

دەسەڵاتداران، وەک چین و نەتەوە، تا ئیمڕۆ بە پێی ئەم لۆژیکە بەرەوڕووەی مێژوو دەچنەوە...!

کەچی زۆرلێکراوان، دیسان وەک چین و نەتەوە، بەپێی هەمان لۆژیک، باجی مێژوو دەدەن!

ئێمە هەوەڵین نەتەوە نەبووین کە باجی ئەم لۆژیکەی مێژوومان داوە، کەچی لەوە دەچێ دوانەتەوە بین کەلەم باج وسزایەی مێژوو دەرباز بین.

بەڵام بۆ ئەوەی دەرباز بین، یان دروستتر بڵێم، زووتر دەربازبین دەبێ باشتر خۆمان بناسین... دەبێ چێتر دوژمنەکانمان بناسین...

بەڵام بۆ ئەوەی خۆمان و دوژمنمان باشتر بناسین دەبێ ئاشنای مێژوو بین، هەرچەندە ئەم مێژووە هێشتا بە پێی لۆژیکی جەنگەڵ بەرێوە بچێ. ئەم کتێبە لاقی ئەوە لێنادات کە پێناسەی مێژوو دەکات، یان لۆژیک و شوناسنامەی مێژوو بە خوێنەران دەناسێنێ. بەڵام دەشێ هەوڵدانێکی سەرەتایی بێ تا سەرنجی پڕ لە پرسیار و گومانکارانەی خوێنەری کورد بۆ هەندێ گۆشەی تەماوی مێژووی خۆمان و مێژووی داگیرکەرانی دوێنێ و ئیمڕۆی وڵاتەکەمان رابکێشێ... یان دەشێ بەردێک بێ و فڕێبدرێتە نێو زەلکاوی مێژوو... یان چریکەیەکی نێو جەنگەڵی مێژوو بێ!! بۆچی نا ؟!

مەگەر ئێمە لەیەک کاتدا بەرهەم و قوربانی دەستی ئەم مێژووە ناڕەوایە نین ؟!...

مەگەر داگیرکەرانی نیشتمانەکەمان، لەیەک کاتدا، بەرهەم و زەوتکەری ئەم مێژووە نین ؟!

ڕەنگە لەبەر ئەم هۆکارانەیش بێ کە لە نووسینی ئەم باسەدا بایەخیم بە گێڕانەوەی ڕووداوەکان نەدابێ، بە تایبەتی کە مێژوونووس نیم تا

مێژوو بنووسمەوە. بەڵکو زیاتر ویستوومە ـ ئەگەر توانیبێتم ـ بە چاوێکی کراوە هەندێ ڕووداوی مێژوویی بخوێنمەوە و لەگەڵ یەکتریدا بەراوردیان بکەم تا هەندێ دەرەنجامی فیکریان لێ هەڵێنجم . هەر لەم ڕوانگەیەشەوە سەرنجی هەندێ دیاردەی هاوچەرخم داوە، کە بمانەوێ و نەمانەوێ، لەسەر زەمینەی ڕووداوە مێژووییەکان وەستاون، یان لە نێو جەنگەڵەکەدا سەریان هەڵداوە!

ـ بەڵام ئاخۆ منێکی نامۆی مێژوو، یان بە مێژوو نامۆ توانیومە ئەم کارە بە ئەنجام بگەیەنم؟!

ـ ....!!

ڕەفیق
١٩٩٠/١٢/١٣

1
بەمێژوو نامۆ

بەشی یەکەم

مێژووی ناوچەگەری
یان
مێژووی سەرانسەری؟

ئێمە وەک نەتەوە بە درێژایی مێژوو ئیرادەی ئینسانی و نەتەوەییمان لێزەوت کراوە، خۆمان خودانی خاک و سەروەری نەتەوەیی و مێژووەکەمان نەبووین. مێژووی ئێمە، بە مێژووی فیکری و کولتووریشمانەوە، وەک وڵاتەکمان داگیرکراوە.بۆیە ئێمە بە سەرجەمی مێژووەکەمان نامۆکراوین. لام وایە تراژیدیای داگیرکردن و کۆیلایەتی نەتەوەیی لێرەوە دەست پێدەکات.

ئەگەر بەشێکی ئەم بە مێژوو نامۆبوونە لەوەدابێ کە خۆمان خودانی مێژووی خۆمان نەبووین و پرۆسەی گەشەکردنی مێژووەکەمان شێوەیەکی سروشتیی، یان نیمچە سروشتیی بە خۆیەوە نەگرتبێ و چەندان بەش و قۆناخی گەشەداری کوێرکرابنەوە، ئەوا بەشەکەی دیکەی ئەم نامۆییە لەوەدایە کە پرۆسەی کارلێککردن و تەفاعولی نێوان قۆناخە مێژووییە گرنگەکانی کوردستان و، پەیوەندی ژیانی

مادی و رۆحیی نێوان بەشە لێکدابڕاوەکانی نەتەوەکەمان تا ئیمرۆ سست و لاوازن.

مێژووی ئێمە لە زۆر رووەوە وەک کۆمەڵە رووداوێکی لێکدابڕاو نەک پێکەوە گرێدراو، وەک کۆمەڵە ئامانج و ئایدیالێکی لێک جیاواز نەک هاوبەش دێتە پێشچاو. بە واتایەکی تر مێژووی سەرانسەی نەتەوەکەمان لە زنجیرە رووداو و دیاردەیەکی پێکەوە لکاوی کوردستانی ناچێ کە یەک ئامانج و ئایدیالی هاوبەش پێکەوەی گرێدابن و، هەریەکەیان ئەوی تریانی تەواوکردبێ. یان هەریەکەیان زەمینەی بابەتی بۆ سەرهەڵدانی دیاردەی دوای خۆی خۆشکردبێ تا درێژەپێدەری سروشتیی هەمان پەیامی سیاسیی و، فیکری و رۆحیی دیاردەکەی پێش خۆی بێت.

ئەگەر مێژووی گرنگترین سەردەمەکانی هەربەش و هەرێمێکی کوردستان، بە مێژووی فیکری و کولتوورییشەوە وەربگرین دەبینین تارادەیەکی زۆر لە مێژووی سەردەمەکەی پێش خۆی، یان لە مێژووی هەمان سەردەمی ناوچەیەکی دیکەی کوردستان جیاوازە. هەر سەردەمێکی مێژوویی کاتێ کۆتایی پێهێندراوە لەگەڵ خۆیدا دیاردە فیکریی و، سیاسیی و کولتوورییەکانی خۆی پێچاوەتەوە و ئیتر سەردەمێکی دی، لە بەشێکی دیکەی کوردستاندا دەستی پێکردووە بێ ئەوەی پەیوەندییەکی تەواوکارانەی بە ژیانی روحیی و مادیی سەردەمەکەی پێش خۆیەوە هەبێ.

ئەم دیاردە ناسرووشتییە بۆتە هۆی ئەوەی هێزی هەر رووداو و دیاردەیەکی مادیی و رۆحیی کۆمەڵگای کوردستان زیاتر تا سنوورێکی جوگرافی تەسک و تاکاتێکی دیاریکراو بڕ بکەن و، کاری

خۆیان لە بەشێکی کەمی نەتەوەکەمان بکەن. لێرەوە بەرای من پرۆسەی تەفاعولی نێوان مێژووی ئێمە و نێوان بەشەکانی نەتەوەکەمان پرۆسەیەکی بەش- بەش و قۆناخ- بە قۆناخ و هەرێمییە نەک سەرتاسەری. بە واتایەکی تر مێژووی ئێمە وەک یەک بابەتی یەکگرتوو... وەک یەک شێوە ژیان... وەک یەک زنجیرە خەبات و راپەڕین... وەک یەک ئامانج و ئایدیالی‌یەک نەتەوەکاری خۆی نەکردۆتە سەرنەوەیەک لە دوای‌یەکەکانی. رەنگە لەبەر ئەم هۆکارە بێ خەڵکی هەربەش و هەرێمێکی کوردستان زیاتر بەرهەمی مێژووی تایبەتی بەش و هەرێمەکەی خۆیان بن، نەک بەرهەمی مێژووی سەرتاسەری نەتەوەکەمان، زیاتر هەست بە ئینتیمایی هەرێم یان بەشە کوردستانەکەی خۆیان دەکەن نەک بە ئینتیمای سەرانسەری کوردستانی.

بۆنموونە:

وەک دەزانین لە ناوەراستی سەدەی شانزەیەم را کوردستانی باکوور، لە سایەی هەندێ لە میرنشینە کوردەکاندا (میرنشینی بەتلیس، هەکاری و جزیرە و...هتد) سەرەتای بوژاندنەوەیەکی ئابووریی و، سیاسیی و کولتووری فراوانی بە خۆیەوەبینی. بە پشتبەستن بە شەرەفنامەی شەرەفخانی بدلیسی و سیاحەتنامەکەی ئەولیا چەلەبی و مەم و زینی خانی، ژیانی شارستانیی ئەو سەردەمانەی کوردستانی باکوور لە ئاستێکی بەرچاو و پێشکەوتووی سەردەمەکەی خۆیدابووە. دەشێ دروستبوونی شێوە زمانی ئەدەبی کرمانجی سەروو، دەرکەوتنی مەلای جزیری، عەلی هەریری، فەقێ تەیران و خانی مەزن بە نیشانە و بەرهەمی ئەو شارستانییە دابندرێن. د. عیزەدین رەسووڵ دەڵێ:

(دەرکەوتنی قوتابخانەیەکی نوێی شیعری لە «جزیرە و بۆتان» بەڵگەیەکی تری ئەو رابوونە سیاسی و ئابووری و شارستانییەیە کە ئەم ناوچە کوردییە لە سەدەکانی شانزەیەم و هەڤدەیەمدا بە خۆیەوە دیوە).[1]

بەڵام کاتێک تورکەکان کوردستانی سەروویان بە تەواوی داگیرکرد و ژیانی کولتووری، ئابووریی و شارستانیی نەتەوەکەمانیان وێران کرد، دوای ئەوە نزیکەی دوو سەدەیەک کوردستانی باکوور وەک وڵاتێکی وێرانەی دوور لە دیاردەی بەرچاوی کولتووری و شارستانیی ماوەتەوە. ئایا بە ئەقڵدا دەچێ ئەو نەتەوەیەی بلیمەتانی وەک مەلای جزیری، خانی، شەرەفخانی بدلیسی، عەلی هەریری و فەقێ تەیرانی بووبێ، کەچی لە ماوەی دووسەدەیەکدا بلیمەتانی تری لێهەڵنەکەوتبێ؟

گەریدەی تورک ئەولیا چەلەبی، لە ساڵی ١٦٧٦ی زایینی لە کاتی داگیرکردن و وێرانکردنی شاری بدلیسدا لەگەڵ لیژنەی تاڵان نووسدا بووە تەنیا لەم شارەدا، وەک دەنووسی:(حەوت باری حوشتر کتێبی بوون. کتێبخانەی تایبەتی میر پتر لە چوار هەزار دەستنووسی زۆر نایاب و بە هاداری تێدا هەبوو کە هەموو دەبەرگ گیراو و نەخشێنراوبوون: لەمەر ئایین و تاریخ و زمان و جانەوەر و گیا و گژ و پزیشکی و (تشریح) و پێودانی شیعر و قافیە بوون و دیوانە شیعریش گەلێک بوون. زۆریش وێنە و نەخشە و تابلۆی نایابی هەبوو. هەر میر بۆخۆی ٧٦ کتێب و ١٠٥ نامیلکەی بە فارسی و عەرەبی دانابوون).[2]

کاتێ کوردستانی سەروو وێرانکرا پێدەچێ هێشتا تیشکی کولتوور

و شارستانیەکەی بەر بەشەکانی تری کوردستان نەکەوتبیٚ، بە پیٚی ئاگاردی من بەڵگەیەکی میٚژوویمان لەبەردەستدا نییە پیٚچەوانەی ئەم بۆچوونە بسەلمیٚنیٚ.

هەر لەو سەردەمانە و دواتریشدا لە سایەی میرنشینی ئەردەلاٚندا بەشیٚکی کوردستانی خواروو و رۆژهەلاٚت گەشانەوەیەکی بەرچاوی ئابووریی، کولتووری و شارستانییانەی بەخۆیەوە دیوە. دیالیٚکتی گۆران وەک زمانی ئەدەبی و زمانی رەسمی ئەم میرنشینە چەسپاوە. (دەسەلاٚتی سیاسی و هیٚزی ئەم ئەمارەتەش ئەدەبی بە دیالیٚکتی گۆرانی پیٚشخست و گەیاندییە لووتکەی داهیٚنان و گەشەسەندن).(٣)

دەرکەوتنی شاعیران سەیدی هەورامی، بیٚسارانی، ئەحمەد بەگی کۆماسی، خانای قوبادی، وەلی دیٚوانە و مەولەوی لوتکە نیشانە و بەرهەمی شارستانیی گەشەداری ئەو سەردەمەن. ئەمین زەکی لایەنیٚکی ئەم ژیانە شارستانییە، لە سەردەمی فەرمانرەوایی ئەمانوللاخان (١٧٩٨-١٨٢٤) باس دەکات و دەڵیٚ: (ئەم ئەمیرە زۆر زانست و زانایانی خۆش ویستووە و گیانی زانست و ئەدەب پەروەری و شارستانیەت و ئاوەدانیی بە ولاٚتدا بلاٚوکردۆتەوە شاری سنە راپەرینیٚکی گەورەی ئاوەدانیی و ئەدەبیی بە خۆیەوە دیوە، کۆشک و دەربارەکەی بۆتە کەعبەی شاعیران و ئەدیبان و زانایانی کوردستان و ئیٚرانیش).(٤)

ئەم دیاردە شارستانییە لە هەمان دیاردەکەی پیٚشتری کوردستانی سەروو دەچیٚ، بیٚ ئەوەی بەرای من کارتیٚکردنی ئەوی پیٚوە دیاربیٚ، یان دریٚژەپیٚدان (امتداد)ی راستەوخۆی هەمان دیاردە شارستانییەکەی کوردستانی باکوور بیٚ.

هەروا لە کۆتایی سەدەی هەژدەیەم و سەرەتای سەدەی نۆزەیەمدا، بەشێکی تری کوردستانی خواروو، لە سایەی میرنشینی باباندا، رووی لە گەشانەوەیەکی ئابووریی، سیاسیی و کولتووری کرد، کە لە زۆر رووەوە لە دیاردەکەی کوردستانی سەروو، یان دیاردەکەی سەردەمی ئەردەلانەکان دەچێ، بێ ئەوەی کارتێکردنی ئەوانی پێوە دیاربێ. لەو سەردەمەدا بلیمەتانی وەک نالی، شێخ مارفی نودێ، مەولانا خالیدی نەقشبەندی، کوردی و سالم دەرکەوتن کە لووتکەی ژیانی ئەدەبی و فیکریی و رۆحیی ئەو سەردەمەی نەتەوەکەمانن. هەروا شێوە زمانی ئەدەبی کرمانجی خواروو دروست بوو، کە ئیمرۆ لە کوردستانی باشوور و رۆژهەڵاتدا، زمانی خوێندن و نووسینە.(٥)

بەڵام ناتوانین ئەم پرۆسە مێژووییە، بە هەموولایەن و شەقڵە شارستانیەکانیەوە، بە درێژەپێدەری پرۆسە مێژوویەکەی کوردستانی سەروو، یان کوردستانی ئەردەلان دابنێین. ناتوانین نالی، کوردی و سالم بە درێژەپێدەری سەیدی هەورامی، بێسارانی و خانای قوبادی و...هتد دابنێین. ناتوانین شاعیران و بیرکارانی سەردەمی ئەردەلانەکان و بابانەکان بە درێژەپێدەری مەلای جزیری، خانی، عەلی هەریری و فەقێ تەیران ناوبەرین. چونکە هیچ کامییان نەیانتوانی بێنە ناوەندێکی سەرەکی بۆ بەش و ناوچەکانی تری کوردستان.

لێرەوە لام وایە دەشێ سەربەخۆ لە زۆر قۆناخی مێژوویی و کولتووری نەتەوەکەمان بکۆڵینەوە، بێ ئەوەی بە جۆرێکی حەتمی بە قۆناخێکی تریەوە ببەستینەوە- دەتوانین بە جیا باسی ژیانی سیاسیی، ئابووریی، کۆمەڵایەتیی، فیکریی و ئەدەبی سەردەمی ئەردەلانەکان و بابانەکان بکەین بێ ئەوەی بە ئەڵقەیەکی تەواوکارانەی سەردەمی

میرنشینی بدلیس و جزیرە و هەکاری دابنێین. دەشێ لە ڕاپەڕینی شێخ عوبێدوللای نەهری و لە بزوتنەوەی رۆشنگەریی (التنویر) ی و سیاسی سەرەتای ئەم سەدەیەی کوردستانی باکوور، کە رواڵەتەکانی لە دەرچوونی رۆژنامەی (کوردستان) و دامەزراندنی چەند رێکخراوێکی سیاسی و کۆمەڵەیاتیدا دەرکەوتن، بکۆڵینەوە بێ ئەوەی بە بزووتنەوەی سیاسی و کولتووری سەردەمی بابانەکان، یان ئەردەڵانەکانی ببەستینەوە. دەتوانین لە دامەزراندنی کۆماری کوردستان لە مەهاباد بە سەرۆکایەتی پێشەوای نەمر قازی محەمەد بکۆڵینەوە بێ ئەوەی بەم بزوتنەوە سیاسی و رۆشنگەری و کولتووریانە و، تەنانەت بە شۆرشەکەی شێخ مەحموودی نەمری ببەستینەوە!. لەوەش کارەسات تر ئەوەیە ئەم دیاردەیە تا ئێستا هەر بەردەوامە!!

ئایا کوردێکی کوردستانی باکوور چی دەربارەی ژیانی فیکردیی، کولتووری، سیاستیی و خەباتی چەندان سەدەی نەتەوەکەی لە کوردستانی خواروو و رۆژهەڵاتدا دەزانێ؟! تا چەند لەژێر کارتێکردنییان دایە؟ یان خەڵکی کوردستانی رۆژهەڵات و خواروو چی دەربارەی میراتی فیکردیی، کولتووری و خەباتی چەند سەدەی نەتەوەکەیان لە کوردستانی باکووردا دەزانن؟ ئەم میراتە چ رۆڵێکی لە دروستبوونی کەسایەتی ئەم خەڵکەدا گێڕاوە؟ ئایا ناکرێ ئەم نامۆبوونە کولتووری و مێژوویی و سیاسیەمان بە هۆکارێکی سەرەکی بەخۆنامۆبوونی نەتەوەیی و داتەپینی هۆشیاری نەتەوەییمان دابنێین؟!

ئایا لێکداپڕانی نەتەوەیی و کار لە یەکتری نەکردنی ئەم دیاردە

مێژوویی و سیاسیی و فیکریی و کولتوورییانە تەنیا بۆ شاڵاوی داگیرکەران و لە بارچوواندن و جوانەمەرگ کردنی خودی ئەم دیاردانە دەگەڕێتەوە؟... یان بۆ لێکدابڕانی جوگرافیی کوردستان؟... یان بۆ وێرانکردنی ژیانی ئابووری و ڕێنەدان بە گەشەکردنی پەیوەندی نوێی ئابووری- کۆمەڵایەتی...؟ یان بۆ هێز و وزەی سیستمی فیودالی و عەشیرەتگەری؟... یان بۆ نەبوونی یەک ئامانج و ئایدیالی هاوبەش و نەبوونی یەکێتی ژیانی رۆحی نەتەوەی کورد؟!.

ئایا دەتوانین باسی کام ئامانج و ئایدیالی نەتەوەیی هاوبەش و کام ژیانی رۆحی هاوبەشی نێوان (وەک نموونە) میرنشینەکانی بابان و ئەردەلان بکەین لە کاتێکدا بە درێژایی دەیان ساڵ سەرقاڵی پەلاماردان و پێکدادانی یەکتری بوون؟ ئایا لەم بارودۆخەدا دەشێ چ ئاڵوگۆڕ و (تفاعلیک)ی کولتووری لە نێوان ئەم دوو میرنشینەدا روو بدات؟ دەتوانین باسی کام هەستی نەتەوەیی هاوبەش و کام ئامانجی نەتەوەیی هاوبەشی میرنشینی سۆران بکەین لە کاتێکدا میری سۆران قەتلوعامی بە کۆمەڵی یەزیدییە (کافرەکانی!) دەکرد؟. کامەیە ئایدیال و ئامانجی نەتەوەیی هاوبەشی خودی بابانەکان لە کاتێکدا زۆربەی میرەکانی لەبەر خۆپەرستی و دەسەلاتپەروەری، شەرمهێنەرانە لەشکری داگیرکەرانیان دوای خۆیان دەخستن و کوردستانیان پێ کاول دەکردن.

مێژوونووسی کورد عەبدولقادری رۆستەمی بابان کە لەنێو رووداوەکانی سەردەمی بابانەکان و ئەردەلانەکاندا ژیاوە هەندێ رووداوی سەیرمان سەبارەت بە خۆخۆری هەندێ لە میرانی بابان بۆ دەگێڕێتەوە، کە چۆن هەندێکیان بە مەبەستی دەسەڵات زەوت کردن

له مام و براکانیان، له بەغداوه لەشکری عوسمانییان دوای خۆیان خستووه تا دەست بەسەر سلێمانیدا بگرن. هەندێکی دیکەیان، بۆ هەمان مەبەست، لەشکری ئێرانیان تاسلێمانی دوای خۆیان داوه. ئەم تراژیدیا- کۆمیدیایە لە سەردەمی جووتەبرا سلێمان پاشا و مەحموود پاشادا گەیشتۆتە لووتکە، کاتێ وەک نووسەر دەڵێ: (ئەم جووتە برایە لە ماوەی چوار ساڵدا، یەکیان بە یارمەتی لەشکری عوسمانی و ئەویتریان بە یارمەتی لەشکری ئێرانی، شەش جار بەنۆرە بەسەر وڵاتی باباندا زاڵ بوون و، وڵات لە دەستدرێژی ئەوان تووشی ویرانی و چارەرەشی بوو).(٦)

پیرەمێرد لە یاداشتەکانیدا بە ناهەق نەینووسیوە کە (سلێمانی لە ئیپتیدای تەشکیلییەوە هەرچی ئەبوو بە حوکمدار برابچوکەکەی دەری ئەپەراند).(٧)

لێکدابڕانی نەتەوەکەمان، لەبەر هەر هۆکارێکی خۆیی و بابەتی، نێوخۆیی و دەرەکی بێ، تائیمرۆ گیروگرفتی گەورەیان لەبەردەم سەرجەمی ژیانی مادیی و رۆحیی نەتەوەکەمان، بە تایبەتی بۆ بزوتنەوە رزگاریخوازییەکەی دروست کردووە. بەرای من ئاشکرێ لێکدابڕانی کولتووری و نەتەوەیی ئیمرۆی بەشەکانی کوردستان و پرش و بڵاوی نێوان لایەنەکانی بزوتنەوەی کورد تەنیا بە ئەنجامی دابەشکردنی نوێی کوردستان (واتا دوای جەنگی یەکەمی جیهان) دانابندرێ، بەڵکو مێژووەکەی زۆر لەوە کۆنترە. دەشێ خودی ئەم لێکدابڕانە مێژووییە یاردیدەدەرێکی دابەشکردنی نوێی کوردستان بووبێ کە ئیمپریالیستەکان توانییان بە سووک و ئاسانی گەمە بەچارەنووسی سەرجەمی نەتەوەکەمان بکەن و وڵاتەکەمان بەسەر

خەڵکی تردا بیەشنەوە، بێ ئەوەی رووبەرووی بەرەنگاربوونەوەیەکی کوردستانی، یان یەکگرتوانەی فراوان ببنەوە.

لام وایە مێژوویی ئێمە وەک یەک بابەتی یەکگرتوو، وەک یەک شێوە ژیان و یەک چارەنووسی هاوبەش... وەک یەک زنجیرە خەبات... وەک یەک هێزی هاوبەشی مادیی و رۆحیی وەک ئامانج و ئایدیاڵی هاوبەشی یەک نەتەوە، هێشتا کاری خۆی نەکردۆتە سەر ئێمە... مێژووی ئێمە، بە مێژووی ڤیکریی و کولتووریشمانەوە، هێشتا کەرەسەیەکی خاوە و نەکراوەتە

هۆکارێکی پەروەردەکردنی مرۆڤەکانی کوردستان، نەکراوەتە ئەو میرات و سامانە نەتەوەییە هاوبەشەی هەر مرۆڤێکی کورد لەهەر بەشێکی کوردستاندا بێ پێی شارەزابێ و شانازی بەلایەنە گەشەدار و شۆرشگێر و دیموکراتخوازەکانیەوە بکات. بۆیە ئێمە زیاتر بەرهەمی بەشێکی مێژووی نەتەوەکەمانین نەک بەرهەمی سەرجەمی مێژووەکەمان... خەڵکی هەر پارچە و هەرێمێکی کوردستان زیاتر کەوتوونەتە ژێر کارتێکردنی مێژووی هەرێمەکەی خۆیان نەک مێژووی هەموو کوردستان... هەر بەشەمان سەرقاڵی گیروگرفت و بەرژەوەندییەکانی بەشەکەی خۆمانین نەک بەرژەوەندی هەموو نەتەوەکەمان... تۆبڵێی لە ئەنجامی ئەم دیاردەیەدا نەبێ کە ئیمرۆ لەگەڵ ئەوەی گەلەکەمان رووبەرووی مەترسی لەناوبردنی فیزیکی و رۆحی بۆتەوە، کەچی تائێستا بیری سیاسی کوردستانی... بیری یەکێتی خەباتی کوردستانی... دەرککردن بە یەکێتی چارەنووس و ئایدیاڵ و ئامانجی کوردستانی بە رادەیەک لە نێو ئێمەدا لاوازە کە لایەنەکانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانیی کوردستان ناتوانن

لەسەر سادەترین بەرنامەی هاوبەشی کوردستانی ڕێک بکەون. یان کاتێ بەشێکی نەتەوەکەمان لەناو دەبرێ کەچی هێزە سیاسییەکانی بەشێکی دیکەی نەتەوەکەمان بێدەنگ دەبن لە لاشیان شەرم نییە کە تەنانەت هێندەی خەڵکی نەناس و بیانی لەسەر نەتەوەکەی خۆیان بە دەنگ نایەن.

لێرەوە پێشنیار دەکەم لەسەرەتادا بۆ مێژووی نەتەوەکەمان بگەڕێینەوە، تابتوانین سەرجەمی ئەم مێژووە، وەک یەک بابەتی پێکەوە گرێدراو بکەینە هێزێکی نوێی مادی و ڕۆحی نەتەوەکەمان. تائێمە و نەوەکانی ئایندەمان، بە پێچەوانەی باپیرانمانە ببینە بەرهەمی مێژووی سەرانسەری نەتەوەکەمان نەک مێژووی هەرێمەکەمان... ببینە هەڵگری ئامانج و ئایدیالی هاوبەشی نەتەوەکەمان نەک تەنیا ئایدیاڵ و ئامانجی تەسکی ناوچەکەمان. تابتوانین کوردستانییانە، نەک هەرێمچییانە بیر بکەینەوە و کار و کۆشش بۆ ئایندەی هاوبەشمان بکەین.

ئەگەر فیکر و (هوشیاریی) نەتەوەیی و کۆمەڵایەتیمان ڕەنگدانەوەی واقیعی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتیمان بێت، ئەوا گۆڕینی ئەم واقیعە سەپاوەی کوردستان پێویستی بەداهێنانی فیکر و هۆشیارییەکی نوێی ئەوتۆ هەیە کە ببێتە هێزێکی مادی نەتەوەکەمان.

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١- الدكتور عزالدين مصطفى رسول، احمدى خانى شاعرا ومفكرا، كليه الآداب، جامعه بغداد- ١٩٧٩ ل٨٩.

٢- شەرەفنامەی شەرفخانی بدلیسی، هەژار کردوویە بە کوردی- چاپی دووەم تاران- ١٩٨١. پەراوێزی مامۆستا جەمیل رۆژبەیانی ل٧٨٧- ٧٨٨- هەروا بڕوانە: محمد امين زكى- خلاصه تاريخ الكرد وكردستان. الجزء الاول- ترجمه محمد علي عوني- الطبعه الثانيه- پەراوێزی ل٦٠٢.

٣- ئەنوەر قادر محەمەد- لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی، ستۆکهۆلم ١٩٩٠ ل٣٩.

٤- هەمان سەرچاوە ل٣٩.

٥- بۆ زیاتر لەم رووەوە بڕوانە: د. عیزەدین مستەفا رەسووڵ. چەند سەرنجی دەربارەی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، بەغدا ١٩٧١. هەروا بڕوانە رەفیق سابیر، سەرەتایەکی مێژوویی دەربارەی سەرهەڵدانی هۆشیاری خۆیی نەتەوەیی لە کوردستاندا، گۆڤاری (رێگای ئاشتی و سوسیالیزم، ژمارە (٩)ی ساڵی ١٩٨٧.

٦- بڕوانە: عبدالقادر ابن رستم باباني، تاريخ وجغرافياى كردستان موسوم به سير الاكراد، بكوشش محمد رئوف توكلى. چاپخانەی أرژنگ ١٣٦٦- ئەم کتێبە لەلایەن مامۆستا کەریمی حیسامی-یەوە کراوە بە کوردی.

٧- یادداشتەکانی پیرەمێرد، ئامادەکردنی ئومێد ئاشنا. رۆژنامەی (ئاسۆ)، بەغدا ژمارە (٤٨) رۆژی ٢٣/٦/١٩٩٠.

بەشی دووەم

ئەنترۆپۆلۆژیای ئیسلام و بە خۆنامۆکردنی نەتەوەی کورد

کورتە پێشەکییەک:

لام وایە بەشێکی بە مێژوو نامۆبوونمان، یان نامۆیی مێژووییمان لەوەدایە کە چەندان قۆناخی گرنگی مێژووی نەتەوەکەمان کوێرکراونەتەوە و، ئیمڕۆ جگە لە هەندێ زانیاری پچڕ- پچڕ شوێنەوارێکی دیکەیان نەماوە.

دەشێ قۆناخی چەند سەد ساڵەی پێش سەپاندنی ئایینی ئیسلام بەسەر کوردستاندا بەزەقترینی ئەو قۆناغە وێرانکراوانە دابندرێ، کە ئیمڕۆ شتێکی ئەوتۆ دەربارەی ژیانی مادیي و رۆحیی ئەو سەردەمەی نەتەوەکەمان و ئاستی شارستانی و کولتوور و شێوە زمانەکەی و...... هتد نازانین. پێدەچێ تۆفانەکە بە رادەیەک وێرانکارانە بووبێ کە هەموو شتێکی لەگەڵ خۆیدا ڕامالیبێ.

ئەم دیاردەیە تایبەتمەندی ئایینی ئیسلام و سروشتی ئیسبیانەی

ئامانجە مێژووییەکەی دەردەخات. چونکە ئەم ئایینە لە کاتێکدا بۆ کۆمەڵگای دوورگەی عەرەب، کە سەرچاوەی دەرکەوتنی بوو، شێوەی کودیتا، یان شۆڕشێکی کۆمەڵایەتی بەخۆ گرت و، ڕۆڵێکی مەزنی بۆ پەکخستنی ژیانی فیکریی و ڕۆحیی و نەتەوەیی گەلی عەرەب گێڕا، کەچی هەر هەمان ئایین لە کوردستان و گەلێ ناوچەی تردا نەک هەر ڕۆڵێکی پۆزەتیڤانەی دیاری نەکرد، بەڵکو دیوارێکی بەرزی لەبەردەم گەشەکردنی ژیانی فیکری و کولتووریدا هەڵچنی و بگرە ژیانی ڕۆحی و نەتەوەییمانی وێرانکرد.

لە هەمان کاتدا ئەم دیاردەیە، واتا ڕۆڵی نیگەتیڤانەی ئیسلام لە کوردستاندا، تارادەیەک ئەنجامی ئەو جیاوازییە بوو کە لە نێوانی ئایین، هەر ئایینێ، وەک دیاردەیەکی سەربەخۆ و، لە نێوانی لایەنی ئەنترۆپۆلۆژی ئاییندا هەیە. چونکە ئایینی ئیسلام، وەک هەر ئایینێکی تری ئاسمانی لە دوو لایەن، یان جەمسەر پێکهاتووە. لایەنێکیان خودی ئایینەکەیە وەک ناوەڕۆک و دیاردەیەکی ڕۆحی ڕووت، لایەنەکەی دیکەشی ئاستی تێگەیشتن و شێوەی پیادەکردنیەتی لەلایەن خودی مرۆڤەوە. لێرەدا من نامەوێ باسی ناوەڕۆکی ئایینی ئیسلام بکەم، بەڵکو لایەنە ئەنترۆپۆلۆژیەکەیم مەبەستە، بەو پێیەی هێندەی ئایین، کولتوور و شارستانی نەتەوەیەک دەهێنێتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، دەشێ هێندەش کولتوور و شارستانیی نەتەوەیەک ئایین پەلکێشی ژێر ڕکێفی خۆی بکات، واتە ئایین ببێتە بەشێک لە کولتوورەکە، یان وەک چۆن ئایین هەوڵ دەدات مرۆڤ بگۆڕێ، ئەوا مرۆڤیش لای خۆیەوە ئایینەکە دەگۆڕێ.[1]

بۆیە هەر ئایینێکی ئاسمانی چەند خۆی بە دیاردەیەکی سەربەخۆی

بێبەست (مطلق)دا بنێ، ئەوا لە رووی ئەنترۆپۆلۆژییەوە رێژەیی (نیسبی)یە، واتا ئەو مرۆڤانەی هەڵگری ئایینەکەن بەپێی بۆچوون و تێگەیشتنی خۆیان و لە روانگەی بەرژەوەندی تایبەتی و نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی جۆربەجۆری خۆیانەوە سەیری ئایینەکە دەکەن و بەرخوردی لەگەڵدا دەکەن. بۆیە لەهەر ئایینێکدا چەندان رێباز و مەزهەب و بزوتنەوەی فیکری، سیاسی و کۆمەڵایەتی سەریان هەڵداوە و هەریەکەشیان رەچەڵەکی خۆیان بۆ سەرچاوەی رەسەنی ئایینەکە دەگێرنەوە و، لە راستیشدا هیچیان بە خودی ئایینەکە نامۆنین.

***

سەرهەڵدانی ئایینی ئیسلام لە دورگەی عەرەبدا پەیوەندییەکی راستەوخۆی بە گەشەکردنی ژیانی ئابووری و، بە تایبەتی ژیانی بازرگانیی ئەو سەردەمەی دورگەی عەرەبەوە هەبوو.(٢)

سەرهەڵدانی پەیوەندی نوێی ئابووری- کۆمەڵایەتی لەگەڵ لێکدابرانی خێڵەکی و تیرەگەری نەدەگونجان و پێویستیان بەوەبوو ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و رۆحیی خەڵکی دورگەی عەرەب رووە و یەکگرتن برۆن. دیاردەی بتپەرستی، کە بە ئەندازەی ژمارەی بتەکان خەڵکی عەرەبی بەش- بەش کرد بوو گەورەترین هۆکاری لێکدابرانی رۆحی- فیکریی گەلی عەرەب بوو. بۆیە هەوەڵین کارێکی فیکری- رۆحی بۆ یەکخستن (توحید)ی تیرەو هۆزە لێکدابراوو پێک ناکۆکەکانی عەرەب، وەک پێداویستییەکی یەکخستنی ژیانی ئابووری، دەبوایە بە نەهێشتنی دیاردەی بتپەرستی و، چەسپاندنی (توحید)ی رۆحی و باوەرهێنان بە تاکە خوداوەندێکی هاوبەش دەست پێبکات. ئەم پرۆسەیە کە بە هۆی ئایینی ئیسلامەوە لەنێو عەرەبدا

چەسپا، گەورەترین هۆکارێک بوو بۆ یەکخستنی ئایینی و قەومی و سیاسی خەڵکی دورگەی عەرەب.

لە هەمان کاتدا ئایینی ئیسلام رۆڵێکی مێژوویی تری گێرا، کاتێ وەک شۆرش یان کۆدیتایەکی کۆمەڵایەتی زۆربەی دیاردە کۆمەڵایەتییە چەوتەکانی وەک فەساد و ژن هەراج کردن و زیندوبەچاڵکردنی کیژان و پێکدادانی خێڵەکی و... هتد کۆتایی پێهێنا و بۆ ماوەیەکی زۆر کۆمەڵگای دورگەی عەرەبی لە دارزانی کۆمەڵایەتی دەربازکرد.

بەڵام کاتێک ئایینی ئیسلام لە رێگەی فتوحاتەوە بۆ دەرەوەی دورگەی عەرەب بە رێکراو، بەزەبری شمشێر و داگیرکردنی خوێناوی بەسەر گەلانی تر، لەوانە بەسەر گەلی کورددا، سەپێندرا ئەوا نەیتوانی و مەحاڵ بوو بتوانێ، لەو کۆمەڵگایە نوێیانەدا هەمان رۆڵە مێژووییەکەی بگێرێ و هەمان ئەرکی کۆمەڵایەتی، فیکری و نەتەوەیی بە ئەنجام بێنێ. چونکە زۆربەی گەلانی تر، بە پێچەوانەی کۆمەڵگای دارزاوی بتپەرستی عەرەبەوە خاوەنی ئایینی تایبەتی خۆیان بوون و جۆرە یەکبوونێکی رۆحی- ئایینی پێکەوەی گرێدابوون، سەدان ساڵیش بوو باوەڕیان بە یەزدانی هاوبەشی خۆیان و بە یەکێ لە ئایینەکانی وەک زەردەشتی، موسایی، عیسایی هێنابوو. لە رووی ژیانی نەتەوەییشەوە بۆ ئەمان نەک هەر ئەو هۆکارە رۆحی و فیکرییە نەبوو کە پێکیانەوە گرێ بدات، بەڵکو بۆ ئەمان کارەساتێکی نەتەوەیی راستەقینە و بگرە سەرەتای نامۆیی رۆحی و نەتەوەیی بوو.

هەروا کاتێ لەشکری عەرەبی ئیسلام کەوتە پەلاماردانی وڵاتانی تر و ناردنە دەرەوەی ئایینی ئیسلام، ئەم ئایینە لەنێو خودی کۆمەڵگای

دورکەی عەرەبدا ناوەرۆکە کۆمەڵایەتییەکەی لەدەست دابوو، لە ریفۆرم یان شۆرشێکی کۆمەڵایەتییەوە کرابوو بە سیستمێکی ئۆلیگارشی بازرگانە کۆیلەدار و دەوڵەمەندەکانی قورەیش و هەموو هێز و دەسەڵاتێکی ئەم سیستمە لە چنگی ئەم بازرگانانەدا گردبیۆوە.
ئەم بازرگانە دەوڵەمەندانە کە لە سەرەتادا، لە ترسی بەرژەوەندییە ئابوورییەکانیان بەربەرەکانی ئیسلامیان کرد و لە دژی راوەستان دواتر توانییان دەسەڵاتی سیاسیی و عەسکەری ئیسلام بکەنە باشترین هۆکارێک بۆ کۆکردنەوەی زیندەتری سامان و زۆرکردنی ژمارەی کۆیلەکانیان و پەرەپێدانی سنووری زەوی و زارەکانیان. ئەمەش یەکێک بوو لە هۆکارە سەرکییەکانی سەرهەڵدانی پرۆسەی فتوحات و پەلاماردانی خاک و وڵاتی گەلانی تر، چونکە لەگەڵ داگیرکردنی هەر ناوچە و وڵاتێکی نوێ تاڵان و داراییەکی بێ سنوور و هەزاران کۆیلەی نوێیان دەستدەکەوت. ئەم بەسەرهاتەش بۆ وڵاتە داگیرکراوەکان نەک هەر کودێتا، یان شۆرشێکی کۆمەڵایەتی نەبوو بەڵکو کارەساتێکی مێژوویی بوو.
لە کوردستاندا ناوەرۆکی ئەم کارەساتە مێژووییە لەوەدابوو کە لە پاڵ وێرانکردنی ژیانی ئابووری و بە کۆیلەبردنی هەزاران، ژیانی کولتووری و فیکریی و رۆحیی کورد تێکدران. سەرجەمی مێژووی سیاسی و فیکری و ئەدەبی پێش ئیسلام رەشکرایەوە. دوای ئەوەیش گەلی کورد بە زمان و کولتوور و ژیانی نەتەوەیی خۆی نامۆکرا. بە درێژایی چەندسەدەیەک باشترین وزەی فیکر و کولتووری نەتەوەکەمان بۆ خزمەتی فیکر و کولتووری عەرەبی ئیسلامی تەرخان کران.

هێرشی لەشکری موسلمانانی عەرەب بۆ سەر کوردستان ئەوەندەی داگیرکردنێکی ئابووری بوو هێندەش داگیرکردنێکی کولتووری، فیکری و رۆحی بوو، چونکە ئەوان دیانەویست فیکر و کولتووری خۆیان، وەک ئایدیا و بۆچوون و جیهانبینی و زمان، کە تەواو بە کولتوور و فیکر و زمانی کوردی نامۆ بوون، بسەپێنن. ئەمەش تەواوکەری، یان چەسپێنەری پرۆسەی داگیرکردنە سیاسییە-ئابوورییەکە بوو.

ناوەرۆکی ئەم داگیرکردنە فیکری و کولتوورییە لەوەدابوو کە بەپێی میتودی دەسەڵاتی ئیسلام، دەبوو فیکر و کولتوور و فەلسەفە لە ئیسلامەوە دەستپێبکات، ئەوەی لە پێش ئیسلامدا نووسراوە ئەوا بەرهەمی کوفر و زەندەقەیە ، دەبێ بسوتێندرێ و لەناوببرێ. لەم رێگەیەوە دەیانەویست ریشەی ئایین و ئایدیای پێشووی خەڵکەکە لە ویژدان و بیریاندا هەڵکێشن، تا بە تەواوی لە رابردووی مێژوویی و فیکری و رۆحیی و نەتەوەیی و هەرشتێ بە رابردوویانەوە ببەستێتەوە دابڕێن و وەک درەختێکی بێ ڕەگ و ریشەیان لێبێت.

لەم بۆچوونەوە بوو کاتێ لەشکرێ ئیسلام هێرشی بۆسەر ئێران (بە کوردستانیشەوە) برد، عومەری کوری خەتتاب (عمر بن خطاب) وەک ئیبنولخەلدون لە (المقدمە)دا دەڵێ، فەرمانی بۆ لەشکرەکە دەرکرد هەرچی کتێب و نووسراوێکیان بەردەست کەوت بیسوتێنن- بە پێی هەمان میتۆد و عەقڵیەت کتێبخانە مەزن و بەناوبانگەکەی شاری ئەسکەندەرییەیان سوتاند. دیارە ئەوان دیانزانی گەلانی ئەو سەردەمی ئێران خودانی چ کولتوور و شارستانییەکی دێرینن و، دەرکیان بەوە دەکرد کە بەبێ لەناوبردنی ئەم کولتوور و شارستانییە و بەبێ لە

ریشە هەڵکێشانی ئایینی زەردەشتی و مانی، کە بناخەی ئەم کولتوور و شارستانییە و چاوگەی یەکێتی ژیانی روحی ئەو گەلانە بوون، مەحاڵە بتوانن کولتوور و ئایدیاڵ و ئاین و سیستمی رۆحیی خۆیان بسەپێنن و درێژە بە داگیرکردنە سیاسییە- ئابوورییەکەیان بدەن.

ئێمە تائێستا نازانین لەو سەردەمەدا چەند بەرهەمی ئەدەبی، فیکری، فەلسەفی و مێژوویی نەتەوەکەمان لەناوچوون... نازانین ئاخۆ ژیانی ئایینی و فیکری و کولتووری و شارستانیی ئەو سەردەمەمان لە چ ئاستێک دابووە... ئەو شێوە زمانە ئەدەبییەی ئەو سەردەمە بەکارهاتووە تا چ ئەندازەیەک لە شێوە زمانی بابەتاهیری هەمەدانی، یان بیسارانی و خانای قوبادی، یان مەلای جزیری و خانی، یان شێوە زمانی ئەدەبی کرمانجی خواروو نزیک بووە؟![3] ئایا کام مەزهەبی زەردەشتی زیاتر لە کوردستاندا باوبووە؟... ئایینەکانی تری عیسایی و موسایی، یان یەزیدی تا چەند لە کوردستاندا بڵاوبوون...؟ ئاخۆ ژیانی رۆحیی گەلی کورد، لەسەر بنچینەی ئەم ئایینە تا چ ئەندازەیەک یەککگرتوو بووە؟. ئێمە شتێکی ئەوتۆ دەربارەی ئەم مەسەلانە و چەندان مەسەلەی تر نازانین، چونکە هەرچیمان هەبوو کەم یان زۆر بوون، باش یان چەوت بوون، گەشەداریان دراکەوتووبوون هەمووی، لەناوبران. بە مەیش ئێمە لە مێژوویەکی سەدان ساڵەی خۆمان دابڕاین و بەسەرجەمی رابردووی فیکری و ئەدەبی و رۆحیی خۆمان نامۆکراین.

دەبوو ئێمە وەک نەتەوە لەو رۆژە بە دواوە لەناوبچین و، وەک چەندان گەل و نەتەوەی تر، کە پێش‌یان دوای ئەو سەردەمە توانەوە، شوێنەوارمان نەمێنێ. بەڵام کە لەناونەچووین خەتاو (گوناه) و

کەمتەرخەمی داگیرکەران نەبوو. بەلکو (خەتای) سەرسەختی و سەرکەشی نەتەوەی کورد و سروشتی سەختی کوردستان بوو. ئێمە نەک هەر لەناونەچووین، بەلکو ئەو هەزاران موسڵمانە عەرەبەی لە سەردەمی فتوحاتی ئیسلامدا لە کوردستان نیشتەجێ کران و لە پاداشتی سەرکەوتنەکانیان ماڵ و سامان و ژن و منداڵی کوژراوە (کافرەکانیان) بەپێی ئایەتی (الانفال) و (النساء) [٤] زەوت کرد ئەوان لەنێو کورددا توانەوە و بوون بە کورد.[٥]

سەپاندنی ئیسلام لە کوردستاندا کۆتایی بە قۆناخێکی مێژوویی و فیکری و کولتووری نەتەوەکەمان هێنا و ژیانە روحییەکەی شێواند. لە ئەنجامدا دوچاری بە خۆنامۆبوون و تەنگوچەڵەمەیەکی رۆحی و کولتووری و نەتەوەیی هێندە سەخت هات کە دواتر و تائێمڕۆیش بە تەواوی لێیان دەرباز نەبووە. چونکە پرۆسەی سەپاندنی ئیسلام لە کوردستاندا، سەردەمێک بوو کە کوردستان ژێردەستەی ساسانییەکان بوو. کۆمەڵگای کوردستان لە رووی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە لە ئاستێکدا نەبوو کە نەتەوەی کورد، بۆ نموونە وەک نەتەوەی فارس و تورک بتوانێ ئایینی ئیسلام بخاتە ژێر رکێفی نەتەوەیی و کولتووری خۆیەوە. کۆمەڵگای کوردستان لەو ئاستەدا نەبوو کە هەرنەبێ لەچەند ناوچەیەکدا شێوە سیستمێکی ئەوتۆی پێکەوە گرێدانی دەرەبەگی دروست بووبێ کە لە سایەییدا توخمە سەرەتاییەکانی رێکخستنی دەوڵەتی، یان شێوە رێکخستنی میرنشینی دەرکەوتبن.

بۆیە هێشتا (کورد تەکامولی نەتەوەیی بە هەموو نیشانە و ماکە ئیتنیکییەکەوە، لەپێش هەموویانەوە خۆناسینی ئیتنیکی بەرزی نەبووە)*، هەروا پێناچی ژیانی کولتووری و فیکری ئەو سەردەمەی

کوردستان ئاستێکی هێندە پێشکەوتوویان بووبێ کە بتوانن لە بەردەم کولتوور و فیکری عەرەبی ئیسلامی‌دا خۆیان ڕاگرن.

دەشێ لەبەر ئەم هۆکارانەیش بێ کە ئایینی ئیسلام بەم جۆرە نەتەوەی کوردی هەڵتەکاندبێ. یان ئەو زیانانەی لەم ڕێگەیەوە بە کورد گەیشتبێ چەند جار لەو زیانانە گەورەتر بووبێ کە بە گەلانی تری ناوچەکە گەیشتبن.

بۆ نموونە گەلی تورک کە کۆمەڵە هۆزێکی شەرکەربوون و لە ئاسیای نێوەڕاستەوە ڕوویان کردە ناوچەکە و خاکی خەڵکی تریان داگیرکرد و تیایدا نیشتەجێ بوون، ئەوان لەچاو کورد لە ئاستێکی کۆمەڵایەتی پێشکەوتووتر بوون، سیستمێکی فیودالی کۆچەرییان پێکهێنابوو کە لە پرۆسەی شەر و شۆڕ و پەلاماردانداناوەندێکی عەسکەری- شێوە دەوڵەتی بەخۆگرتبوو، بۆیە ئەوان لە وەرگرتنی ئایینی ئیسلامدا نەک هەر زیانێکی کولتووری و شارستانییان پێنەگەیشت بەلکو زۆری نەبرد توانییان دەسەڵاتی خەلافەتی ئیسلام زەوت بکەن و ناوەندی خەلافەتی ئیسلام بگوازنەوە بۆ ئەستەمبوڵ. بەمەیش قۆناخێکی تری سیاسی- فیکری لە مێژووی دەسەڵاتی ئیسلام دەستی‌پێکرد و ژیانی کولتووری فیکری ئیسلامی بە گشتی و عەرەبی بە تایبەتی بەرەو تاریکی و داهێزان چوون. دواتریش تورکە عوسمانییەکان گەرانەوە سەر ڕەچەڵەکەکەی خۆیان و لەژێر پەردەی ئیسلامدا کەوتنە پەلاماردان و وێرانکردنی وڵاتانی دەوروبەر و وڵاتانی ئەوروپا و لە ناوبردنی کولتوور و شارستانییەکەیان. بۆیە گەلی تورک ئەگەر سەروەرییەکی مێژوویی هەبێ شانازی پێوە بکرێ، ئەوا ئەو سەروەرییەی لە ڕێگەی ئایینی ئیسلام و، بگرە لە ڕێگەی

زەوتکردنی دەسەلاتی خەلافەتی ئیسلامەوە بۆ هاتووە.

بەلام لە ئیراندا هەرچەندە لەشکری عەرەبی ئیسلامی توانی دەولەتی داهێزراوی ساسانییەکان بروخێنێ و، لەم رێگەیەشەوە ئایینی زەردەشتی تێکبشکێنێ، بەلام نەیتوانی ریشەی قوولی ئەم ئایینە لە فیکر و ویژدان و رۆحی ئیرانییەکاندا هەلبکەنێ. بۆیە ئایینی ئیسلام، وەک دیاردەیەکی فیکری- رۆحی زیاتر لە سەتحی سەرەوەی هۆشیاری خەلکی ئیراندا مایەوە و نەیتوانی بە قوولی لە ویژدان و دەروونیاندا بچەسپێ.

هەروا کولتووری ساوای عەرەبی ئیسلامی، کە بە سەرجەمی کولتوور و فیکر و زمان و شارستانیی خەلکی ئیران نامۆبوو، زۆر لەوە لاوازتر بوو کە بتوانێ بە ئاسانی جێگە بە کولتوور و شارستانیی دێرینی ئیرانییەکان لەق بکات و لەناوی بەرێت. بە تایبەتی ئەوان دەولەتی خۆیان هەبوو، وەک گەلی کورد نەبوون ژێردەستەی دەولەتێکی بێگانە بن و، بێش پەلاماردانی ئیسلام کولتوور و شارستانییەکەیان پەلامار درابێ. بۆیە بە درێژایی ئەو سالانەی لەشکری عەرەبی ئیسلام ئیرانی داگیرکرد بوو. ئیران ئارامی بە خۆیەوە نەدی.[٦] کێشەی نێوان خەلکی ئیران و دەسەلاتی عەرەبی ئیسلامی. کە شێوەی بەرەنگاری توند و تیژی وەرگرتبوو، تەنیا کێشەیەکی ئایینی نەبوو، بەلکو لە هەمان کاتدا کێشەی نێوان دوو جۆرە شارستانی و دوو چەشنە کولتوور و داب و نەریتی نەتەوەیی بوو.

هەروا ئیرانییەکان چالاکانە لە زۆربەی بزوتنەوە مەزهەبییە- کۆمەلایەتییەکانی دژ بە خەلافەتی عەرەبی ئیسلامی وەک بزوتنەوەی

خەوارج، قەرامیتەکان، ئیسماعیلیەکان و... هتد بەشدارییان کرد. ناوەرۆکی فیکری- کۆمەلایەتی ئەم بزوتنەوانە هەرچییەک بووبێ، ئەوا بەشداربوونی ئێرانییەکان رەنگە زیاتر بە ئامانجی خۆدەربازکردن لە دەسەلاتی عەرەبی ئیسلامی بووبێ.

کاتێ مەزهەبی شیعە کە ریشەیەکی عەرەبی هەبوو وەک ئەلتێرناتیڤێکی فیکری مەزهەبی رەسمی سوننە سەری هەلدا، ئەوا هەر زوو لەنێو ئێراندا تەشەنەی کرد و، چەند سەدە بەر لە سەفەویەکان وەک بارتولد دەنووسێ ئایدۆلۆژیای بزوتنەوەی خەلکی ئێران بوو.(٧)

دواتریش کاتێ تورکە سەفەوییەکان، لە سەرەتای سەدەی شانزەیەمدا دەولەتی ناوەندی ئێرانیان دامەزراندەوە، مەزهەبی شیعەیان لە بەرامبەری، یان دروستتر بلێین لە دژی مەزهەبی سوننەی خەلافەتی ئیسلامی، کردە مەزهەبی رەسمی دەولەتەکەیان و، وەک ئیمپراتۆری، یان ناوەندێکی تری ئیسلامی کەوتنە پەلاماردانی ناوچەکانی دەوروپشتیان.

پەیرەوکردنی مەزهەبی شیعە بۆ ئێرانییەکان تەنیا ئینتیمایەکی مەزهەبی- فیکری نەبوو، بەلکو هەلگەرانەوەیەکی فیکری- کولتووری و نەتەوەییش بوو لە خەلافەتی ئیسلام کە وەک دەسەلاتێکی بێگانە و نامۆ سەیردەکرا. بۆیە دەشێ وەرگرتن و چەسپانی شیعیزم لە ئێراندا وەک پرۆسەیەکی سەرلەنوێ دروستبوونەوەی یەکێتی ژیانی رۆحی دابندرێ، کە بە هۆیەوە توانییان بە تەواوی و تاسەر خۆیان لە یەکێتی ژیانی رۆحی گەلانی تری ئیمپراتۆری ئیسلامی (عەرەبی و دواتر عوسمانی) جودا بکەنەوە و،

ئازادانە ژیانی نەتەوەیی- کولتووری خۆیان گەشەپێبدەن.

لە ئەنجامی ئەمانەدا، هەر زوو پێکدادانێکی گەورە لە نێوان جووتە ئیمپراتۆری ئیسلامی سوونی- شیعی، یان عوسمانی و ئێرانی روویدا، ئەمجارەشیان زەبری پشتشکێن هەربەر گەلی کورد کەوت، بەلاّم ئەمجارەیان لەلایەن لەشکری ئیسلامەوە نەبوو، بەڵکو بە هۆی خودی ئایینی ئیسلامەوە بوو. چونکە زۆربەی گەلی کورد لەبەر ئەوەی سوننی بوون پشتی ئیمپراتۆری عوسمانییان گرت(٨) و لە ئەنجامدا تورکە عوسمانییەکان بە کۆمەکی کورد سەرکەوتن و بەشی هەرە گەورەی کوردستان کەوتە ژێر دەسەلاّتی ئیمراتۆری عوسمانی. ئەمەش گەورەترین کارەساتێکی مێژوویی بوو کە لە دوای هاتنی لەشکری ئیسلامەوە بەسەر گەلەکەماندا هات و تا ئەمرۆش لێی دەرباز نەبووە.

رۆڵ و حەماسی کوردان لە شەری چالّدران و (نەبەردییەکانی) تری ئیمپراتۆری عوسمانییدا دەریان خست کە گەلی کورد تا چ ئەندازەیەک بە کولتوور و مێژوو ژیانی نەتەوەیی خۆی نامۆ کراوە؟!... تا چ رادەیەک ئایینی ئیسلام لە رووی رۆحییەوە بە ئیمپراتۆری عوسمانییەوە گرێیداوە؟...

تواندنەوەی فیکری گەلی کورد لە نێو ئایدۆلۆژیای ئیسلامدا، ئەو ئایدۆلۆژییەی وەک دوکتۆر حوسێن مرووە دەڵێ بەرهەمی کۆمۆنی سەرەتایی بوو لە دواپلەی داهێزانیدا، یاخود توانەوەی رۆحی گەلی کورد لەنێو ئایینی ئیسلامدا، گیانی خۆناسینی نەتەوەیی و هەستی نەتەوەیی لای کورد بەرادەیەک داتەپاند کە سنوورێک لەنێوان خۆی و لە نێوان (برادینیە) داگیرکەرەکانیدا نەبینێ. بە واتایەکی تر

ئایدۆلۆژیای ئیسلام، وەک ئایینی هاوبەشی گەلە مسوڵمانەکانی کوردستان جۆرە یەکبوون، یان یەکیەتییەکی فیکری- رۆحی بەسەر گەلی کوردستاندا سەپاند کە لەناوەرۆکدا جگە لە وێرانکردنی ژیانی نەتەوەیی و کۆیلەبوونی گەلی کورد و سەرداربوونی ئەو گەلانەی تر شتێکی دیکە نەبوو. خەڵکی کوردستان بە هۆی ئەم هوشیارییە ئیسلامییەوە، یان بە هۆی ئەم یەکیەتییە رۆحییە ئایینییەوە بە مێژووی خۆیان نامۆکران و هەستی خۆناسینی نەتەوەییان داتەپێندرا، لە ئەنجامدا نەیانتوانی بە درێژایی چەند سەدەیەک، دەرک بەو جیاوازییە چۆنایەتییە بکەن کە ئەمان لە داگیرکەرانی وڵاتەکەیان جودا دەکاتەوە. مەگەر جاروبار بلیمەتانی بە دەگمەن هەڵکەوتووی وەک خانی هێندە زوو دەرکیان بەم کارەساتە کردبێ و بەدەم ژان و سوتانەوە بانگی یەکێتی نەتەوەیی و خۆناسینی نەتەوەیی و سەربەخۆییان دابێ، بێ ئەوەی خەڵکە بە ئەفیون بەنج کراوە کە لە ناوەرۆکی فەرمودەکانیان بگەن.

دەشێ لە روانگەی ئەم بە خۆنامۆبوونە نەتەوەیی و گومراییە مێژووییەوە لە بەشداری هۆزە کوردەکان لە کوشتاری ئەرمەنەکان و لەشەری گریکەکان و لەوەش زیاتر قەتلوعامی یەزیدی و عەلەوییە (کافرەکانی) کوردستانی باکوور بە دەستی کوردە فەنەتیکە مسوڵمانەکان تێبگەین.

بەکورتی گەلی کورد چونکە یەکیەتییەکی رۆحی- ئایینی سەربەخۆی نەبوو کە لە داگیرکەرانی عەرەبی ئیسلامی و عوسمانی و ئیرانی جودای بکاتەوە، ئەوا تەنیا لە رێگەی خۆناسینی نەتەوەیی و هۆشیاری نەتەوەییەوە دەیتوانی و دەبوو دەرک بە جیاوازی و

سەربەخۆیی نەتەوەیی خۆی بکات و لە سروشتی داگیرکەرانی ئەو دەوڵەتە گوایا ئیسلامییانە تێبگات و بخەبتێ بۆ رزگاربوون لە کۆیلایەتی عەرەب و تورک و فارس.

خەباتی گەلانی ژێردەست بۆ رزگاربوونی نەتەوەیی و سەربەخۆیی زیاتر دوو شێوەی بە خۆگرتووە، یان هۆکاری ئایینی، واتا جیاوازی رۆحی- ئایینی نێوان نەتەوەی سەردەستە و داگیرکەر و نەتەوەی ژێردەستە رۆڵی سەرەکی دیوە (بۆ نموونە رۆڵی کڵێسا و ئایینی عیسایی لە خەباتی گەلانی بولگارستان و یوگوسلاڤیا و... هتد بۆ رزگاربوون لە ئیمراتۆری ئیسلامی عوسمانی، هەروا رۆڵی ئایینی ئیسلام لە خەباتی گەلانی عەرەبی میسر [٩]وجەزایر وتونس و مەغریب بۆ رزگاربوون لە (کافرە) کۆلۆنیالیستەکان.

یان ئەم خەباتە ئەنجامی گەشەکردن و بڵاوبوونەوەی هەستی نەتەوەیی و هۆشیاری نەتەوەیی و دەرکەوتنی بزوتنەوەی رزگاریخوازی بووە.

بەڵام لەبەر ئەوەی گەلی کورد، لە رووی ئایینی- رۆحییەوە بە داگیرکەرە یەک لە دوای یەکەکانی کوردستانەوە گرێدرا، ئەوا ئایینیباو لە کوردستاندا نەک هەر رۆڵێکی لە خۆناسینی گەلی کورددا نەبینی، بەڵکو ئەم گەلەی بە خۆی و مێژوو و کولتوور و سەرجەمی ژیانە نەتەوەییەکەی نامۆکرد. بۆیە توانرا بە ئاسانی گەلی کورد، وەک بەهەشتی عەلادین سەجادی دەڵێ، بکرێتە بەردی قۆچەقانی بەم و بەودا بدرێ، یان وەک دووبەردی هەڵمات بەیەکدا بدرێ.[١٠]

بۆیە دەبوایە خەباتی نەتەوەی کورد بۆ سەربەخۆیی و رزگاری تەنیا

لە ڕێگەی بڵاوبوونەوەی هەست و هۆشیاری نەتەوەیی و دەرکەوتنی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد، وەک دیاردەیەکی مێژوویی سەرهەڵبدات.

لام وایە ئەنجامی ئەم هۆکارە مێژووییە بێ کە ئیسلام وەک بزوتنەوەی سیاسی لە کوردستاندا، دەرنەکەوتووە و تائیمرۆ لەنێو بزوتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی کوردستاندا، بە پێچەوانەی بۆ نموونە بزوتنەوەی گەلی فەلەستین، هیچ هێز و ڕێکخراوێکی سیاسی ئایینی دەرنەکەوتووە. وادەزانم کوردستان وەک وڵاتێک کە ژێردەستەی نەتەوە و دەوڵەتی غەیرە ئیسلامی نییە، زەمینەیەکی لەبار نەبێ بۆ سەرهەڵدانی بزوتنەوەی سیاسیی ئیسلامی و گەشەکردنی، مەگەر هۆکاری دەرەکی یارمەتی بدات.

دەرکەوتنی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان، قۆناخێکی سەرجەم نوێیە لە مێژووی نەتەوەکەماندا، کە دەشێ بە قۆناخی بێداربوونەوەی ژیانی نەتەوەیی ناوبەرین. هەروا ئەم بزوتنەوەیە لە بنچینەدا بەرهەمی سروشتی ناکۆکی بابەتییانەی نێوان نەتەوەی کورد و دەسەڵاتی چەوسێنەری نەتەوە داگیرکەرەکانی کوردستانە، ئامانج و پەیامە مێژووییەکەیشی نەهێشتنی ئەم ناکۆکییە و گەیاندنی نەتەوەی کوردە بە رزگاربوون و سەربەخۆیی نیشتمانی، وەک لە بەشەکانی تردا باسی دەکەین.

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١- بڕوانە: أدونیس، الثابت والمتحول، بحث في الاتباع والابداع عند العرب، الجزء الاول، طبعة ثالثة منقحة، دار العودة، بیروت .١٩٨ ل١٦.

٢- بۆ زیاتر لەم ڕووەوە بڕوانە: د. حسین مروه، النزعات المادیة في الفلسفة العربیة الاسلامیة، دار الفارابي، بیروت ١٩٧٩ (دوو جلد).

٣- هەندێ لە نووسەرانی کورد لایان وایە کە ئەو ئەدەبەی بە زمانی ئاڤێستا و پەهلەوی نووسراون دەشێ بە ئەدەبی کوردی پێش ئیسلام دابنرێن، چونکە ئەم دوو زمانە هێندەی لە فارسی ئیمڕۆوە لە زمانی کوردیشەوە نزیکن. بەڵام ئەم رایەهێشتا پێویستی بە لێکۆڵینەوە و ساخکردنەوەی زانستی هەیە.

بۆ زیاتر لەم ڕووەوە بڕوانە:

- ئەمین موتابچی، شاعیرانی کورد و ئەدەبی فارسی، گۆڤاری کۆلێجی ئاداب ژمارە (١٦) بەغدا ١٩٧٣ ل٥. وەرگێراوە لە: الدکتور عزالدین مصطفی رسول، احمدی خانی شاعرا ومفکرا، بغداد. ١٩٧٩ ل٩١.

٤- بەپێی سورەی (ئەنفال) ئایەتی ٤١، ٦٩ لەشکری عەرەبی ئیسلام هەرچی دەسکەوت و تاڵانیکیان لە شەڕەکانیاندا چنگ دەکەوت دەیانتوانی لەنێو خۆیاندا دابەشی بکەن.

هەروا بەپێی سورەی (النساء) ئایەتی (٢٤) شەرکەرە سەرکەوتووە موسڵمانەکان هەقی ئەوەیان هەبوو ژنی کوژراوە کافرەکان لە خۆیان مارەبکەن.

٥- بڕوانە: عبدالقادر ابن رستم بابانی، سیر الاکراد، سەرچاوەی ناوبراو ل٣٩.

* ڕەشاد میران- لە نامەیەکی تایبەتیدا کە هەندێ تێبینی سەبارەت بەم باسە بۆ نووسیبووم.

٦- بۆ زیاتر دەربارەی داکۆکی ئێرانییەکان بڕوانە عەلی میر فیتروس ئیسلام

ناسی سیامەکی بابەک کردویە بە کوردی، ١٩٨٧ ل٦٧ و دواتر.

٧- طبري: برخی بروسیها درباره، جیهان بینی هاو جنبش های اجتماعی در ایران، چاپ دوم، ١٣٦١ ل١٤٤.

٨- شەهید عەبدولرەحمانی قاسملو لەم بارەوە دەنووسی:

(سولتان سەلیمی عوسمانی بە کەلک وەرگرتن لە هەستی ئاینی، کوردە سوننیەکانی لە دژی سەفەویەکان هان دا و بەم جۆرە تورکەکان بە یارمەتی کوردەکان توانییان لەشەری چالدران‌دا کە ٢٣ ئووتی ساڵی ١٥٢٤ لە شیمالی رۆژئاوای گۆلی ورمێ رووی‌دا لەشکری شاسمایل بشکێنن. بروانە: دوکتور عبدالرحمن قاسملو، کوردستان و کورد، وەرگێر عبدالله حسن زادە ١٩٧٣، ل٤٢.

٩- بۆ نموونە لە میسردا مەڵبەندی ئاینی (الازهر) بیووە یەکێ لە مەڵبەندەکانی شۆرشی ١٩١٩ی میسر، یان وەک نووسەری ناسراوی عەرەب سەلاح عیسا دەڵی: ئەم مەڵبەندە ئاینیە بەرەنگاربوونەوەی دژ بە فەرەنسابیەکانی سەرکردایەتی دەکرد. بروانە گۆڤاری (النهج) مرکز الابحاث والدراسات الاشتراکیه في العالم العربي- العدد (٢٥) ١٩٨٩ ل١٨.

١٠- علاءالدین سجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی- بەغدا ١٩٥٢ ل٦٣.

بەشی سێیەم:

کولتووری جەنگەڵ
یان
کولتووری گەل؟

ئەگەرچی جیاوازییەکی چۆنایەتی لەنێوان ناوەرۆک و پەیامی ئایینەکان و ناوەرۆکی شۆرشە کۆمەلایەتییەکاندا بووە، بەلام هەردوو دیاردەکە لە رووی هەژاندنی کۆمەڵگاو و رووکردنە مرۆڤ، وەک هۆکار و ئامانج تارادەیەکی زۆر، لە یەکتری چوون. هەروا هەردوو دیاردەکە سیستمێکی فیکریی- کولتووری نوێیان لەگەڵ خۆیاندا هێناوە و ویستوویانە کولتووره باوەکە، وەک بیروبۆچوون و مۆراڵ و داب و نەریت و...... هتد، کە بەرهەمی مێژوونکی تر بووە، رامالن و لە جێگەیدا کولتوورێکی نوێ بچەسپێنن، تا بە هۆیەوە بناخەی کەسایەتی و سایکولۆژیای مرۆڤەکانی کۆمەڵگا دابرێژنەوە.

بەلام بەو پێیەی ئەم دیاردانە لە مرۆڤەوە دەستیان پێکردووە و، مرۆڤ لەیەک کاتدا ئامراز و ئامانج بووە، ئەوا خودی مرۆڤ، وەک بەرهەمی مێژوویەکی دیاریکراو بۆتە مەیدانی کێشەی نێوان رەگەزە جۆربەجۆرەکانی هەردوو کولتووره کۆن و نوێیەکە. پێدەچێ لە

پرۆسەی ئەم کێشەیەدا ئەوەندەی ئایین و شۆڕشە کۆمەڵایەتییەکان ویستوویانە مرۆڤ بگۆڕن هێندەیش مرۆڤ، وەک بەرهەمی مێژوو و کولتوورێکی دیاریکراو، ویستوویەتی ناوەرۆکی ئایین و شۆڕشەکان بگۆڕێ. سەرکەوتنی تائێستای مرۆڤ بەسەر ئەم دیاردە مێژوویيانەدا زیاتر سەرکەوتنی کولتووری باو بووە، کە پێدەچێ بە ئەندازەیەک ریشەی لە کەسایەتی و سایکولۆژیای مرۆڤەکانی ئەو کۆمەڵگایانەدا داکوتابێ، کە بە ئاسانی هەڵنەکەندرابێت.

بۆ نموونە ئایینی ئیسلام، وەک لەبەشی پێشوودا باسکرا، کۆمەلێک بیروبۆچوون و نەریتی ئینسانی هێنا کە بە هۆیانەوە گۆڕانێکی گەورەی کۆمەڵایەتی و فیکریی و سیاسیی لە کۆمەڵگای دورگەی عەرەبدا خوڵقاند. بەڵام کولتوور و داب و مۆراڵی سەدان ساڵەی خەڵکی جاهیلی دورگەی عەرەب هێندە بە ئاسانی لەنێو نەبران، بۆیە ئەم پرۆسەی گۆڕانکارییانە تاسەر درێژەی نەبوو. هەروا ناوەرۆکی نوێ و ئینسانیی ئیسلام نەیتوانی کولتوور و کەسایەتی و سایکۆلۆژیای مرۆڤی عەرەب بە تەواوی بگۆڕێ. ئەو مرۆڤە جاهیلییە رەفتار بە دەوییەی دوێنێ کڕنوشی بۆ یەکێک لە بتە زەبەندەکان دەبرد، لەوەرگرتنی ئیسلامدا زیاتر نێو و شێوەی خوداوەندەکەی خۆی گۆڕی نەک کولتوور و داب و نەریتی دێرینی خۆی.

ئایینی ئیسلام دیاردە کۆمەڵایەتییە چەوتەکانی وەک تالان و ژن فرۆشی و زیندەبەچاڵکردنی کچان و دزی و پەلاماردانی خێڵەکی و ناوچەگەری و.....هتد یاساخکردن و بۆ ماوەیەکیش رێگەی لێگرتن، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم دیاردانە بەشێک بوون لە کولتوور و داب و نەرێتی باوی ئەو سەردەمەی دورگەی عەرەب و، لای ئەوان وەک

غەریزەی لێهاتبوو، ئەوا ئایینی ئیسلام نەیتوانی تاسەر هەموو ئەم دیاردانە ڕیشەکێش بکات.

ڕەنگە لەو سەردەمەدا کێشەی نێوان بیرو ئایدیاڵ و ناوەرۆکی نوێی ئیسلام و نێوان بیر و ئایدیاڵ و کولتووری جاهیلی، کەسایەتی زۆربەی خەڵکی تازە مسوڵمانی عەرەبی تەنیبێتەوە. بە واتایەکی تر، مرۆڤی تازە مسوڵمانی دورگەی عەرەب بوبێتە مەیدانی کێشە و پێکدادانی هەردوو بیر و نەریت و کولتوورە کۆن و نوێیەکە...... جاهیلی و ئیسلامییەکە... بەربەری و ئینسانییەکە. چونکە ئەوەندەی ئیسلام وەک سیستمێکی ڕۆحیی- فیکریی دەیویست کەسایەتی و سایکولۆژیای مرۆڤی جاهیلی بگۆڕێ و، لەسەر بنچینەی فیکر و ناوەرۆکی ئایینی ئیسلام کەسایەتییەکی نوێی لێ دروست بکاتەوە، هێندەیش سیستمی کۆنی فیکریی و کولتووری دورگەی عەرەب دەیویست لەنێو کەسایەتی مرۆڤەکاندا پارێزگاری خۆی بکات و وەک بیر و ئایدیاڵ و کولتووری چەسپاو بمێنێتەوە. لێرەدا مرۆڤ وەک چۆن ئامرازی بەردەوام بوونی کێشەی نێوان هەردوو سیستمەکە بووە بە هەمان شێوەیش ئامانجی دوو سیستمەکە بووە.

ئەم دیاردەیە لەو کۆمەڵگایانەیشدا کە شۆڕشی گەورەی کۆمەلأیەتییان بە خۆیانەوە دیوە سەری هەڵداوە. کاتێ لە پرۆسەی سەرکەوتنی شۆڕشەکان و کێشەی نێوان دوو جۆرە کولتووردا، کولتوورە کۆنەکە درێژەی بە خۆی داوە، یان گەلێ لە ڕەگەزە سەرەکییەکانی خۆی لەگەڵ بارودۆخە نوێیەکەدا گونجاندوون و، تەبایی و پێکەوە هەڵکردنێکی سەیر لەنێوان دوو جۆرە کولتووری پێک ناکۆکدا دروست بووە، کە لە ئەنجامدا زۆربەی مرۆڤەکانی کۆمەڵگا

رەگەز و لایەنەکانی هەردوو جۆرە کولتوورییان لەگەڵ خۆیاندا هەڵگرتووە و، بەپێی بارودۆخی بابەتی و لە روانگەی بەرژەوەندیی تایبەتی و کۆمەڵایەتیی خۆیانەوە، ئەم شێوە کولتوور، یان ئەوی تریان پەیرەو کردووە. ئاشکرایشە کە دەسەڵاتی سیاسی، بەردەوام گیانی خۆپەرستی و دەسەڵاتپەرستی لای مرۆڤ دەهەژێنێ. هەروا میکانیزمی دەسەڵات پاراستن و مەزنخوازی پێویستی بەسەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی کولتووری نێگەتیڤ و داپلۆسینەرانە هەیە.

بۆ نموونە شۆرشی بورژوازی فەرەنسا و رۆژئاوا لە بنەرەتدا بە ناوی برایەتی و یەکسانی و دادپەروەرییەوە سەریان هەڵدا، بەو ئامانجەی کۆمەڵگای دارزاوی پێشوو هەڵتەکێنن و، لە جێگەیدا کۆمەڵگایەکی دادپەروەرانە دابمەزرێنن. بە هەمان شێوە شۆرشی ئۆکتۆبەر کۆششێکی گەورە بوو بۆ نەهێشتنی چەوساندنەوەی چینایەتی و نەتەوایەتی و دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی دادپەروەرانە. بەڵام لە ئەنجامدا هەموو ئەم شۆرشانە نەک هەر نەیانتوانی ناوەرۆک و کولتوور و ئامانجی دادپەروەرانەی خۆیان لە کۆمەڵگادا بچەسپێنن، بەڵکو لە سایەیاندا و بە ناوی پەیامە ئینسانییەکانییانەوە گەورەترین تاوان و کاری نا ئینسانییانە کران. پێم وایە بەشێکی گەورەی تراژیدیای شۆرشە فیکریی و کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان، لەپێش ئیسلامەوە تائێستا لەوەدایە کە لەگەڵ راماڵینی سیستم و دەسەڵاتی کۆنی سیاسی و ئابووریدا ناتوانرێ بە هەمان شێوە ژیانی رۆحیی و فیکریی و کولتووری کۆمەڵگا و، کەسایەتی و سایکولۆژیای مرۆڤەکانی بێنە گۆڕین. بەڵکو کولتوور و داب و نەریتە باوەکان، کە ریشەی قووڵیان لەنێو مرۆڤ و کۆمەڵگادا هەیە درێژە بەکارتێکردنی خۆیان دەدەن.

ئەوەتا زۆربەی ئەسحابە گیانفیدا و لە خۆبوردەوەکان بوونە بارزگان و کۆیلەدار و جەللاد و موڵکداری سەردەمی خۆیان. شۆڕشگێڕانی فەرەنسا و رۆژئاوا و سۆڤیەت کاتێ دەسەڵاتی سیاسییان گرتە دەست دوای ماوەیەک جێگەی پیاوکوژانی پێشوویان گرتەوە و هەمان میتۆد و داب و نەریت و کولتووری نێگەتیڤانەی پێشوویان لە فۆڕمێکی نوێدا هێنایەوە بەرهەم.

ئاخۆ لایەنی ئینسانی ئایینی ئیسلام تا چ ئەندازەیەک مرۆڤی دورگەی عەرەب و، دواتریش خەڵکی فارس و تورک و هی تری گۆڕی؟ یان مرۆڤەکانی ئەو کۆمەڵگایانە، کە بەرهەمی مێژوو و کولتوورێکی تایبەتی بوون تا چەند ناوەرۆک و پەیامی ئیسلامیان گۆڕی و ملکەچی بەرژەوەندی خۆیانیان کرد؟

ئاشکرایە هۆز و تیرەکانی دورگەی عەرەب، بە درێژایی سەدان ساڵ بە ئەندازەیەک سەرقاڵی پەلاماردان و یەکتر کوشتن بوون کە ئەم کولتوور و نەریتە لای ئەوان وەک پیشە و غەریزەی لێهاتبوو، کاتێ ئەوان لەژێر سایەی دەسەلاتی سیاسیی ئیسلامدا کۆبوونەوە ئاسان نەبووە دەستبەرداری ئەم کولتوور و پیشە رەسەنەیان بن. ئەوان دەسەڵاتی گەشەسەندووی ئیسلامیان کردە هۆکارێکی نوێ بۆ درێژەدان بە پیشە و نەریتی پەلامارەدرانەیان. بە تایبەتی کە ئەوان لەگەڵ هەر شاڵاوێکی نوێدا سامان و تاڵان و دەسکەوتێکی زۆریان دەست دەکەوت.

بە کورتی پێم وایە ئایینی ئیسلام نەک هەر نەیتوانی ئەم کولتوور و پیشەیەی خەڵکی دورگەی عەرەب بگۆڕێ، بەڵکو هەمان نەریت و کولتوور لەژێر سایەی ئیسلام و ئەمجارەیان بە ناوی ئیسلامەوە

درێژەیان بە خۆیان دا و بوونە میتۆدی سەرەکی دەسەڵاتی عەرەبی ئیسلامی. بگرە لەو سەردەمەدا هەندێ تێکستی نوێی ئایینی دەرکەوتن کە بەزەقی شوێنەواری ئەم کولتوورەیان پێوە دیارە و پاکانە بۆ هەندێ کرداری نارەوا دەکەن.

لێرەدا دەسەڵاتی سیاسیی دەوڵەتی ئیسلام، کە لە چنگی بازرگانە دەوڵەمەند و موڵکدارەکاندا کۆببۆوە، مەحاڵ بوو لەیەک کاتدا بتوانێ درێژە بە داگیرکردنی وڵاتانی تر بدات، کەچی پشت لە کولتووری تیگەتیڤانەی کۆنی عەرەب بکات و، ناوەرۆکی ئینسانی و دادپەروەرانەی ئیسلام، کە دژی پەلامار و کوشتن و تاڵان بوو، بچەسپێنێ. چونکە پرۆسەی داگیرکردن و مەزنخوازی عەرەب پێویستی بە زۆرترین شێوەی زەبروزەنگ و داپلۆسین و ملهوڕی هەبوو. بە تایبەتی کە لەشکری عەرەب لەپاڵ داگیرکردنی سیاسی و ئابووری وڵاتانی تردا، دەیویست سیستمی فیکری و ئایینی گەلانی ژێردەستە لەناوبەرێ و لە جێگەیدا سیستمێکی تری فیکری و رۆحی بسەپێنێ. ئەم کارە سەختەیش پێویستی بە بەرهەمهێنانەوەی کولتووری داپلۆسینەرانە و میتۆد و نەریتی زاڵمانە هەبوو. لە هیچ حاڵێکیشدا بە هانەی بڵاوکردنەوەی ئیسلام و بە مسوڵمانکردنی زۆرەملێیانەی گەلانی تر، ناتوانێ پاکانەی ئایینی و ئەخلاقی بۆ پرۆسەی فتوحات بکات. چونکە ئەگەر ئایینە ئاسمانییەکان یەک چاوگەیان هەبێ و، پێغەمبەرانییان لەلایەن یەک خوداوەندەوە نێردرابن، ئەوا سەپاندنی زۆرە ملێیانەی ئایینێک لە جێگەی ئایینێکی تر کارێکی نارەوایە و، ناتوانرێ پاکانەی بۆ بکرێ.

ئاشکرایە زەوتکردنی کیژ و ئافرەت و هەراجکردنی زارۆک و ژنان

لەگەڵ ناوەرۆکی دادپەروەرانە و مرۆڤدۆستانەی ئیسلامدا نەدەگونجان. بەڵام کاتێ لەشکری عەرەبی ئیسلامی لەشەری نەهاوەندا سەرکەوتن ژمارەیەکی یەکجار زۆریان لە ژنان و کچان و منداڵان بە دیل گرتن و هەموویان لە بازاری (مەدینە)دا فرۆشتن و ناوی (وسبانا) و (ئوسرا)یان لێ نان.[1]

لەوەیش زیاتر لە دوای کوژرانی ئیمامی عەلی و سەرکەوتنی لاباڵی مەعاویە، هەموو ژنانی ئەو مسوڵمانانەی لەنێو شاری مەدینەدا، کە شاری خودی پێغەمبەر بوو لایەنگری عەلی بوون زەوت کران و دەستدرێژی کرایە سەر ناموسیان.[2] هەر لە هەمان سەردەمدا ژنانی شاری کوردنشینی هەمەدان، بەدیل بران و لە بازارەکاندا هەراج کران. ئەم ژنە کوردانە وەک بروکلمان دەنووسێ: (هەوەڵین ئافرەتی مسوڵمان بوون کە لە سەردەمی ئیسلامدا هەراج بکرێن و خەڵکی بیان کرێت).[3]

ئایا لەشکری عەرەب، بەپێی پەیام و ناوەرۆکی ئیسلام ئەم کارەیان ئەنجام دەدا؟! یان بەپێی کولتوور و داب و نەریت و مۆراڵی دێرینی عەرەب؟!

عەرەبە بەدەوییە تازە مسوڵمان بووەکان، کە هەڵگری هەمان کولتووری داپلۆسێنەرانەی پێشووی خۆیان بوون، بە نێوی فتوحات و گەیاندنی پەیامی ئیسلام بە جیهان، کەوتنە پەلامار و داگیرکردنی وڵاتانی دەوروبەریان. بە رای من ئەوان بە تەنیا ئایینی ئیسلامییان لەنێو گەلان و وڵاتانی تردا نەچەسپاند، بەڵکو لەهەمان کاتدا داب و نەریت و مۆراڵ و سەرجەمی کولتووری نێگەتیڤانەی خۆیشیان سەپاند.

ڕەنگە ڕێکەوتێکی سەیربێ کە گەلێ ڕەگەز و لایەنی ئەو داب و نەریت و کولتوورە نێگەتیڤەی لای خەڵکی عەرەب چەسپابوون، لای ساسانییەکان و هۆزە تورکە شەرفرۆشەکانیش باو بوون. بۆ نموونە: هۆزە تورکەکان، بەر لەوەرگرتنی ئایینی ئیسلام خودانی مێژوویەکی دوورودرێژی پەلاماردان و وێرانکردنی وڵاتانی تر بوون. هەروا ئیمپراتۆریی ساسانی بەزەبری سەرپەراندن و کۆیلەکردنی خەڵکی تر دامەزرابوو. ئەم دیاردەیە پرۆسەی تێکەڵبوون و (لێک مارەکردنی) کولتوور و داب و نەریتی نێگەتیڤی عەرەب و، کولتوور و داب و نەریتی تێگەتیڤی ساسانی و تورکەکانی ئاسانتر کرد. ئاخۆ ئەوان کام لایەنی پێشکەوتوو و کام ناوەرۆکی ئینسانی ئیسلامیان لە لەشکری عەرەب وەرگرت و لەنێو کۆمەڵگاکەی خۆیاندا پەیرەویان کرد؟!

لام وایە ئەوان ئیسلامیان زیاتر وەک لایەنە ئەنترۆپۆلۆژییەکەی، واتا وەک شێوەی پیادەکردنی لەلایەن لەشکری عەرەبی ئیسلامییەوە، پێگەیشت نەک وەک پەیامێکی رۆحیی- ئینسانی. بۆیە ئەگەر ئەوان بەناوەرۆکی ئایینەکە و گەلێ لایەنی کولتووری عەرەبی نامۆ بووبن، ئەوا بە گەلێ لایەنی تری ئەم کولتوورە نێگەتیڤەی عەرەب ئاشنا بوون.

ئایینی ئیسلام کاتێ لە دورگەی عەرەبدا، کە چاوگەی سەرهەڵدانی بوو، نەیتوانی نەریت و مۆراڵ و کولتووری داپڵۆسێنەرانەی عەرەبی جاهیلی ریشەکێش بکات،ئاسان نەبوو، بگرە مەحاڵ بوو بتوانێ لە کۆمەڵگای ئێرانی و لەنێو تورک و گەلانی تریشدا داب و مۆراڵ و کولتووری نێگەتیڤانە لەناو بەرێت و، لەسەر بنچینەی ناوەرۆکی ئایینی ئیسلام کولتوور و نەریت و کەسایەتی نوێ دابمەزرێنێ. لە

ئەنجامدا هەردوو گەل بە نێوی ئیسلامەوە درێژەیان بە مێتۆدی پەلاماردەرانەیان داو، دواتر وەک دوو ئیمپراتۆری مەزنخواز کەوتنەوە کوشتاری گەلانی تر، ئەوەی لەشکری عەرەبی بەوانی کردبوو، ئەوان بە زیادەوە بە گەلانی تر، لەپێش هەمووانداو، بە گەلی کوردیان کرد. لەم کارەشیاندا بەر لە هەموو شتێک پشتیان بە کولتووری نێگەتیڤانەی خۆیان، نەک بە ناوەڕۆکی ئینسانی و دادپەروەرانەی ئیسلام، بەست کە وەک بنداویستیەکی حەیاتی هێنایانەوە بەرهەم.

لام وایە کولتووری نێگەتیڤانەی هەرسێ ئیمپراتۆری عەرەبی، فارسی و تورکی بەردی بناغەی تیرۆری ئاسیایی و سێ سوچگەی کولتووری داپلۆسێنەرانەی ئاسیایان چەسپاند.

ئێمە بە درێژایی سەدان ساڵ لەنێو جەرگەی دۆزەخێکدا ژیاوین کە سێ ئیمپراتۆری ملهوڕ لە سەرجەمی ڕۆژهەلاتدا نابوویانەوە. کوردستان کە لە نێو جەرگەی هەر سێ ئیمپراتۆرییەکەدا بووە و گەلێ جار بۆتە چەپەری نێوانیان، بە درێژایی سەدان ساڵ ئامانجی پەلاماری ئەم ئیمپراتۆرییانە و مەیدانی جەنگی دڕندانەی نێوانیان بووە. هەرکامیان جەنگەکەی بردبێتەوە ئێمە جگە لەماڵوێرانی و کاولبوونی شار و زێدمان شتێکی ترمان پێنەبراوە. لەهەمان کاتدا کوردستان شوێنی تەراتێن و گەراخستنی کولتووری داپلۆسێنەرانەی ئەم سێ ئیمپراتۆرییەش بووە. ئەوان لەپاڵ وێرانکردن و تالآنکردنی کوردستاندا دژە کولتووری خۆیشیان سەپاندووە.

پێکەوە ژیانی ژێردەستانەی سەدان ساڵی ئێمە و ئەو نەتەوە داگیرکەرانە بۆتە هۆی ئەوەی ئێمە لە زۆر ڕووەوە ڕەنگی ئەوان

بگرین، داب و نەریت و کولتووری نێگەتیڤانەی ئەوانمان بەسەردا بسەپێندرێ. ئاخۆ کاتێ لەشکری عەرەبی ئیسلامی کوردستانی داگیرکرد، گەلی کورد کام لایەن و ناوەرۆکی ئینسانی ئیسلامی لەنێودا بڵاوکرایەوە؟ تا چ ئەندازەیەک گیانی ئیسلام گەیشتە کوردستان و لەنێو کە سایەتی و سایکۆلۆژیای مرۆڤی کورددا رەنگی دایەوە؟ هەروا تا چ رادەیەک داب و ترادیسیۆن و کولتووری نێگەتیڤانەی عەرەب و نەتەوە داگیرکەرەکانی ترمان وەرگرت؟!

گومانم نییە کە ئەم نەتەوە سەردەستانە بۆ کۆیلەکردنی گەلی کورد پێویستیان بە دڕندانە ترین میتۆد و چەواشەترین کولتوور بووە. چونکە بە درێژایی سەدان ساڵ گەلی کورد بەرەنگاری سەختی داگیرکەرە فرەجنسیەکانی کردووە. مێژوونووس مەحمەد ئەمین زەکی لە کتێبە مێژووییە بەناوبانگەکەیدا و، بە پشتبەستن بە خودی سەرچاوە عەرەبییە ئیسلامییەکانی ئەو سەردەمانە، دەیان راپەڕین و بەرەنگاربوونەوەی خەڵکی ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستان لە دژی دەسەڵاتی عەرەبی ئیسلامی باس دەکات. هەروا راپەڕین و شۆرشەکانی کورد دژی ئیمپراتۆری تورکی عوسمانی و ئیمپراتۆری فارسی ئێرانی بەشێکی گەورەی مێژووی ئێمە و ئەوانیان گرتووە. ئاشکرایشە وەک چۆن هەڵگیرسانی ئەم شۆرش و راپەڕینانە نیشانەی رەتکردنەوەی ژیانی کۆیلایەتی و دەسەلاتی بەربەریستی داگیرکەر بوون، ئەوا دامردکاندنەوەیان پێویستی بە دڕندانەترین شێوەی داپلۆسین بووە، کە لە جەرگەی کولتووری داپلۆسینەرانەی خۆیانەوە هەڵقولاوە. ئەوان بۆ درێژەدان بە داگیرکردنی کوردستان و ولاتانی تر، بەردەوام پێویستیان بە بەرهەمهێنانەوەی کولتووری نێگەتیڤانە بووە.

ئەوان لە کوردستاندا هەر ناوێکیان لە خۆیان نابێ، جگە لە داگیرکەر شتێکی تر نەبوون. پرۆسەی داگیرکردنیش، لەهەر سەردەم و شوێنێکدابێ، نائینسانی ترین دیاردەیە چونکە جگە لە کۆیلایەتی و چەساندنەوە شتێکی تر لەگەڵ خۆیدا ناهێنێ. دیارە هەوەڵێن (شارستانییەکیش) کە داگیرکەران بۆ داگیرکراوانی دێنن کولتووری داپلۆسێنەرانە و داب و مۆراڵ و نەریتی بەربەریستانەیە.

ئەگەر پرۆسەی کۆلۆنیالکردن و داگیرکردنی سەدان ساڵەی کوردستان دزێوترین کولتووری عەرەب وفارس و تورکی لە کوردستاندا رواندبێت ئەوا پرۆسەی سەدان ساڵەی خەبات و راپەرینی گەلی کورد کولتوری بەرەنگاری و ئازادیخوازانەی خۆی هێناوەتە بەرهەم. ئەم کولتوورە لە پرۆسەی پەرەگرتنی خەباتی رزگاریخوازیدا گەشەی کردووە و بە ناوەرۆکی شۆرشگێرانە و دیموکراتیخوازانە دەوڵەمەندتر بووە.

پێم وایە ئەم کولتوورە گەورەترین سامانێکی فیکری و رۆحیی نەتەوەکەمان و بزوتنەوە رزگاریخوازییەکەمانە. هەروا گەورەترین چەپەرە لەبەردەم ئەو کولتوورە نیگەتیڤ و بەربەرستییەی کە ئیمرۆ وەچەرەسەنەکانی ئەو ئیمپراتۆرییە ملهوڕانە لە کوردستاندا بڵاوی دەکەنەوە، دەیانەوێ بە هۆیەوە سەرجەمی ژیانی فیکری و کولتووری و کۆمەڵایەتیمان بشێوێنن و کەسایەتی مرۆڤی کورد بتەپێنن.

جەنگی کولتووری نێوان ئێمە و داگیرکەران و کۆلۆنیالیستانی تورک و عەرەب و فارس تەواوکەری جەنگی رزگاریخوازیمانە. خۆ دەربازکردنیش لە رەگەز و لایەنی کولتووری نێگەتیڤی داگیرکەران بەشێکی سەرەکی خەباتی کولتوورییمانە، کە تەنانەت دوایی

رزگاربوونی سیاسیی و ئابووری هەر درێژەی دەبێ.

ئێمە وەک چۆن بە درێژایی سەدان ساڵ گەورەترین تاوانی مێژوویيمان بەرانبەر کراوە، گەورەترین ئەرکیشمان خراوەتە ئەستۆ. ئێمە چۆن بکارین و لە ئاستی ئەو ئەرکە مێژووییە دابین؟ چۆن بتوانین لەنێو تاریکستانی ئەم جەنگەلەدا وەک نەتەوەیەکی سەربەخۆ پەیامی ئینسانیی و نیشتمانیی خۆمان بە ئەنجام بگەیەنین؟.

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١- عەلی میر فیتڕووس، ئیسلام ناسی، سەرچاوەی پێشوو. لاپەرە ٧٥.

٢- العقيد الركن احمد الزيدي، البناء المعنوي للقوات المسلحه العراقيه، بيروت، الطبعه الاولى .١٩٩ ل٢٥.

٣- برۆکلمان، تاريخ الشعوب الاسلاميه- فيليب حتى تاريخ الاعراب، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٢٥.

بەشی چوارەم:

سەروەری مێژوویی،
یان
ملهوڕی مێژوویی؟

دوای داتەپینی هەرسێ ئیمپراتورییەکەی ڕۆژهەڵات (ئیمپراتۆری عەرەبی ئیسلامی، تورکی عوسمانی، فارسی ئێرانی)، دوو جۆرە میراتیان بۆ ئێمە و بۆ وەچە (شەرعی‌یەکانی) خۆیان لێکەوتەوە:

بۆ ئێمە کۆیلایەتییەکی لە جاران سەختر و چەوساندنەوەیەکی دڕندانەتر...

بۆ وەچەکانیشیان کولتوورێکی داپڵۆسێنەرانە و سەروەرییەکی درۆزنانەی* داگیرکردنی وڵاتانی‌ترو کۆیلەکردنی نەتەوەکانی‌تر.

ئەم دوو میراتە پێک ناکۆکە ـ تێک ئاڵاوە بوونە دوو جەمسەری مێژووی ئەم حەفتا ـ هەشتا ساڵەی ئێمە و ئەوان:

جەمسەرێکیان: کۆشش و خەباتە بۆ ڕزگار بوون لەم میراتە لەعنەتییە دزێوە و لە پێناوی ڕزگار بوون و ئازادیدا...

جەمسەرەکەی دیکەیان: کۆشش و خەباتە بۆ پارێزگاری ئەم میراتە (پڕ لە سەروەرییە) و درێژەدان بە کوشتن و کۆیلەکردنی خەڵکی‌تر، کە

کوردستان کێڵگەی ئەم کوشتارە بووە، بەو پێیەی دوا میراتی هەرسێ ئیمپراتۆریەکەیە {دیارە جگەلە ئێران کە نەتەوە و وڵاتی تری ژێر دەستەی تێدایە}

بۆیە دەتوانم بڵێم ئەگەر لایەنێکی کارەساتی نەتەوەی کورد لەوەدا بێ کە بە درێژایی سەدان ساڵ خۆی و خاکەکەی و هەموو شتێکی گیاندار و بێ گیانی نێو نیشتمانەکەی لە لایەن دەسەڵاتدارانی سێ نەتەوەی زاڵەوە داگیرکرابێ، ئەوا لایەنەکەی دیکەی کارەساتەکە ئەوەیە هەر کام لەم سێ نەتەوە زاڵانەی کوردستان بە وڵاتەکەیانەوە گرێدراوە سەردەمێکی دوورو درێژ خاوەنی ئیمپراتۆرییەکی ملهوڕی چنگ بە خوێن بوون. هەریەک لەم ئیمپراتۆرییانە خودانی مێژوویەکی سەدان ساڵەی پەلاماردان و داگیرکردنی وڵاتانی تر و کۆیلەکردنی گەلانی تر بوون. هەریەکەیان بە ئەندازەی دەقاتی ڕووبەری خاک و نیشتمانی خۆیان خاک و وڵاتی نەتەوەکانی تریان داگیر کردبوو... هەریەکەیان دە ئەوەندەی ژمارەی کسانی نەتەوەکەی خۆیان خەڵکی نەتەوەکانی تریان کۆیلە کردبوو.

ئەگەر دوێنێ کوردستان کاروانسەرا و هەوەڵین ئامانجی پەلاماری زۆربەی ئەم ئیمپراتۆرییانە بووبێ، ئەوا ئیمڕۆ دوا پاشماوەی ئەم ئیمپراتۆرییانە و دوا وڵاتی ژێردەستەی وەچە میراتگرەکانیانە... ئەگەر دوێنێ نەتەوەی کورد هەوەڵین کێڵگەی تاقیکردنەوەی کوشتن و سەرپەڕاندن بوو بێ بۆ ئەم ئیمپراتۆرییانە، ئەوا ئەمڕۆ دوا کێڵگەی کوشتن و لەناوبردنی بە کۆمەڵەبۆوەچەکانیان.

لام وایە ڕیشەی کۆنە پەرستی و گیانی شۆڤێنیزم لە نێو ئەو وڵاتانەی کوردستانیان پێوە گرێدراوە لە داگیرکردنی سەدان ساڵەی

وڵاتانی ترو لە داگیرکردنی تا ئیمڕۆی کوردستانەوە سەرچاوە دەگرن. چونکە ناسیۆنالیستان و شۆڤێنیستانی ئەم نەتەوانە، لە پرۆسەی داپڵۆسینی خەڵکی دیموکراتیخوازی نەتەوەکەیان و ، لە پرۆسەی کزیلەکردن و لەناوبردنی نەتەوەی کورد دا، هێزو وزەی رۆحی و ئەخلاقی خۆیان لە مێژووی خوێنرێژانەی ئیمپراتۆریەکانیان و لە کولتووری نێگەتیڤیانە و داپڵۆسێنەرانەی نەتەوەکانیانەوە هەڵدێنجن.
ئەم مێژوو کولتووره گەورەترین سامانێکە کە ناسیۆنالیستانی تورک و عەرەب و فارس پشتی پێدەبەستن و بە بەشێکی مەزنی سەروەری قەومی خۆیانی دەزانن و دەیانەوێ لە بیر و ئاگایی (هوشیاری) و سایکۆلۆژیای قەومی و کۆمەڵایەتی خەڵکی نەتەوەکانیاندا بیانهێڵنەوە.
ئەوان لە کاتێکدا کوردستان بە میراتێکی (شەرعی) ئیمپراتۆرییەکانیان دادەنێن، ئەوا لە درێژە پێدانی داگیرکردنیدا شانازی و بیرەوەری قەومی خۆیان و (سەروەری!) باپیرانیان دەدۆزنەوە!!
مرۆڤ تەنیا گیانلەبەرێکی کۆمەڵایەتی نییە، بەڵکو گیانلەبەرێکی نەتەوەییشە. واتا مرۆڤ تەنیا بەرهەمی واقیع و دەوروبەرە کۆمەڵایەتییەکەی نییە، بەڵکو بەرهەمی دەوروبەرو واقیعە نەتەوەییەکەیشیەتی. چونکە هەر دەوروبەرێکی کۆمەڵایەتی سروشت و بوونێکی نەتەوەیی هەیە، کە لە ئەنجامی پرۆسەیەکی هاوبەشی مێژوویی سەدان ساڵەی ئەو کۆمەڵە خەڵکانەدا دروست بووە کە لەسەر یەک خاک دەژین و بەیەک زمان دەپەیڤن و ڕووبەڕووی چارەنووسێکی هاوبەش بوونەتەوە. بۆیە مرۆڤ وەک ئەندامێکی نەتەوە، بەر لە هەموو شتێک بەرهەمی ئەو مێژوو و کولتوورەیە کە نەتەوەکەی لە پرۆسەی بوونی

بابەتیانە و مێژووییانەی خۆیدا هێناویەتە بەرهەم، ئەم کولتوور و مێژووە بەردی بناغەی کەسایەتی و خاسیەتی وێکچووی گشتی نەتەوەکە دیاری دەکەن.

بەڵام بەو پێیەی جیاوازییەکی تایبەتی لە نێوان ئاستی هوشیاری و کولتوور و دەرککردن بە بەرژەوەندی نەتەوەیی و چینایەتی ئەندامانی نەتەوەدا هەیە، ئەوا پرۆسەی کارتێکردنی لایەنە پۆزەتیڤ و نێگەتیڤەکانی ئەم کولتوور و مێژووە سروشتێکی نیسبییانە بە خۆی دەگرێ و لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕدرێ، بێ ئەوەی ئەم جیاوازییە تاکە کەسییانە خاسیەتی گشتی سایکۆلۆژیا و داب و نەریت و ترادسیۆنی نەتەوەکە بسڕێتەوە.

لێرەوە شتێکی سروشتییە و بگرە مێژوو کردە کە جیاوازییەکی جۆنایەتی قووڵ، لە ڕووی هوشیاری نەتەوەیی و داب و نەریت و کەسایەتی و سایکۆلۆژییەوە، لە نێوان کەسانی نەتەوەیەکی چەوسێنەر و سەردەست و لە نێوان کەسانی نەتەوەیەکی چەوساوە و ژێر دەستدا هەبێ، چونکە ئەم دوو نەتەوانە لە پرۆسەی مێژوویی خۆیاندا دوو جۆرە کولتوور و بەسەرهاتی مێژوویی تەواو لێک جیاوازیان هێناوەتە بەرهەم (دیارە وەک کولتووری زاڵ) یەکەمیان، مێژوو و کولتووری کۆیلەکردنی نەتەوەیترو داگیرکردنی خاکی خەڵکیتر، دووەمیان مێژوو کولتووری ژێر دەستی و خەبات بۆ سەربەخۆیی و ئازادی. دیارە ئەم دوو دیاردە باوەی مێژوو و کولتووری هەردو لا بەو مانایە نییە کە لە یەکەمیاندا گیانی دیموکرا تی و بەرەنگار بوونەوە نییە و لە دووەمیشیان گیانی زۆرداری و داپلۆسین نییە. بەڵام بە ڕای من توخمەکانی ئەم جۆرە گیانە پۆزەتیڤە لای یەکەمیان نێگەتیڤە، لای

دووەمیان ناتوانن بە ئاسانی بینە دیارەی باوو سەرەکی.
ئایا مێژووی خوێنڕێژانەی سەدان ساڵەی نەتەوەکانی وەک ئینگلیز، فەرەنسایی، تورک، عەرەب، فارس،... کە ناسیۆنالیستانی ئەم نەتەوانە شانازی پێوە دەکەن، لە سایکۆلۆژیاو بیری زۆربەی خەڵکی ئەم نەتەوانەدا سڕاونەتەوە؟! (میلان کۆندرا) جوانی بۆچووە کە دەڵێ:
نەتەوە گەورەکان خۆیان پێ ئەمرە... چونکە خۆیان بە دروستکەری مێژوو دادەنێن[1] بەڵێ... ناسیۆنالیستە شۆڤێنییەکانی تورک و عەرەب و فارس سەروەری قەومی خۆیان لەو مێژووەدا دەبینن کە ئیمپراتۆریەکانیان بە وێرانکردن و تالانکردنی وڵاتانی ترو کۆیلەکردنی نەتەوەکانی‌تر دروستیان کردووە. ئەوان هێشتا بە بیرەوەری و خەیاڵ و (سەروەری) ئەو رۆژگارانەوە دەژین کاتێ شمشێری باپیرانیان هێندە بە زەبر بوو کە دەیتوانی لە چەند وڵات و کیشوەرێکدا سەر بپەڕێنێ... کاتێ لە وڵاتانی ژێر دەستیاندا بە نرخترین شتومەکیان تالان دەکرد و جوانترین کیژ و ئافرەتیان هەڵدەبژارد و دەیانکردنە (جەواری) شەوە سوورەکانیان و کەنیزە و خزمەتکاری ماڵەکانیان... بۆیە ئەوان، تا کۆیلەی کولتووری نیگەتیڤانە و مێژووی داپڵۆسێنەرانەی نەتەوەکەیان بن، ناتوانن لە ڕوانگەی شارستانی و دادپەروەری و مرۆڤ دۆستییەوە دان بە مافی دیموکراتی خەڵکی وڵاتەکەیان و دان بە مافی بڕیاردانی چارەنووسی نەتەوەی کورد دا بنێن. ئەوان کە، لە پیشەی کوشتن و داگیر کردن بەولاوە کارێکی تر نازانن، ئازادی و سەروەری خۆیان لە کۆیلەکردن و لەناوبردنی خەڵکی‌تردا دەبینن.
با لە نێوان دەیان و سەدان کارەساتی خوێناوی کەم وێنەدا، وەک نمونەی ئەم (ڕەسەنایەتییە) مێژووییەی داگیرکەرانی کوردستان

بەراوردی نێوان ڕوداوێکی دێرین و ڕوداوێکی هاوچەرخ بکەین.
مێژوو نووسی کورد عەبدولقادری ڕۆستەمی بابان لە کتێبە مێژووییە بە نرخەکەیدا (سیر الاکراد ـ ڕەوشی کوردان) باس دەکات، کاتێ لەشکری ئیسلام بۆ کۆیلەکردنی نەتەوەی کورد درێژە بە داگیرکردنی کوردستان دەدات، لە ناوچەی شارەزوور و پاوە توشی بەرەنگار بوونەوەی سەختی کوردەکان دێ کە داکۆکی لە خاک و ماڵ و ئاینیاڵی ڕۆحی خۆیان دەکەن. دوای شەڕێکی گەرم کوردەکان دەشکێن، ئیتر وەک نوسەر باس دەکات:
(لەشکری ئیسلام سێ شەوو سێ ڕۆژ خەڵکیان کوشت! لە ئەنجامدا لافاوی خوێن لە قەد پاڵی کێو وەک چەم هەستا... هەموو کوردەکان کوژران... ژن و منداڵیان بە نسیب لەشکری عەرەب بوو... ژنەکانیان داگیر کران.[٢]
ئایا چ جیاوازییەکی چۆنایەتی لە نێوان ئەم جۆرە پەلاماردانە و هێرشەکەی ١٩٨٨ی ئەنفالەکانی سوپای داگیرکەری عێراق بۆ سەر ناوچەکانی گەرمیان و قەرەداغ و دۆڵی جافایەتی و دەشتی هەولێر و بادینان و... هتد هەیە؟ کاتێ بە هەزارانیان لەناو بردو، بە هەزاران کیژ و ئافرەتی کوردیان بە پێی (شەهامەت) و (کەرامەت)ی قەومی زەوت کردن و بەشێکیان لە پاداشتی کۆمەکی (قەومی) قادسیەدا ڕەوانەی عەممان و هەندێ لە پایتەختەکانی وڵاتانی کەنداو کردن، تا لەوێ وەک کاڵایەکی هەرزان هەراج بکرێن!! ئایا ناونانی ئەم هێرشە فراوانە بە (ئەنفال) کارێکی ڕێکەوتە، یان هەوڵدانێکە بۆ تیژکردنی بیری (قەومی) عەرەب تا بێتەوە بیریان کە ئەوان هەمان مێژووی باپیرانیان دووبارە دەکەنەوە کە لە ئایەی (ئەنفال)دا باسی لێوە

کراوە!!

ئایا ئەو هەموو دڕندایەتییە کەم وێنەیەی سوپای دڕندەی عێراق، یان لەشکری سەرپەڕێنی ئێران، یان جەندرمەکانی تورک لە کوردستاندا دەینوێنن هێستیریایەکی کاتییە، یان دڕندایەتییەکی ڕەسەنە و پشت بە مێژوویەکی دووردرێژ و کولتوورێکی داپڵۆسێنەرانە دەبەستێ؟!

ئەگەر دوێنێ هەرسێ ئیمپراتۆرییە داتەپیوەکەی ڕۆژهەڵات بە نێوی ئایینی ئیسلامەوە هەزاران تاوانیان بەرامبەر بە خەڵکی خۆیان و نەتەوەکانی‌تر کردبێ، ئەوا ئیمڕۆ وەچە میراتگرەکانیان هەمان تاوان، بەڵام بەجۆرێکی دڕندانەتر و بە ڕێ و شوێنی مۆدێرنانە دەرهەق بە نەتەوەی کورد دەکەن، هێزی ڕۆحی و ئەخلاقی خۆشیان، پێش هەموو شتێک لە مێژووی خوێنڕێژانەی ئیمپراتۆرییەکانیان و لە درێژە پێدانی داگیرکردنی کوردستان وەردەگرن!

ئاخۆ ئەمە کارێکی ڕێکەوتە، یان ئەنجامێکی حەقی ئەم کولتوور و مێژووە و ئەنجامێکی لۆژیکی داگیرکردنی تا ئێستای کوردستانە، کە تورکیا، عێراق و ئێران، لە هەموو وڵاتانی تری ناوچەکە زیاتر ڕژێمی دیکتاتۆری فاشی، کۆنەپەرست، ڕەگەزپەرست تیرۆریستیان بە خۆیانەوە دیوە؟!

ئایا تەنیا ڕێکەوتە یان ئەنجامێکی لۆژیکی داگیرکردنی کوردستان و کۆیلە کردنی نەتەوەی کوردە، کە لە نێو زیاتر لە بیست دەوڵەتی عەرەبیدا گیانی شۆڤێنیزمی عەرەبی و ڕەگەزپەرستی لە عێراق و سووریادا لە هەموو وڵاتانی تری عەرەب بەهێزتر و بەربڵاوترە؟!

ئەگەرچی مانەوەی کوردستان بە ژێر دەستەی ئەم دەوڵەتانە، پێش هەموو کەسێک کارەساتێکی مادی و ڕۆحییە بۆ نەتەوەی کورد، بەڵام

وا دەزانم نەتەوە سەردەستەکانی ئەم وڵاتانەش لە ژێر دەستکردنی نەتەوەی کورد دا، تووشی بەڵاو کۆیلەیی دەبن. کاتی خۆی کە مارکس دەیگوت نەتەوەیەک ناتوانێ ئازاد بێ ئەگەر نەتەوەیەکی دیکە بچەوسێنێتەوە، لەم قسەیەی هەر مەبەستێکی ئەخلاقی نەبوو، بەڵکو لام وایە لە ناوەرۆکدا مەبەستی ئەوەبوو کە چەوساندنەوەی نەتەوەیەک لە لایەن نەتەوەیەکی ترەوە زەمینەی بە پیت بۆ سەرهەڵدانی تیرۆر و داپڵۆسین و کۆنەپەرستی و شۆڤێنیزم لای نەتەوەی سەردەست دروست دەکات و ڕەوشت و داب و نەریت و سەرجەمی ژیانە ڕۆحییەکەی دەشێوێنێ. بۆیە لای وابوو چارەی خسیسی ئینگلیز داگیرکردنی ئیرلەندایە. هەروا لینین لای وا بوو کە ڕیشەی کۆنەپەرستی لە رووسیادا، لە کۆیلەکردنی نەتەوە غەیرە رووسەکانەوە، سەرچاوەی گرتووە.

داگیرکردنی کوردستان و چەوساندنەوەی نەتەوەی کورد، بە درێژایی دەیان و سەدان ساڵ شێوەی داپڵۆسین و تیرۆر و کولتووری تایبەتی خۆی هێناوەتە بەرهەم و کردوونی بە بەشێکی ئۆرگانیکی لە داب و نەریت و ترادیسیۆن و کولتوور و ژیانی سیاسیی و فیکریی ئەم کۆمەڵگایانە. چونکە لە بنەڕەتدا بە زەبری ئەم تیرۆر و داپڵۆسینە خوێناوییە، نەتەوەی کورد لە نێو سنووری ئەم دەوڵەتانەدا ڕاگیراوە. لام وایە تا ئەو ڕۆژەی نەتەوەی کورد ژێر دەستەی ئەم وڵاتانە بێ، ئەوا ئەم تیرۆر و زەبر و زەنگە وەک پێداویستییەکی حەیاتی ئەم کۆمەڵگایانە دەبێ. بە واتایەکی‌تر تا کوردستان ژێر دەستەی ئەم وڵاتانە بێ، ئاسان نییە و ڕەنگە مەحاڵ بێ، دیموکراسی ڕاستەقینە لە هیچ کام لە وڵاتانی تورکیا، ئێران، عێراق و سووریادا بچەسپێ(٭)

دەشێ ئەمە ئەوباجە سەختە بێ کە نەتەوەی زاڵ و چەوسێنەر دەبێ بیدات. چونکە رۆژێ لە رۆژان ئەگەر دیموکراسی راستەقینە لەم وڵاتانەدا پیادە بکرێ ئەوا مانای وایە ئەو ئازادییەش بە نەتەوەی کورد دەدرێ کە بەدەستی خۆی چارەنووسی خۆی بە مانەوە لەگەڵ ئەم نەتەوانە، یان جیابوونەوەو سەربەخۆ بوون، دیاری بکات.

هێشتنەوەی کوردستان، بە دوور لە ویست و ئیرادەی نەتەوەکەی، لە نێو قەوارەی ئەم وڵاتانەدا پێویستی بە بەرهەمهێنان و سەرلەنوێ بەرهەمهێنەوەی تیرۆر و زەبر و زەنگ و داپڵۆسین هەیە. ئەمە راستییەکە کە داخەکەم تا ئێستا هێزە دیموکراتیخواز و چەپ و مارکسیەکانی تورک و فارس و عەرەبی عێراق و سوریا دەرکیان پێ نەکردووە، بۆیە نەک هەر داکۆکی لە مافی بریاردانی چارەنووسی گەلی کوردستان ناکەن بەڵکو بێ باکانە (لا أبالي) سەرنجی داگیرکردن و الحاق کردنی کوردستان و ئەنجامەکانی دەدەن بگرە زۆربەیان کوردستان بە بەشێکی ئەبەدی نیشتمانەکەی خۆیان دەزانن و وەک هەر شۆڤێنیست و کۆلۆنیالیستێک، سەربەخۆیی کوردستان بە لەتکردنی خاکی (پیرۆز)ی خۆیان دادەنێن.

بەرای من بۆ ئەوەی ئەم هێزانە و نەتەوەکانیان، زووتر لە تیرۆر و داپڵۆسین دەربازبن و، بۆ ئەوەی دیموکراسی راستەقینە لە وڵاتەکانیاندا بچەسپێ دەبێ یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی دیاردەی داپڵۆسین و نەبوونی دیموکراسی ، کە داگیرکردنی کوردستانە، بنەبڕبکرێ. بۆیە دەبێ ئەوان نەک هەر دژی مافی بریاردانی چارەنووسی نەتەوەی و نیشتمانی کورد نەبن و، بە دروشمی سەرابیانەی ئۆتۆنۆمی خۆیشیان و خەڵکی تریش هەڵنەخەڵەتێنن، بەڵکو دەبێ لە ریزی پێشەوەی

داخوازیکارانی ئەم مافەوە بن. چونکە گەیشتنی نەتەوەی کورد بە مافی بڕیاردانی چارەنووس و سەربەخۆیی نیشتمانی، بۆرژوازی دەسەڵاتدار و هێزە کۆنەپەرستەکانی ئەم وڵاتانە لە زەقترین بەهانەی ئیستیبداد و ملهوڕی و زەوتکردنی دیموکراسی بێبەش دەکات.

سەرچاوەو پەراوێزەکان

١- بڕوانە: ڕۆژنامەی (کۆمار) ژمارە/١ سوێد خەزەڵوەری .١٩٩ ل١٢.
٢- بڕوانە: عبدالقادر إبن رستم بابان، سیر الاکراد، سەرچاوەی پێشوو.

* بە پشت بەستن بەم بۆچوونە بە گومانەوە بۆ ئەو پرۆسە دیموکراتییە دەڕوانم کە لە یەکێتی سۆڤیەتدا سەری هەڵداوە. چونکە ڕەنگە دوو ڕێگا هەبێ: یان سەرگرتنی دیموکراسی ڕاستەقینە کە مانای هەڵوەشاندنەوەی ئەم یەکیەتییە نادادپەروەرییەی بەسەر زۆربەی کۆمارەکاندا سەپێندراوە و بە زەبری کوشتن و بڕین ڕاگیراوە. یان پاراستنی ئەم قەوارە فیدرالییە، کە ئەمەش بەرهەمهێنانەوەی دیکتاتۆری و زەبروزەنگی گەورەکە، واتا تێکشکانی پرۆسە ساوایەکەی دیموکراسی.

11

بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان
دیاردەیەکی مێژووییە

بەشی یەکەم

دەربارەی ناوەرۆک و ئامانجەکانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان

وتەیەک

نەتەوەی کورد بە گشتی و بزوتنەوە رزگاریخوازە نیشتمانییەکەی بە تایبەتی رووبەرووی مەترسیکی ئەوتۆ بوونەتەوە کە هەرەشە لە سەرجەمی بوونی نەتەوەییمان دەکات. ئەم مەترسییەش لە سەرێکەوە لەوە دایە کە رژێمە شۆڤینیستە داگیرکەرەکانی کوردستان، بەپێی پیلانێکی فراوان، هەولی تواندنەوە و لەناوبردنی فیزیکی و روحی گەلی کورد دەدەن و، بە هۆی نەبوونی دیموکراسی و نزمی ئاستی سیاسی و رادەی شارستانی کۆمەلگاکانیانەوە، لەوە دەچی توانیبیان هۆشیاری کۆمەلایەتی زۆربەی خەلکی تێک بدەن تا ئەورادەیە بە ئەفیونی ئایدیولۆژیای بورجوازی گێژیان بکەن، کە نەک هەر لە رووی سیاسەتی چەوساندنەوە و لەناوبردنی گەلی کورد بە دەنگ نەیەن و لایان بوبێتە شتێکی ئاسایی و سروشتی، یان مافی بریاردانی چارەنووسی پێ رەوانەبینن، بەڵکو خاکی کوردستانیش بە مولکی ئەبەدی خۆیان بە بەشێکی دانەبراو و(پیرۆز)ی نیشتمانەکەی خۆیان

دابنین. به واتایەکی دی نزمی هۆشیاری سیاسی و رادەی شارستانیی و کولتووری ئەم کۆمەڵگایانە و گێژبوونیان بە ئەفیونی ئایدیۆلۆژیای بورجوازی شۆڤێنی بوونەتە هۆی ئەوەی بەشی زۆری خەڵکی ئەم نەتەوانە دەرک بە مانا و جەوهەری ئازادی خۆیان نەکەن بەو پێیەی نەتەوەیەک، مارکس گوتەنی، ناتوانێ ئازادبێ کاتێ نەتەوەیەکی تر دەچەوسێنێتەوە.

لایەنەکەی تری ئەو مەترسی‌یە بەرای من، لەوەدایە کە بزوتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانیی کورد لەگێژاو و تەنگوچەڵەمەیەکی فیکری، سیاسی و کۆمەڵایەتیدا دەژی و، سەرەرای ئەو هەموو قوربانییە مەزنە جۆربەجۆرانەی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان داویانە، کەچی هێشتا بزوتنەوەکەیان بەگشتی، یان لەهەر بەشێکی کوردستاندا نەبۆتە ئەو چۆنایەتییە یەکگرتووە نوێیەی کە بەپێی پرۆگرامێکی زانستی ئامانج و ستراتیژی خۆی داببڕێژێ و بتوانێ کۆمەڵانی خەڵک لە دەوروەی خۆی کۆبکاتەوە و بەرەو سەرکەوتن رێبەرایەتییان بکات.

لەم باسانەدا هەوڵ دەدەم هەندێ پرسیار و بیروورای خۆم، وەک نووسەرێک، سەبارەت بە سروشت و ناوەرۆک و هەندێ لایەنی فیکری- ئایدیۆلۆژی بزوتنەوەکە بخەمەروو، کە زیاتر بە مەبەستی بیرکردنەوە و پرسیارکردنن نەک دەستنیشان کردنی چارەسەر بۆ گیروگرفتەکان، چونکە ئەمەیان کارێکە دەبێ بە کۆمەڵ ئەنجام بدرێ.

لە کاتێکدا بزوتنەوەی گەلی کورد بزوتنەوەیەکی رزگاریخوازی نیشتمانییە بۆچی لە سنووری بزوتنەوەیەکی نەتەوەیی خاوەن ئامانجی دیموکراسی تەسکدا تەنگەبەر کراوە؟ ئایا ئەم دیاردەیە بارودۆخێکی بابەتی مێژوویی سەپاندوویەتی یان بە هۆی لاوازی بزوتنەوەکەیە،

یاخود ئەنجامی سروشتی سەرکردایەتیەکەیەتی؟ ئایا تەنگوچەڵەمەی بزوتنەوەکە تەنگوچەڵەمەی فیکر و ئایدیولۆژیای سیاسی سەرکردایەتیەکەیەتی یان شتێکی ترە؟ ئایا سروشتی خۆهەڵپەسێرانە و پەیرەوکارانەی هێزە سەرەکییەکانی نێو بزوتنەوەکە دیاردەیەکی رێکەوتە یان پێداویستییەکی حەتمییە؟ ئایا بزوتنەوەی کورد بەشێکە لە بزوتنەوەی دیموکراسی ئەو وڵاتانەی کوردستانیان بەسەردابەش کراوە و، بوونی دیموکراسی لەو وڵاتانەدا چارەسەری مەسەلەی کورد دەکات یان ئاڵۆز تری دەکات؟ ئایا جیاوازی لە نێوان قۆناخی ئەمرۆی کۆمەڵگای کوردستان و کۆمەڵگای ئەو وڵاتانەدا نییە؟ ئاخۆ پەیوەندی نێوان بزوتنەوەی کورد و بزوتنەوەی دیموکراسی لەهەر یەکێک لەو وڵاتانەدا لەسەر بنچینەی و دانان بە تەواوی مافەکانی یەکتری دامەزراوە یان پێوەندییەکی لاسەنگە و رەنگدانەوەی لاسەنگییە بابەتییەکەی پەیوەندی نێوان هەردوو نەتەوەیە؟.

ئەوا سەدەیەک، یان هەندێک لایان وایە زیاترە، بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد وەک دیاردەیەکی بابەتی و مێژوویی سەری هەڵداوە. کەچی تائێستا لە هیچ بەشێکی کوردستاندا، لەبەر کۆمەڵێک هۆکاری بابەتی و خۆیی، ئابووری و سیاسی، ناوخۆیی و دەرەکی، نەیتوانیوە بە ئامانج و ئاواتە سەرەکییەکەی خۆی بگات کە دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەییە. بەو پێیەی دەڵێ: (پێکهێنانی دەوڵەتی نەتەوەیی رێباز و-ئاواتی- هەموو بزوتنەوەیەکی نەتەوەییە)(١) بەلاَم ئەم بزوتنەوەیە، لە پرۆسەی گەشەکردن و خەباتیدا کۆمەڵێک گۆرانکاری چۆنایەتی بەسەر فیکر و سروشت و هێزە کۆمەڵایەتییەکانیدا هاتوون و پراوپڕ ناوەرۆک و خاسیەتەکانی

بزوتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی وەرگرتووە کە سەرباری ئامانجە نەتەوەییەکانی ئامانجی کۆمەڵایەتیشی کەوتۆتە ئەستۆ.

ناکۆکییەکانی نێو بزوتنەوەکە و تەنگوچەڵەمەی فیکری و سیاسی ئەو هێزانەی سەرکردایەتی دەکەن لەو راستییە ناگۆڕن کە ئەم بزوتنەوەیە بەرهەمێکی سروشتی پێداویستییە بابەتییەکانی ژیانی ئابوری و نەتەوەیی و سیاسیی کۆمەڵگای کوردستانە، وەک هەر بزوتنەوەیەکی رزگاریخوازی، لە بنچینەدا بە هۆی ناکۆکی توندی نێوان کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان و نێوان دەسەڵاتی کۆلۆنیالی و نیمچە کۆلۆنیالی بێگانەوە سەری هەڵداوە، بەو ئامانجەی ئەو ناکۆکییە چارەسەر بکات کە هەموو رێگایەکی لە رووی گەشەکردنی ئابووریی، کۆمەڵایەتیی، سیاسیی و کولتوری گەلی کورد بڕیوە.

ئەگەر بزوتنەوەی نەتەوەیی لە وڵاتانی ئەوروپادا سروشتی شۆرشی بورجوازی دژ بە فیودالیزمی بوبێ و، لە بنچینەدا بە هۆی گەشەکردنی بابەتییانەی پەیوەندییەکانی ئابووریی سەرمایەداری و پێداویستی دروست بوونی بازاری ناوەندی و یەکخستنی هەرێمە فیودالییە لێکدابڕاوەکانەوە سەریان هەڵدابێ، ئەوا ئەم بزوتنەوانە لای نەتەوە ژێر دەستەکان بەو ئامانجە بووە ئەو کێشە دەرەکییە چارەسەر بکرێ کە بۆتە هۆی ئەوەی نەتەوەی ژێردەست لەلایەن نەتەوەی بەهێز و دەسەڵاتداری بێگانەوە بچەوسێندرێنەوە- بە واتایەکی دی ناکۆکی بابەتی ئابووری لە نێوان پەیوەندییەکانی ئابووریی فیودالی و پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانی سەرمایەداریدا شێوەی کێشەی نەتەوەیی بەخۆ گرتووە- بۆیە خەبات لە پێناوی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ وەک پێداویستییەکی ئابووری، بە قۆناخێکی

گرنگ و پێویستی گەشەکردنی سەرمایەداری دادەندرێ- پێم وایە لەم روانگەیەوە بوو لینین ئەو بایەخەی بە مەسەلەی مافی چارەنووسی نەتەوەکان دەدا و بە گەرمی داکۆکی لێدەکرد، چونکە سەرباری ناوەرۆکی ئینسانی و رەوای ئەم مافە، بە رێگەی سەرەکی گەشەکردنی ئەم نەتەوانەی دەزانی.

لەم بۆچوونەوە بەرای من بەبێ چارەسەرکردنی ئەو ناکۆکییە دەرەکییەی بزوتنەوەکەی خولْقاندووە، واتا بەبێ گەیشتنی نەتەوەی کورد بە مافی بریاردانی چارەنووس، رێگای سروشتی لەبەردەم گەشەکردنی سەرجەمی ژیانی مادی و رۆحیی کۆمەڵگای کوردستاندا بە بەستراوی و نیمچە بەستراوی دەمێنێتەوە و، نەتەوەی کورد نەک تەنیا هەر دیل و بێماف دەبێ بەڵکو لە بەرامبەر پاراستنی ئاشتی جیهان و گەشەپێدانی شارستانی سەردەمدا بێ ئەرکیش دەبێ. چونکە زەفتکردنی مافەکانی نەتەوەی کورد، لە بنچینەدا، زەفتکردنی ئەرکەکانیشیەتی.

بەلاْم بۆ ئەوەی بزوتنەوەی کورد بتوانێ ئەم ناکۆکییە دەرەکییە چارەسەر بکات و ئەرکی مێژوویی خۆی بە ئەنجام بگەیەنێ، ئەوا پێویستە بەرنامە و ئامانجێکی رزگاریخوازانەی هەبێ. لام وایە نەبوونی ئەم بەرنامەیە بزوتنەوەکەی تووشی تەنگوچەڵەمەیەکی فیکری کردووە، وەک لە بەشێکی تردا باسی دەکەین.

لەئەنجامی تەنگوچەلەمەدا بەرای من ناکۆکییەکی نێوخۆیی لە نێوان ناوەرۆک و ئامانجی بزوتنەوەکە، وەک بزوتنەوەیەکی رزگاریخوازی نیشتمانی و لە نێوان سروشت و ئامانجی لایەنە خۆییەکەیدا سەری هەڵداوە چونکە ئەم لایەنە ئامرازە خۆییە لە جیاتی ئەوەی پالپێوەنەر

و گەشەپێدەری بزوتنەوەکە بێ بۆتە چەپەر و رێگر لەبەردەم بەرە و پێشچوونی سروشتییانەیدا- بەواتایەکی دی ناکۆکی نێوخۆی بزوتنەوەکە لەوەدا خۆدەنوێنێ کە ئامرازە خۆییەکەی/ سەرکردایەتییەکەی لەجیاتی ئەوەی بزوتنەوەکە بە رێبازە سروشتییەکەی خۆیدا رووە و ئامانجە مێژووییەکەی، کە مافی بڕیاردانی چارەنووسە، بەرێ ئەوا بەرەو ئامانجی لاوەکی جڵەوکێشی دەکات و سروشتی خۆهەڵپەسێرانەی خۆی پێوە دەلکێنێ. هەروا سەرجەمی ناوەرۆک و ئامانجی رزگاریخوازی نیشتمانی لە هەندێ داخوازی و ئامانجی دیموکراسی و دەستکەوتی تەسکدا چر دەکاتەوە. لێرەوە جەوهەر و ناوەرۆکی رزگاریخوازی نیشتمانی لە بزوتنەوەکە دادەرنرێ و دەکرێتە بزوتنەوەیەکی نەتەوەیی تەنگەبەر و بەشێک لە مەسەلە دیموکراتییەکانی تری نێو ئەو وڵاتانەی کوردستانیان بەسەر دابەشکراوە، وەک مەسەلەی ئافرەتان، مەسەلەی زەوی و زار و......هتد. لە کاتێکدا جیاوازییەکی چۆنایەتی لە نێوان قۆناخی مێژوویی ئەمڕۆی گەلی کورد و ئەو گەلانەدا هەیە. چونکە ئەوان لە مێژە ئەو ناکۆکییە دەرکیەیان چارەسەرکردووە کە لە نێوان ئەوان و دەسەڵاتی سیاسی نەتەوەی بە هێزتری بێگانەدا هەبوو. ئەمڕۆ ئەو نەتەوانە، سەرەرای جیاوازی رادەی گەشەکردنی کۆمەڵایەتییان لە قوناخی سەرمایەداری پەیرەو (الرأسماليه التابعه)دا دەژین. لە کاتێکدا گەلی کورد هێشتا لە سەرەتای قوناخی رزگاریخوازی نیشتمانیدایە و، مەترسی سامناک هەرەشە لە سەرجەمی بوونی نەتەوەیی دەکات. پێم وایە بەبێ چارەسەرکردنی ئەم ناکۆکییە نێوخۆییە ئاسان نییە بزوتنەوەکە بتوانێ ناکۆکییە دەرەکییەکە، واتا

ناکۆکی نێوان نەتەوەی کورد و دەسەڵاتی چەوسێنەری نەتەوەی بێگانە، چارەسەریکات کە بزوتنەوەکە وەک دیاردەیەکی مێژوویی لە ئەنجامی ئەم ناکۆکییە دەرەکییە و بە ئامانجی چارەسەرکردنی لە دایک بووە.

با عێراق بۆ نموونە بهێنینەوە:

ئەو کاتەی گەلانی عێراق لەژێر دەسەڵاتی کۆلۆنیالیزمی بەریتانیادا بوون ئەمانجی هەردوو بزوتنەوەی رزگاریخوازی گەلی عەرەب و کورد لە عێراقدا ئەوەبوو ناکۆکی نێوان ئەم بزوتنەوەیە و نێوان دەسەڵاتی داگیرکەری بێگانە چارەسەر بکات. ئازادبوونی عێراق لە چنگی کۆلۆنیالیزم ئەم ناکۆکییەی بۆ گەلی عەرەب لە عێراقدا چارەسەرکرد. بەڵام ئایا ناکۆکی نێوان گەلی کورد و نێوان دەسەڵاتی بێگانە چارەسەرکرا؟ ئایا ئەو دەسەڵاتە نوێییەی جێگای دەسەڵاتی پێشووی گرتەوە، بە حوکمی ناوەرۆکی شۆڤێنستانەی و خاسیەتی ئاسیاییانەیەوە، درندانەتر لەگەڵ گەلی کورد رەفتار ناکات؟.

کۆلۆنیالیزمی بەریتانیا لە گەرمەی داگیرکردنی عێراقدا ئەو مەترسییەی بۆسەر بوونی نەتەوەیی گەلی عەرەبی عێراق نەبوو کە ئەمرۆ دەسەڵاتی شۆڤێنی تورک و عەرەب و فارس بۆسەر بوونی نەتەوەیی گەلی کورد هەیانە. چونکە مەسەلەی تواندنەوەی گەلی عەرەب و بە ئینگلیزکردنی وڵاتەکەی لە گۆڕێدا نەبوو. گەلی عەرەبی عێراق لە سایەی داگیرکەردا رووبەرووی ئەو مەترسییە نەبۆوە- بۆ نموونە- کە گەلی عەرەبی ئەلجەزایر لە سایەی کۆلۆنیالیزمی فەرەنسادا تووشی هاتبوو. چونکە خودی بەریتانیا دەوڵەتەکەی وەک دەوڵەتێکی عەرەبی داتاشی و لەوەش زیاتر بە زەبری گوللە و نێزەی

سوپاکەی خۆی کوردستانی خوارووشی پێوەلکاند. هەروا زمانی عەرەبی لە هەموو بوارەکانی خوێندن و نووسین بەکار هێناندا زمانی رەسمی بوو. سروشتی کۆلۆنیالیزەکردنی عێراق تەواو جیاواز بوو لە سروشتی کۆلۆنیالیزەکردنی ئەلجەزایر. چونکە کۆلۆنیالیزمی فەرەنسا هەر بەوە نەوەستابوو و ولأتەکە تالأن بکات و بیکاتە بازارێکی داخراوی خۆی بەلکو دەیەویست بە درندانەترین شێوە خەلْکی ئەلجەزایر لەنێوخۆیدا بتوێنێتەوە و خاکەکەشی بکات بە بەشێک لە نیشتمانی (پیرۆز)ی خۆی. ئایا چ جیاوازییەک لە نێوان سروشتی داگیرکردنی ئەلجەزایر لەلایەن بورجوازی فەرەنسا و، سروشتی داگیرکردنی کوردستان لەلایەن بورجوازی تورک و عەرەب و فارسەوە هەیە؟ ئایا مەترسی بورجوازی ئەم نەتەوانە بۆسەر بوونی نەتەوەیی کورد دەقات زیاتر نییە لە مەترسی دوێنێ کۆلۆنیالیزمی بەریتانیا بۆسەر گەلی کورد. (رەنگە بەراوردێکی هەلْە نەبێ لەگەلْ گەلی فەلەستینیدا کە مەترسی ئەمرۆی دەولْەتی ئیسرائیل بۆسەر خاک و بوونی نەتەوەییان دەقات لە مەترسی دوێنی کۆلۆنیالیزمی بەریتانیا زیاترە. لام وایە لە هەردوو حالەتەکەدا دەکرێ رەحمەت بۆ کفندز بنێردرێ).

تۆبلێی قەناعەتە چەوتە کۆنەکان و تەمبەلْی فیکری و دۆگماتیزم زاتی ئەوەیان لێبڕیبێ کە دەرک بە سروشتی سیاسیوئابووری و کولتووری داگیرکرانی کوردستان نەکەین؟ یان ئەمە بە مەبەستی دلْرازی کردنی ناسیۆنالیزمی ئەم نەتەوانەیە؟ یاخود کەوتنە ژێر کارتێکردنێکی بێ ئاگایانەی بیری شۆڤێنیستیە کە لەو ولأتانەدا بە شێوەیەکی سامناک پەرەی گرتووە؟!

داگیرکردن، لە سادەترین مانایدا ئەوەیە نەتەوەک/ دەوڵەتێکی بەهێز دەست بەسەر خاک و وڵاتی نەتەوەیەکی تردا بگرێ و، بە دوور لە ویست و ئیرادەی نەتەوەی ژێردەست و، بە زەبری هێز و داپلۆسین و تیرۆر جۆری رژێمی سیاسی و ئابووری و شێوەی حوکم و زمان و کولتور و شێوەی ژیانی خۆی بەسەردا بسەپێنێ و سامان و خێر و بێری وڵاتەکەشی بە تالان ببات، یان ئەم سامانە ملکەچی بەرژەوەندی و ئامانجەکانی خۆی بکات.

بورجوازی دەسەڵاتداری ئەو نەتەوانە تەنیا بە شێوە کلاسیکییەکەی داگیرکردن و کۆلۆنیالکردنی کوردستانەوە نەوەستاون بەڵکو خاسیەتێکی شۆڤێنی- رەگەزپەرستانەیان لێزیاد کردووە چونکە دەیانەوێ نەتەوەی کورد لە چوارچێوەی نەتەوەکەی خۆیاندا بتوێننەوە...... دەیانەوێ لایەنی دیموگرافی نیشتمانەکەی تێکدەن و تاهەتایە بیکەن بە بەشێکی (پیرۆز)ی نیشتمانی خۆیان. ئەو ناوچانەیش کە ئەمرۆ ناتوانن بە ئاسانی و پەلەپەل زەوتی بکەن (بۆنموونە ئێستا لە عێراقدا)، ئەوا کاول و ویرانی دەکەن و نایەڵن بە موڵکی کورد بمێنێتەوە.

لێرەوە هێشتنەوەی مەسەلەی کورد بە مەسەلەیەکی نێوخۆی ئەو وڵاتانە و راپێچ کردنی رووە و ئامانجی لاوەکی و بە دوور لە سروشتەکەی خۆی، هەڵەیەکی مێژووییە و فاکتەرێکە دەبێتە هۆی چەواشەکردن و ورە بەردانی خەڵکی کوردستان و سڵکردنەوەی لە داوای مافە رەواکانی خۆی. ئەم دیاردەیە لە بنچینەشدا، لە لاوازی ئامراز/لایەنە خۆییەکەی بزوتنەوەکە نەک لە سروشت و خاسیەتەکانی بزوتنەوەکەوە هەڵقووڵاوە، بۆیە بە ناوەرۆکی بزوتنەوەکە نامۆیە.

مەسەلەی کورد لەهەر بەشێکی کوردستاندا تەنیا مەسەلەیەکی نێوخۆیی ئەو وڵاتانە نییە کە کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە تا بە جۆرێکی میکانیکیانە بە مەسەلەی دیموکراتی ئەو وڵاتانەوە گرێ بدرێ، لەکاتی پێویستیشدا بکرێتە قوربانی دیموکراسییەکی نیوەچڵ و ساختە. ئەم مەسەلەیە مەسەلەیەکی هەرێمی و جیهانیشە. دووبارەکردنەوەیەکی زیانبەخش نییە ئەگەر بڵێم هەرێمییە چونکە لەهەر پارچەیەکی کوردستاندا بەشێکە لە مەسەلەی نەتەوەیەکی ٢٥ ملیۆنی. جیهانیشە چونکە پەیوەندی بە مەسەلەی مافەکانی مرۆڤ و مافی بڕیاردانی چارەنووسی گەلانەوە هەیە، هەروا پەیوەندی بە تاوانی پڕ لە شوورەیی جینۆسایدەوە هەیە کە ئەمانە بەشێکن لەو ماف و خاڵانەی لە دەستوور و یاسای نەتەوەیەکگرتووەکان و لایحەی مافی مرۆڤدا، وەک مەسەلەی جیهانی هاتوون و لە رووی یاسایی و سیاسی و ئەخلاقییەوە سروشتێکی جیهانییان وەرگرتووە.(٢) راستە بزوتنەوەی گەلی کورد پەیوەندییەکی پتەوی بە بەزوتنەوەی دیموکراتی و شۆڕشگێڕی ئەو وڵاتانەوە هەیە کە گەلی کورد لە نێو سنوورەکانیاندا دەژی بزوتنەوەی دیموکراتی ئەو گەلانە هەر دەسکەوتێکی چنگ بکەوێ راستەوخۆ کاردەکاتە سەر گەلی کورد و یارمەتی دەدات برینەکانی تیمار بکات. بۆیە هاریکاری و هاوپەیمانی نێوان هەردوو بزوتنەوەکە مەسەلەیەکی گرنگ و پێویستە، بە مەرجێک ئەم هاوپەیمانییە لەسەر بنچینەی یەکسانی و دانپێدانان و باوەڕبوون بە ماف و ئامانجەکانی یەکتری دامەزرابێ. بەڵام کارێکی ناریالیستی و بگرە هەڵەیە ئەگەر چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد بە جۆرێکی ئۆتۆماتیکییانە بە مەسەلەی دیموکراتییەوە گرێ بدرێ. چونکە ئەگەر

بونی دیموکراسی راستەقینە- کە دیارە لە شێوە ئاسیاییەکەیدا دەبێ- مەسەلەکانی وەک مەسەلەی ئافرەت و زەوی و زار.....هتد چارەسەر بکات، ئەوا مەرج نییە بتوانێ، مەسەلەی کورد بە جۆرێکی رەواو دادپەروەرانە و، بەو جۆرەی گەلی کورد لەو قوناغە چاوەروانکراوەدا دەیخوازێ، چارەسەر بکات. بگرە لە وانەیە بوونی دیموکراسی راستەقینە مەسەلەی کورد بە جۆرێکی تر بهەژێنێ و، خەڵکی کوردستان، لە بارودۆخێکی ئازاددا، بەیەک دەنگ و یەک ئیرادەوە داوای مافی بریاردانی چارەنووس بگرە داوای دەوڵەتی نەتەوەیش بکەن.

باشە کام دیموکراسی داهاتوو دەتوانێ دەیان وسەدان ساڵ داچۆرانی ئابووری و کاولکردنی کوردستان بۆ گەلی کورد عەویزە بکاتەوە؟ کام دیموکراسی دەتوانێ نیوەی سەرراستی کوردستانی بە عەرەب کراوی عێراق بۆ گەلی کورد بگێرێتەوە؟! بۆیە بە رای من دەبێ ئەو ئیحتماله لەبەرچاو بگیرێ کە ناکۆکی، تەنانەت ناکۆکی توند، لە نێوان دیموکراسی چاوەروانکراو لە هەریەکێک لەو ولاتانە و، لە نێوان بزوتنەوەی گەلی کورددا سەرهەڵبدات. ئەم ناکۆکییەش لەسەرێکەوە پەیوەندی بە سروشت و ئامانجەلێک جیاوازەکانی هەردوو بزوتنەوەکەوە هەیە، لە سەرێکی دیکەوەشەوە پەیوەندی بە تاقی کردنەوەی تاڵی مێژوویی دەیان و سەدان ساڵەی گەلی کورد و وێرانکردن و گۆرینی لایەنی دیمۆگرافی کوردستان و سیاسەتی لەناوبردنی بە کۆمەڵەوە هەیە کە رژێمە نەتەوەییە شۆڤێنیستەکانی ئەو ولاتانە پەیرەوی دەکەن. پەیوەندی بە هەڵوێستی هێز و خەڵکی نەتەوەکانی ترەوە هەیە کە کوردستان بە موڵکی خۆیان و میراتی

باپیرانیان دەزانن. پەیوەندی بە چۆنیەتی ئەو پەیوەندییە لاسەنگ و نایەکسانەوە هەیە کە لەسەرەتاوە لە نێوان ئەو نەتەوانە و نەتەوەی کورددا دروست کراوە و، ئەمڕۆ تەواو وەک پەیوەندی نێوان جەللاد و کەسێکی زیندانی کراوی لێهاتووە. بۆیە کارێکی چاوەڕوانکراو و روایە نەتەوەی کورد لە هەوەڵین دەرفەتێکی لەبار و گونجاودا ئەم پەیوەندییە بە توندی رەت بکاتەوە و، لەهەر بەشێکی کوردستاندا بێ، بەیەک دەنگ و یەک ئیرادەوە بۆ مافی بریاردانی چارەنووس رابپێ.

چەند سالێکی کەم پێش ئێستا کێ چاوەڕوانی دەکرد زۆربەی نەتەوە خاوەن کۆمارە فیدرالییەکانی یەکێتی سۆڤیەت، کە رەنگە لەسەدا یەکی نەتەوەی کورد تەوهینی نەتەوەییان پێنەکرابێ، ئاوەها جۆرە رابپن و داوای جیابوونەوە وەک خۆیان دەڵێن لە داگیرکەری روس بکەن؟

لەلایەکی دیکەوە بە هۆی ئەو بارودۆخە سەختەی نەتەوەی کوردی تێدا دەژی و بە هۆی ئامادەیی خەڵکی کوردستان بۆ خەبات لە پێناوی مافەکانیدا، دەرفەتێکی بابەتی لەبار، لەهەر بەشێکی کوردستاندا هەیە کە بارودۆخی شۆرشگێری بەر لە ناوچەکانی تر پێبگات و، مەسەلەی کورد رووە و ئاسۆیەکی نوێ هەنگاو بنێ و تەنانەت بە مافی بریاردانی چارەنووسیش بگات بەر لەوەی بزوتنەوەی دیموکراتی لەو وڵاتانەدا سەربکەوێ.

بۆیە بەستنەوەی چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد تەنیا بە بوونی دیموکراسییەوە بۆچوونێکی کورتبینانە و هەڵەیە، نەک تەنیا لەبەر ئەوەی لە تاکە گۆشەیەکی دیاریکراو بۆ سەرجەمی مەسەلەی کورد

دەروانێ، بەڵکو لەبەر ئەوەش بزوتنەوەی دیموکراتی ئەو وڵاتانە بە حوکمی ناوەڕۆک و خاسیەتی شۆڤێنی هێز و لایەنەکانی ناتوانێ مەسەلەی گەلی کورد بە جۆرێکی ڕەوا چارەسەر بکات. زۆربەی هێزەکانی نێو ئەم بزوتنەوەیە هێزی ناسیونالیستی نەتەوەی گەورەن و شۆڤێنیزم لە نێوخۆینیاندا دەژی. ئەوەتا لەوپەری لاوازی و شکستیدان کەچی ناتوانن دان بە مافی چارەنووسی گەلی کورددا بنێن و، بێنە سەر ئەو باوەڕەی کە یەکێتی نەتەوەکان دەبێ لەسەر بناخەی مافی بەرامبەر و بە جۆرێکی ئارەزومەندانە نەک بە زۆرەملی دابمەزرێ.
لەلایەکی دیکەوە حزبەکانی چینی کرێکاری ئەو وڵاتانە هێشتا لاواز و تێکشکێندراون و ڕۆڵی سەرەکییان لە نێو بزوتنەوەی دیموکراتیدا نییە، سەرەرای ئەوەی لە شۆڤێنیزمی بورجوازی دەرباز نەبوون و نەیانتوانیوە شارستانییانە و ئینسانییانە سەرنجی مەسەلەی کورد بدەن و بەو جۆرە لە مافی بڕیاردانی چارەنووس بگەن کە نەک هەر تەنیا مافێکی ڕەوایە بۆ هەموو گەلان بەلکو بەو پێیەش یەکێتی نەتەوەکان ئەو کاتە دێتەدی کە لەسەر بناخەی دیموکراسی و ئینترناسیونالی بێ و مافی جیابوونەوەی تێدا بپارێزرێ.

جائەگەر بزوتنەوەی دیموکراسی ئەو وڵاتانە، لە کاتێکدا تێشکاوە هێندە لوتبەرزانە و ئاوا بە سوکی سەیری مەسەلەی کورد بکات، ئاخۆ سبەینێ کە ئەم بزوتنەوەیە دەسەڵاتی سیاسی دەگرێتە دەست و هەموو ئامرازەکانی داپڵۆسینی لەژێر دەستدا دەبێ چۆن چۆنی مەسەلەی کورد چارەسەر دەکات؟

ئەوانەی ئەمڕۆ، لەکاتی زەبوونییاندا مافی بڕیاردانی چارەنووس و سەربەخۆیی نیشتمانی بە گەلی کورد ڕەوا نابینن، سبەینێ کاتێ

دەسەڵاتدار دەبن و گەلی کوردیش داوای ئەم مافە دەکات کێ دەڵێ ئەمانە لە حوکمڕانەکانی ئەمڕۆ باشتر وەڵامی گەلی کورد دەدەنەوە.

مەسەلەی کۆیلەکردن و بریندارکردنی کەرامەتی نەتەوەیی و زەوت کردن و خۆ بە خاوەن زانینی خاکی نەتەوەی تر و سەرجەمی چارەنووسی نەتەوەی ژێردەستە زۆر لەوە ئاڵۆزتر و سامناکترن کە بە هەندێ بۆچوون و تیزی نیوەچڵ و حیساب بۆ کراوی ئەوتۆ چارەسەر بکرێن، کە لە بنچینەدا دڵڕاگرتنی نەتەوەی چەوسێنەر و بگرە بەرژەوەندییەکانی نەتەوەی چەوسێنەر، نەک چەوساوە، لەبەرچاو بگرێ. ئەوەتا وڵاتانی وەک رۆمانیا و مەجەرستان، یۆگۆسلاڤیا و بولگاریا دوای زیاتر لە چل ساڵ بەسەر دەسەڵاتی گوایا کرێکاراندا کەچی تائێستا لەسەر چەند پارچە خاکێک تیر و شیر لە یەکتری دەسوون. ئەگەر بوونیان لە پەیمانی وارشۆ و مەترسی ناتۆ و رۆڵی پۆزەتیڤانەی یەکێتی سۆڤیەت نەبوایە لەوانە بوو چەند ساڵ لەمەوبەر پێکیان دابدایە...... مەسەلەی چەند ناوچەیەکی سنووری تائێستاش یەکێکە لە گیروگرفتەکانی نێوان دوو وڵاتی بەرینی وەک یەکێتی سوڤیەت و چین. لەوەش زیاتر ئەوە تا هەردوو نەتەوەی ئازەر و ئەرمەن دوای حەفتا ساڵ پەروەردەکردنی گوایا ئینتەرناسیونالی و سۆسیالیستی، ئاوا بەربەریستانە تێک بەربوون و خوێنی ژن و پیر و زارۆکی یەکتریان حەڵاڵ کردووە. دەوڵەتی بولگارستان دوای نزیکەی سەدودەساڵ ئازادبوونی لە کۆلۆنیالیزمی تورک، سەرکردایەتی گوایا پرولیتاری ژیڤکۆڤ تۆڵەی رابردووی لەو تورکانە کردەوە کە لە بولگاریا دەژین، چونکە هێشتا گرێ کوێرەی کۆیلایەتی دوێنێ و بریندارکردنی کەرامەتی نەتەوەیی لەنێو سایکۆلۆژیای کۆمەڵایەتی

بەشێکی خەڵکی ئەو وڵاتەدا ریشەی داکوتاوە. من کە باسی ئەم دیاردانە دەکەم بە کارێکی سروشتییان نازانم. نەخێر بە کارێکی ناپەسند و نارەوایان دادەنێم. بەڵام نارەوایی دیاردەیەک بوونە بابەتیەکەی لەناونابات. لێرەدا دەمەوێ سەرنج بۆ ئەوە رابکێشم کە ئەگەر ئەم مەسەلانە هێندە ئاڵۆز و سامناک بن و هەروا تەنانەت لە بەرنامە سیاسیەکانیشدا بەبێ چارەسەرکردنی ریشەیی بمێننەوە ئاخۆ لە دوارۆژی نزیکدا- لای خۆمان- چ جەنگێکی سامناکی نێوخۆ و چ لافاوێکی خوێنینی سامناکتر چاوەڕێمان بکەن!! - ئەوکاتەش هەموو لایەک بەرپرسیاری ئەو کارەساتە دەبن!.

چەوساندنەوە و کۆیلەکردنی دەیان و سەدان ساڵەی نەتەوەیەک و زامدارکردنی کەسایەتی و کەرامەتە نەتەوەییەکەی جۆرە بیر و بۆچوون و هۆشیاری کۆمەڵایەتی و کاردانەوەی رۆحی ئەوتۆ لای نەتەوە ژێردەستەکە دەخوڵقێنن کە دەستاوبرد لەگەڵ نەمانی چەوسانەوە و کۆیلەیەتییەکەدا وا بە ئاسانی لەناو ناچن و لەبیر و هۆشیاری خەڵکیدا ناسردرێنەوە، بەڵکو بە حوکمی سەربەخۆییە نیسبییە بەناوبانگەکەی هۆشیارییەوە (الوعي) تا سەردەمێکی زۆر دەمێننەوە و، لەگەڵیدا ئەو دەرفەتەش دەمێنێ کە هێزێکی کۆمەڵایەتی سیاسی، تەنانەت چەندان ساڵ دوای نەمانی چەوسانەوەکەش، ئەم مەسەلەیە بۆ دوژمنایەتی نەتەوەیی و جۆشپێدانی قینی نەتەوەیی بەکاری بێنێ- چونکە ئەم ژێردەستی و کۆیلەیەتییە لەگەڵ خۆیدا هەزاران قوربانی و کارەسات وماڵوێرانی هێناوە، کە لە واقیعە مادییەکەدا لەژێر هەر دەرخت و دەوەن لەپاڵ هەر بەرد و گوێ رووبار و لەنێو هەر کۆڵان و گەرەک و گوند و

شارێکدا شوێنەواریان دەمێنێ و ڕۆژانە بە زەقی ڕووبەڕووی خەڵکەکەدەبنەوە...... لە ژیانە ڕۆحییەکەشدا لە نێو سەدان گۆرانی و بەیت و لاوک و حەیران و هۆنراوە و داستان و چیرۆک و ڕۆمان و لایلایلایەی دایکان سەرجەمی کولتووری ڕۆحیدا بە زیندوویی دەمێننەوە و لەنێو نەفسیەت و هۆشیاری کۆمەڵایەتی و کەسایەتی خەڵکی نەتەوەکەدا ریشەیان دادەکوتن.

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١- لینین - تەواوی دانراوەکان- بەرگی ٢٥ ل. ٢٥- بە زمانی بولگاری.
٢- بۆ زیاتر دەربارەی لایەنی یاسایی جیهانیی بوونی مەسەلەی کورد، بڕوانە وتارێکی دکتۆر فوئاد ساکۆ، گۆڤاری رێگای ئاشتی و سۆسیالیزم - ژمارە ١٢- وتارێکی د. پیری شاڵیار- کوردستان الیوم- ژمارە ٤. ٥ کانوونی دووەم و شوباتی ١٩٨٩.

بەشی دووەم

میکانیزمی پەیوەندی نێوان بزوتنەوەی کورد و بزوتنەوەی نەتەوەکانی ناوچەکە

پەیوەندی نێوان بزوتنەوەی کورد و بزوتنەوەی ئەو گەلانەی ئەمرۆ نەتەوەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتێکدا لەگەڵیان دەژی پەیوەندییەکی مێژووییە و لەگەڵ سەرهەڵدانی ئەو بزوتنەوانە و لە گەرمەی خەبات لە پێناوی ئامانجی هاوبەشدا وەک پێداویستیەکی بابەتی لە دایک بووە.

ئەم پێوەندییە لە پرۆسەی بەرەوپێشچوونیدا بە قۆناخی مێژوویی جۆربەجۆردا تێپەریوە. کۆمەڵێک ئالوگۆری چۆنایەتی بەسەرداهاتووە کە لە بنچینەدا رەنگدانەوەی گۆرانکارییەکانی نێو ئەم بزوتنەوانە و ئامانجە جۆربەجۆرەکانیان بووە. لە هەر قۆناخێکیشدا ئەوەندەی ئامانجەکانی بزوتنەوەی هەریەک لەو گەلانە لەگەڵ ئامانجەکانی بزوتنەوەی کوردا هاوجووت یان هاوبەش بووبن ئەوا ئەم پەیوەندییەش رواڵەتێکی پۆزەتیڤانە و چالاکانەی بە خۆوەگرتووە و، لە مەیدانی خەباتی هاوبەشدا سەرکەوتنی بەرچاو هاتوونە دی.

لەهەمان کاتدا ئەم پەیوەندییانە کۆمەڵێک پەند و دەرسی تاڵیشیان بۆ گەلی کورد جێهێشتوو ن کە لە خەباتی ئێستا و داهاتوودا ناکرێ

لەبەرچاو نەگیرێن. چونکە لایەنەکان و سەرکردایەتی بزوتنەوەی نێو ئەو نەتەوانە لە رۆژانی تەنگانەدا، کاتێ لاواز و زەبوون و راونرابوون، ئەوا هاریکاری بزوتنەوەی گەلی کوردیان بەلاوە مەبەست بووە، چونکە پێویستیان پێ بووە تا بۆ گەیشتنە ئامانجەکانی خۆیان سوودی لێوەربگرن. کاتێکیش بە هەوەڵێن ئامانجەکانیان گەیشتوون، بە هۆی ناوەرۆکی ناسیونالیستی و شۆڤێنیستییانەوە، پشتیان کردۆتە گەلی کورد و نەک تەنیا لەگەڵیدا بەڵێن شکێن و بێ وەفا دەرچوون بەڵکو یەکسەر نیازە شۆڤێنیستییەکانی خۆشیان بەرامبەری دەرخستووە.

ئاوردانەوەیەکی مێژوویی

لام وایە کۆنترین پەیوەندی نوێی نێوان نوێنەرانی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد و بزوتنەوەیی ئەو گەلانە بۆ کۆتایی سەدەی رابردوو و سەرەتای ئەم سەدەیە دەگەرێتەوە. کاتێ نیشتمانپەروەرانی کورد و تورک، دواییش لەگەڵ نیشتمانپەروەرانی عەرەب، لە ئاوارەییدا خەباتی سیاسی و کولتوری هاوبەشیان لە دژی ئیستیبدادی سوڵتانی عوسمانی دەکرد و، لەژێر کارتێکردنی بیری رۆشنگەری (التنویر) و شۆرشە دیموکراسییە بورژوازییەکانی ئەوروپادا بانگی ئازادی، دادپەروەری و یەکسانییان دەدا و دەیانویست ئەو بیروباوەرە نوێیانە لە کۆمەڵگای عوسمانیدا بڵاوبکەنەوە، کە لە جەوهەردا لەگەڵ گەشەکردنی ژیانی کۆمەلایەتی و سەرەتاکانی دەرکەوتنی پەیوەندی بابەتی نوێی سەرمایەداری لەنێو ئەو کۆمەڵگایانەدا دەگونجان.

لەو سەردەمەدا نیشتمانپەروەران و دەستەی رۆشنبیری نوێی کوردستان لە دەرەوە بەشداری چالاکانەیان لە خەباتی دژ بە سوڵتاندا

دەکردو، هەندێکیان ڕۆڵی سەرکردایەتییان لەنێو ڕێکخراوی (تورکیای لاو)دا هەبوو، [بۆ نموونە عەبدوڵلا جەودەت ئەندامی یەکەمین دەستەی دامەزرێنەری ئەم ڕێکخراوە و بەرپرسیاری یەکێک لە ڕۆژنامەکانی ڕێکخراوەکە (إجتهاد) بوو].

لەساڵی ١٩٠٨دا کاتێ ڕێکخراوی تورکیای لاو سەرکەوتنی وەدەستهێنا، لەسەرەتادا، کە هێشتا ناسیونالیستی تورک دەسەڵاتی خۆی نەچەسپاندبوو، دەرفەتێکی بابەتی و جۆرە ئازادییەک بۆ نیشتمانپەروەرانی کورد رەخسا توانییان کۆمەڵێک چالاکی سیاسی و کولتووری فراوان لە کوردستانی باکووردا بنوێنن و هۆشیاری نەتەوەیی بڵاوبکەنەوە و بزووتنەوەی گەلی کورد بەرەوپێشەوە بەرن.

تورکیای لاو هەر لە یەکەمین ڕۆژانی سەرکەوتنیاندا ناوەرۆک و نیازە شۆڤێنیستییەکانی خۆیان بەرامبەری نەتەوە غەیرە تورکەکان نەشاردەوە. بۆیە لە پایزی هەمان ساڵدا نیشتمانپەروەرانی کورد ڕێکخراوی خۆیان بە ناوی (کۆمەڵەی تەعالی و تەرەقی کورد) پەوە پێکهێنا و، چالاکی سیاسی و کولتووری خۆیان درێژەپێدا. زۆری نەخایاند ناسیۆنالیستانی تورک هێرشی داپڵۆسینی بەربڵاویان کردە سەر کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان و کەوتنە ڕاونان و گرتنی نیشتمانپەروەران. تەنانەت بە ماوەیەک بەر لە هەڵگیرسانی یەکەمین شەڕی جیهانی تەواوی ئەو چالاکییە سیاسی و کولتوورییە ئاشکرایانە دامرکێندرانەوە.

کاتێکیش کەمال ئەتاتورک دەسەڵاتی گرتە دەست، لەژێر پاڵەپەستۆی ئەو گیروگرفتانەی دوای تێکشکانی ئیمپراتۆری عوسمانی لە جەنگدا ڕووبەڕووی تورکیا ببوونەوە، کۆمەڵێک گفت و

بەلێنی بە نەتەوەی کورددا کە لە پەیمـاننامەی نیشتمانی سالّی ۱۹۲۰دا تۆمارکران. بەلاّم کاتێ بە هاریکاری گەلی کورد توانی خاکی تورکیا لە هێزی بێگانە دەربازبکات نەک هەر لە بەلێنەکانی، کە بە گەلی کوردی دابوون، ژێوان بـۆوە بـەلـکو تـوانـی پـەیمانـی سیڤەریش، کە هەندێ بەندی گرنگی سەبارەت بە مافەکانی گەلی کوردی بە خۆوەگرتبوو، هەلّوەشێنێتەوە و لە سالّی ۱۹۲۳ دا پەیمانی لـۆزان، کە کـەم و زۆر بـاسـی مـافـی گـەلی کـورد نـاکـات، جێگـەی بگرێتەوە.

کاتێکیش خەلّکی کوردستان بە سەرۆکایەتی شێخ سەعیدی پیران داوای مافی نەتەوەیی خۆیان کرد، ناسیۆنالیستانی تورک کە ئەو کاتە لافی بەربەرەکانی ئیمپریالیزمیان لێ‌دەدا، بە جۆرێکی درندانەی کەم وێنە وەلاّمی گەلی کوردییان دایەوە هەر بەم دروشمە ساختەیەش توانییـان دەسـەلاّتی سۆڤیەت بە ئەندازەیەک گومرا بکەن کە دژی بزوتنەوەی کورد بوەستێ.ئەم کارە هێندە درندانە بوو کە (نەهرۆی) سـەرسام کرد بەدەنگی بلّند بلّێ: (بەراستی سەیرە! نەتەوەیەک کە تادوێنێ دیفاعی لە مافی خۆی دەکرد، ئێستا دەستدرێژی بکاتە سەر مافی نەتەوەیەکی تر و خەباتی رزگاریخوازی بکاتە خەبات بۆ ژێر دەستکردنی گەلانی تر.[۱]

لە عێراقیشدا پەیوەندی نێوان بزوتنەوەی هەردوو نەتەوە بۆ رۆژانی بەرگریکردنی کۆلۆنیالیزمی بەریتانیا دەگەرێتەوە کە گەلی کورد لە راپەرینەکەی سالّی ۱۹۲۰ی خەلّکی عێراقدا بەشدارییەکی فراوان و چالاکانەی کرد.[۲]

لە سالّی ۱۹۲٤ بە دواوە کاتێ کۆلۆنیالیزمی بەریتانیا حوکمداری

ساوای کوردستانی روخاند و کوردستانی به دەوڵەتی کارتۆنی عێراقەوە گرێدا، توانی زیاتر دەسەلاتی خۆی بەسەر عێراقدا بسەپێنێ و، لە رێگەی کۆمەڵێک رێکەوتن و پەیمانناوەی نابەرابەرەوە دەوڵەتی عێراق زیاتر وابەستەی خۆی بکات و خەڵکەکەش سەخت تر بچەوسێنێتەوە.

لە ئەنجامدا کۆمەڵێک راپەرینی جەماوەری لە دژی دەسەلاتی کۆلۆنیالیزمی و رژێمی پاشایەتی سەریان هەڵدا، کە لە هەموویاندا نەتەوەی کورد چالاکانە بەشداری کرد لە ئەنجامدا گەلانی عێراق توانییان لە تەمووزی ١٩٥٨دا رژێمی وابەستە بە کۆلۆنیالیزم بروخێنن و دەوڵەتێکی کۆماری دابمەزرێنن.

بە هۆی ئەم سەرکەوتنەوە گەلی کورد بۆ ماوەی دوو ساڵێک جۆرە ئازادییەکی بۆ رەخسا و، ژیانی سیاسی و کولتوری و نەتەوەیی لە کوردستاندا بوژانەوەیەکی نوێیان بەخۆوە دی. بەلام ئەم (مانگی هەنگوینییەی شۆرش) زۆری نەخایەند، چونکە دەسەلاتی بورژوازی عەرەب، بە جۆرێکی شۆڤێنیستانە کەوتە داپلۆسینی نەتەوەی کورد بەمەش سەرەتای تێکشکانی شۆرشی تەمووز دەستی پێکرد، چونکە هەر زوو دوابەدوای پەلاماردانی خەڵکی کوردستان، نۆرە هاتە سەر داپلۆسینی بزوتنەوەی کرێکاران و زەحمەتکێشانی خەڵکی عێراق.(٣)

هەندێ پەند و تاقیکردنەوە

بزوتنەوەی نەتەوەیی دیموکراتی ئەو ولاتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە، هەندێ پەند و تاقیکردنەوەی تاڵیان هێناوەتە کایەوە، کە سەرباری چەند بارەبوونەوەیان، کەچی بزوتنەوەی رادیکاڵ و بە

تایبەتی بزوتنەوەی کرێکارانی ئەو وڵاتانە سوودیان لێوەرنەگرتوون.
بزوتنەوەی نەتەوەیی ئەو وڵاتانەی کوردستانیان بەسەر دابەشکراوە کاتێ ناکۆکییە دەرەکییەکەیان لەگەڵ دەسەڵاتی چەوسێنەری بێگانەدا، یان ناکۆکییە نێو خۆییەکەیان لەگەڵ ڕژێمی دیکتاتۆری وڵاتەکەیاندا چارەسەر دەکەن و دەسەڵاتی سیاسی دەگرنەدەست کۆمەڵێک گۆڕانکاری چەندایەتی بەسەر ناوەڕۆکە کۆمەڵایەتییەکەیاندا دێت و، بە هۆی خاسیەتی چینایەتی و ناسیونالیستیانەوە و بە هۆی لاوازی ڕۆڵی پارتی چینی کرێکاران لە نێو ئەم بزوتنەوانەدا، بەرەبەرە ئەم بزوتنەوانە ناوەڕۆکە ڕزگاریخوازی و دیموکراتییەکەیان لەدەست دەدەن. ئەم گۆڕانکارییە چۆنایەتییانەش، بە حوکمی کێشەی نەتەوەیی لەو وڵاتانەدا، بەر لەهەموو شتێک لە هەڵوێستی شۆڤێنیستانەیان بەرامبەر بە مەسەلەی کورد دەردەکەوێ. ئەم هێزانە لە هەرەتی لاقلێدانی شۆڕشگێری و خەباتی گوایا دژی ئیمپریالیستییاندا نەک هەر نکۆڵی لە مافە نەتەوەییەکانی کورد دەکەن، بەڵکو هەوڵێن لەشکرێکی پڕ چەکی خۆیان بۆ داپڵۆسینی خەڵکی کوردستان ئامادە و بەرێ دەکەن. لێرەوە، پێم وایە، هەوڵێن ڕواڵەتی تێکشکانی‌یان وەرچەرخانی ئەم بزوتنەوانە لە هەڵوێستیان بەرامبەر بە مەسەلەی کورد دا دەردەکەوێ. بگرە هەوڵێن پرۆڤەی داپڵۆسین و تیرۆری خەڵکی زەحمەتکێشی وڵاتەکەیان بە داپڵۆسینی خەڵکی کوردستان دەستپێدەکەن، چونکە ئەم هەنگاوە، کە ڕەنگدانەوەی جەوهەرە شۆڤێنیستی و چینایەتییەکەیانە، بۆ ئەوان ئاسانترە و باجەکەشی کەمترە. ئەوان لەم ڕێگەیەشەوە دەتوانن بە دروشمی دیماگۆگییانەی پاراستنی (یەکپارچەیی) خاک و سەروەری

درۆزنانەی نیشتمان گیانی شۆڤینیستی لەنێو نەتەوەکانیاندا جۆش پێبدەن و کۆمەلاٚنی خەلٚکی پێ بەنج بکەن، تا بتوانن ئاسانتر بزوتنەوەی دیموکراتی و کرێکاران و زەحمەتکێشانی ولاٚتەکەیان سەرکوت بکەن و تێکی بشکێنن.

نامەوێ درێژدادڕی بکەم، بەلاٚم بابروانین ئەتاتورک دوای داپلۆسینی خەلٚکی کوردستان، ڕەزاخان دوای لێدانی بزوتنەوەی سمکۆ و دواتریش دوای روخاندنی کۆماری دیموکراتی کوردستان و ئازربایجان، کەریم قاسم دوای هێرشی سوپایی بۆسەر کوردستان، بەعس دوای تێکشکاندنی بزوتنەوەی گەلی کورد لە سالٚی ١٩٧٥ داو، ڕژێمی ئێستای ئێران دوای هێرشی عەسکەری بۆسەر خەلٚکی کوردستان..... هەر هەموویان هەوەلین پراوەی داپلۆسینیان لە کوردستاندا دەستپێکردووە و، دوای ئەوە زەبری توندتریان لە بزوتنەوەی کۆمۆنیستی و سەرجەمی بزوتنەوەی شۆرشگێری ولاٚتەکەیان داوە.

ئەم دەرسە تالاٚنە لەگەلٚ ئەوەی لەهەر یەکێک لەو ولاٚتانەدا زیاتر لە جارێک دووبارە بوونەتەوە، کەچی بزوتنەوەی چەپ، بە تایبەتی مارکسییەکانی ئەو ولاٚتانە لەبەر کۆمەلێک هۆکار لەبەرچاویان نەگرتوون. ئەوان لە جیاتی ئەوەی هەلٚوێستی ئەم ڕژێمانە بەرامبەر بە مەسەلەی نەتەوەیی و دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤ بە بنچینە دابنێن، ئەوا زیاتر دروشم و هاتوهاواری گوایا دژی ئیمپریالیستی ئەم ڕژێمانە و پەیوەندییان لەگەلٚ، یان هەلٚوێستیان بەرامبەر ولاٚتانی (سوسیالیستی) بۆ ئەوان بوونەتە مەسەلەی سەرەکی، وەک ئەوەی ڕژێمێک بتوانێ دژی ئیمپریالیزم بێ لە کاتێکدا نەتەوەی کورد لەناو دەبات و دیموکراسی لە کۆمەلاٚنی خەلٚکی زەوت دەکات!!.

بزوتنەوەی نەتەوەیی ئەو وڵاتانە هەر هێندە بە تەنگ کۆمەک و هاوپەیمانی بزوتنەوەی کوردەوە هاتوون کاتی لە قوناخی رزگاریخوازی نیشتمانیدا بوون کێشەیان لەگەڵ دەسەڵاتی بێگانەدا بووە یان رووبەرووی تیرۆری رژێمە دیکتاتۆرەکانیان بوونەتەوە. ئیتر دوای ئەوە بزوتنەوەی کوردیان فەرامۆش کردووە و، لە دوژمنە هاوبەشەکەی دوێنییان درندانەتر پەلاماری گەلی کوردیان داوە.

بۆیە تاقیکردنەوەی بزوتنەوەی کورد لەگەڵ بزوتنەوەی نەتەوەیی و دیموکراسی ئەم وڵاتانە تاقیکردنەوەیەکی تاڵ و تراجیدیانەیە، چونکە پەیوەندییەکانی نێوانیان پشت بە میکانیزمێکی ئیفلیج دەبەستێ و لە بنچینەدا پەیوەندییەکی لاسەنگ و نایەکسانە و زیاتر رەنگدانەوەی ئەو پەیوەندییە بابەتییە نایەکسانەیە کە هەر لەسەرەتاوە لەنێوان نەتەوەی زۆردار و نەتەوەی زۆرلێکراودا هەیە. رەنگدانەوەی هەڵوێستی شۆڤێنیستیانەی هێزەکانی نەتەوەی زاڵە کە کوردستان بە بەشێکی ئەبەدی وڵاتەکەی خۆیان دەزانن و ئەو راستیە ناسەلمێنن کە کوردستان هەر دوێنی بە دوور لە ئیرادەی گەلەکەی بەسەر ئەم وڵاتانەدا دابەشکراو بە زەبری (ئیستبدادی ئاسیایی) لەنێو ئەو دەوڵەتانەدا ماوەتەوە.

ئەگەر بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد بەرپرسیاری بەشێکی ئەم میکانیزمە ئیفلیجەبێ، جا لەبەر ئەوەی پێی رازی بووە و مافی بریاردانی چارەنووسی گەلی کوردی نەکردۆتە مەرجی پەیوەندی هاوبەش، یان لەبەر ئەوەی لە هەندێ قۆناخدا خۆی لە بزوتنەوەی دیموکراتی ئەو وڵاتانە و دورەپەرێز گرتبێ ئەوا بەرای من ئۆباڵی هەرە سەرەکی ئەم مەسەلەیە لە ئەستۆی بزوتنەوەی نەتەوەیی و دیموکراتی

ئەو گەلانە دایە، چونکە ئەوان لەوپەری لاوازی و(شۆرشگێر)یباندا نەیانتوانیوە و ناشتوانن دەستبەرداری سروشتی شۆڤێنیستانەی خۆیان ببن و دان بە مافی بریاردانی چارەنووسی نەتەوەی کورددا بنێن. لەهەموو زروف و سەردەمێکیشدا بەرژەوەندی خۆیان چەند جار و چەند جار خستۆتە سەرووی بەرژەوەندی سەرجەمی خەڵکی کوردستانەوە. باسکردنی ئەم واقیعە تاڵە بەو مەبەستە نییە هاریکاری نێوان بزوتنەوەی کورد و بزوتنەوەی ئەم وڵاتانە بە کارێکی بێ هودە دابنێم، بەلکو بەو ئاماجەیە میکانیزمێکی نوێ بۆ ئەم پەیوەندییانە دابهێندرێ کە لەسەر بنچینەی یەکسانی و مافی بەرابەری و داننان بە مافی بریاردانی چارەنوسی یەکتری دابمەزرێ.

داهێنانی ئەم میکانیزمە ئەگەرچی بە بەریەوە هەیە وزەیەکی نوێ بە بەر خەباتی هاوبەشی بزوتنەوەی کورد و بزوتنەوەی ئەو گەلانەدا بکات، بەلاّم بەو مانایە نییە کە هەرکاتێ ئەلەم بزوتنەوە نەتەوەیی و دیموکراتیانە دەتوانێ مەسەلەی کورد بە جۆرێکی رەواو بەو شێوەیەی نەتەوەی کورد دەیخوازێ چارەسەر بکات. ئەمەش بەر لەهەموو شتێک پەیوەندی بە ناوەرۆک و ئامانجە لێک جیاوازەکانی بزوتنەوەی کورد و ئەو بزوتنەوانەوە هەیە کە رەنگە تەنیا بوونی دیموکراسی ئامانجی هاوبەشی نێوانیان بێ. هەروا پەیوەندی بە کۆمەڵێک هۆکاری ترەوە هەیە کە لە ژمارەی رابردوودا باسی هەندێکیان کرا.

گۆرینی رژێمی سیاسی هەرکام لەم وڵاتانە، بەهەر رێگەیەک بێ (کۆدێتای عەسکەری، راپەرینی جەماوەری.....هتد) بارودۆخێکی سیاسی و کۆمەلأیەتی نوێ دێنێتەکایەوە کە وزەو ئیرادەی

داپلۆسراوی خەڵکی دەهەژێنێ. هۆشیارییەکەی نوێی کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی و سیاسی پێش، یان لەکاتی ئەم پرۆسەیەدا، سەرهەڵدەدات و هەر لە یەکەمین رۆژانی بارودۆخی دیموکراسییەکەدا بە جۆرێکی خێرا بەرەوپێشەوە دەچێ کە ناتوانێ لەگەڵ واقیعە کۆمەڵایەتی و نەتەوەییەکەدا بگونجێ. چونکە پرۆسە شۆرشگێرییەکە بە حوکمی بارودۆخی بابەتی و ناوەرۆکی هێزە کۆمەڵایەتییە سەرەکییەکانی، هەروا بە هۆی شوێنەوار و پاشماوە کەڵەکەبووەکانی رژێمی پێشووەوە ناتوانێ بەو خێراییە داخوازییە کۆمەڵایەتی و نەتەوەییەکان بهێنێتەدی. لێرەوە ناکۆکی لەنێوان خواستی کۆمەڵانی خەڵکی و دەرەتانی دەسەڵاتە نوێیە سیاسیەکەدا سەرهەڵدەدات.

جا لەبەر ئەوەی سەرهەڵدانی دیموکراسی لەو وڵاتانەدا دیاردەیەکی رێکەوتە نەک پێداویستیەکی بابەتی گەشەکردنی ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتووری و، لەبەر ئەوەی لەم وڵاتانەدا هیچ جۆرە نەریتێکی دیموکراسی نەلە کۆمەڵگا و نەلە نێوان پارتە دیموکرات و شورشگێرەکان و نەلە نێو خودی هیچ کام لەو پارتانەدا نییە، لەبەر ئەوەی پارسەنگی نێوان هێزە کۆمەڵایەتییە- سیاسییەکان بەو جۆرە نییە کە بتوانێ تاسەر پارێزگاری دەستەبەری ئەو دیموکراسییە ساوایە بکات ئەوا بەلای زۆرەوە هەر زوو هێزێک- لایەنێکی سیاسی دەرفەت دێنێ و دەسەڵاتە سیاسییەکە زەوت دەکات و، بەپێی یاسای جەنگەڵ لەگەڵ هێزە هاوسەنگەرەکانی دوێنێیدا دەجوڵێتەوە. ناکۆکییە نوێیە بابەتییەکەش بە زەبری تیرۆر و داپلۆسینی بەربڵاو خەفەدەکات. دووبارەکردنەوەشە ئەگەر بڵێم پراوەکەش لە کوردستان دەکات و، دەشتوانێ دەسکەوتەکانی گەلی کورد، ئەگەر ئۆتۆنۆمی راستەقینەش

بێ بەسەرە قەڵەمێک زەوت بکاتەوە. چونکە رووی نەداوە دەوڵەتێکی بورژوازی دەرفەتی چەوساندنەوەی نەتەوەیەکی تری بۆ برەخسێ و نەیچەوسێنێتەوە.

دواجار تۆبڵێی ئیفلیجی میکانیزمی پەیوەندی نێوان بزوتنەوەی کورد و بزوتنەوەی ئەو گەلانە و، نکۆڵیکردنی هێزە دیموکرات و گوایا شۆرشگێرەکانی ئەو نەتەوانە لە مافی بریاردانی چارەنووسی نەتەوەی کورد هەر پەیوەندییان بەو هۆکارە خۆیی و بابەتییانەوە هەبێ کە باسم کردن؟ یاخود ئەمە بەشێک بێ لە سایکۆلۆژیای کۆمەڵایەتی یان سایکۆلۆژیای (قەومی) نەتەوەی گەورە کە بەرادەی جۆربەجۆر کار دەکاتە سەر هەموو هێزە کۆمەڵایەتییە- سیاسییەکان و، لەو وڵاتانی فرە نەتەوەدا هەرکام لە هێزە کۆمەڵایەتییەکانی نەتەوەی گەورە، بە مارکسییەکانیشەوە کاتێ دەسەڵاتی سیاسی دەگرنەدەست، بە رادەی جۆربەجۆر، شۆڤێنیستانە لەگەڵ نەتەوە بچوکەکانی وڵاتەکانیان رەفتار دەکەن و، خۆیان لەچارەسەرکردنی رەواو ریشەیی مەسەلە نەتەوەییەکان دەدزنەوە؟! ئەمەیان بۆ خوێنەران جێدێڵم و هەر هێندە دەڵێم تاقیکردنەوەی وڵاتانی سۆسیالیستی کە دەبوایە لەم رووەوە نموونەبن، دەریان خست کە سایکلۆژیای قەومی نەتەوەی گەورە و خۆ بەزلزانینی دیاردەیەکی چەند سامناکە.

پەراوێزەکان

١- ج.ل. نەهرۆ (ئاورێک بۆ سەر مێژووی جیهان) لە کتێبی کوردستان وکورد- قاسملو وەرگێراوە. ل٥٩.

٢- بۆ زیاتر لەم رووەوە بروانە: د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، دور الاكراد في ثوره العشرين العراقيه. بغداد، ١٩٧٨.

٣- بۆ کورتکردنەوەی باسەکە بە پێویستم نەزانی باس لە میکانیزمی پەیوەندی نێوان بزوتنەوەی کورد و بزوتنەوەی فارس بکەم. چونکە بەگشتی تایبەتمەندییەکی ئەوتۆی نییە کە جیاوازی لەگەڵ میکانیزمی پەیوەندی نێوان بزوتنەوەی کورد و بزوتنەوەی نەتەوەیی تورک و عەرەبدا هەبێ، هەروا شۆڤێنیزمی بورژوازی فارس لە شۆڤێنیستی بورژوازی ئەم دوو نەتەوەیە کەمتر نییە.

بەشی سێیەم

هەڵوێستی حیزبە مارکسییەکانی ناوچەکە دەربارەی مەسەلەی کورد

مەسەلەی نەتەوەیی گەلی کورد یەکێکە لەو مەسەلە گرنگ و ئاڵوزانەی لە مێژە رووبەرووی حیزبە مارکسییەکانی ئەو وڵاتانە بۆتەوە کە کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە.

هەندێ لەم حیزبانە (جگە لە حیزبی شیوعی سوری)، لە قۆناخی جۆربەجۆردا هەڵوێستێکی دیار و شۆڕشگێرانەیان سەبارەت بە مەسەلەی کورد وەرگرتووە و، هەندێکیان، لە رابردوودا دانیان بە مافی بڕیاردانی چارەنووسی گەلی کورد لە وڵاتەکەیاندا، بە مافی دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەییشەوە ناوە. هەروا سیاسەتی شۆڤێنیستانەی رژێمە دیکتاتۆرەکانیان تاوانبارکردووە.

بەڵام ئەگەر لەبەر رۆشنایی مەبدەئەکانی مارکسیزم- لینینزم سەبارەت بە نەتەوە ژێردەستەکان سەرنجی سەرجەمی بەرنامە و هەڵوێستی ئەم حیزبانە بەرامبەر بە مەسەلەی کورد بدەین ئەوا کۆمەڵێک ناتەواوی و هەڵە و پاشەکشە دەبینین.

ئەگەرچی کاتێ ئەم حیزبانە دامەزران تازە کوردستان دابەشکرابوو،

بەلاّم ئەوان تائێستا قەوارەی سیاسی ولاّتەکەی خۆیان وەک واقیعێکی نەگۆڕ و ئەبەدی وەرگرتووە. بەو چاوە بابەتییە سەیری قەوارەی دەوڵەتەکەی خۆیان ناکەن، کە بەشێک لە ولاّتی نەتەوەیەکی تری، بە زۆرەملی و دوور لە ویست و ئیرادەی خاوەنەکەی پێوە گرێدراوە. یان ئەم نەتەوەیەش، وەک نەتەوەکەی ئەوان، مافی ئەوەی هەیە لە هەمان ولاّت و لە هەر بەشێکی کوردستاندا بە دەستی خۆی چارەنووسی خۆی دیاری بکات و دەوڵەتی خۆی دابمەزرێنێ و لەگەڵ بەشەکانی دیکەیدا یەکبگرێتەوە.

ئەم قەناعەتە فیکرییەی زۆربەی مارکسییەکانی نەتەوەی زاڵ وای لێکردوون بە حەماسێکی وەک حەماسی ناسیونالیستانی نەتەوەکەیان باسی یەکپارچەیی خاکی دەوڵەتەکەیان و مەترسی (ئینفصالیەت) و (تجزیە تەڵەبی) بکەن، کە ئەمەش لە جەوهەردا بێجگە لە نکۆڵیکردن لە مافی بڕیاردانی چارەنووسی نەتەوەی کورد و خۆ بە خاوەن زانینی نیشتمانەکەی شتێکی تر ناگەیەنێ. بەرای من دەکرێ ئەم هەڵوێستەی مارکسییەکانی ئەو ولاّتانە بە زەقترین نیشانەی کارتێکردنی شۆڤێنیزمی بورژوازی نەتەوەی گەورە بۆ سەر ئەم مارکسییەکانە دابندرێ. ئەم کارتێکردنەش لە ولاّتانی فرە نەتەوەدا شتێکی یەکجار چاوەڕوانکراو و سامناکە. کاتی خۆی مارکس زیرەکانە دەرکی بەم مەسەلەیە کرد و هەڵوێستی هەندێ لەهاوبیرە سۆسیالیستەکانی ئینگلستان بەرامبەر بە ئیرلەندا و لە سۆسیالیستە روسەکان بەرامبەر بە نەتەوەکانی روسیای بە خەوشی (یان خالای لاوازی) هاوبەشی نێوان ئەم سۆسیالیستانەی دوو نەتەوەی جۆربەجۆری زاڵ دادەنا. هەروا لینین بەردەوام داوای لە پرۆلیتاریای نەتەوەی زاڵ دەکرد کە

خۆیان لە شۆڤێنیزمی بورژوازی نەتەوەکەیان رزگار بکەن.

هەروا دەکرێ ئەم هەڵوێستەی مارکسیەکانی ئەم وڵاتە سەبارەت بە مەسەلەی کورد وەک بەشێک لە لادانێکی فرەوانتر سەیر بکرێ کە لە سەردەمی ستالیندا سەرجەمی بزوتنەوەی کۆمۆنیستی جیهانی گرتوە. بە تایبەتی کاتێ ئەم حیزبانە دامەزران ستالینیزم لە هەرەتی برەو و گەشەکردنیدا بوو، بۆیە شتێکی چاوەڕوانکراوە کە ئەم حیزبە ساوایانە لە زۆر رووەوە، لەوانە پێناسەکردنی نەتەوە و هەڵوێست دەربارەی مەسەلەی نەتەوەیی و نارەوایی دامەزراندنی حیزبی کۆمۆنیستی لە وڵاتانی ژێردەست و پێداویستی ملکەچ بوونی تەواوی کرێکارانی چەوساوە بۆ کرێکارانی چەوسێنەر و...... هتد، کەوتبنە ژێر کارتێکردنی ستالین و ستالینیزمەوە.

لە سەرێکی دیکەشەوە بڵاوبوونەوەی بیری سۆسیالیزم و دواتر دامەزراندنی حیزبی مارکسی لەو وڵاتاندا زیاتر ئەنجامی پێداویستی خەباتی رزگاریخوازی وکارتێکردنی، شۆرشی ئوکتۆبەر و بە جیهانی بوونی کولتوور بوو تائەوەی وەک وڵاتانی ئەوروپا، ئەنجامی گەشەکردنی چۆنایەتی و چەندایەتی چینی کرێکار و بزوتنەوەکەیان بووبێ. ئەم واقیعەش کەم تا زۆری کاری خۆی کردۆتە سەر خاسیەتی چینایەتی ئەم حیزبانە، کە هەندێ جار، بە تایبەتی لە وەرچەرخانە سەختەکاندا بە شێوەی جۆربەجۆر و زەق دەردەکەون.

گەڕانەوە بۆ سەرچاوە

رەنگە ئەم جۆرە باسانە، هەرنەبێ لە رووی میتۆدۆلۆژیەوە، ئەوە بخوازێ ئەگەر زۆر بە کورتیش بێ پەنجە بۆ هەندێ لایەنی جەوهەری و سەرەکی هەڵوێستی مارکسیزم- لینینزم سەبارەت بە مەسەلەی

نەتەوە چەوساوەکان درێژ بکرێ. بەپێی تیۆری مارکسیزم-لینینزم:(۱)

۱- هەموو نەتەوەکان، بە گەورە و بچورکیانەوە، مافی ئەوەیان هەیە خۆیان بڕیاری چارەنووسی خۆیان بدەن. مافی بڕیاردانی چارەنووسیش جگە لە مافی دامەزراندنی دەوڵەتی نەوەتەیی شتێکی تر ناگەیەنێ.

۲- بزووتنەوەی نەتەوە ژێردەستەکان ناوەرۆکێکی دیموکراسییانەی هەیە چونکە دژی زوڵم و زۆر و ستەمە. جا لەبەر ئەوەی مارکسییەکان دوژمنی سەرسەختی هەموو جۆرە چەوسانەوەیەکن ئەوا لە هەموو کات و سەردەمێکدا دەبێ پشتگیری خەباتی نەتەوە چەوساوەکان بکەن.

۳- لە ولاتانی فرە نەتەوەدا دەبێ مارکسییەکانی نەتەوەی زاڵ بەردەوام پروپاگەندە بۆ مافی بڕیاردانی چارەنووسی نەتەوە ژێردەستەکان و مافی جیابوونەوەیان بکەن. پشتکردنە ئەم ئەرکە، لەژێر هەر ناو و بەهانەیەکدابێ، تەنیا خزمەتی بورژوازی نەتەوەی زاڵ دەکات و بێجگە لە شۆڤێنیزم شتێکی تر ناگەیەنێ.

٤- لە هەمان ئەم جۆرە ولاتانەدا دەبێ مارکسییەکانی نەتەوەی ژێردەست پروپاگەندە بۆ برایەتی نەتەوەیی و یەکێتی ئارەزوومەندانەی نەتەوەکان بکەن.

٥- لەم جۆرە ولاتانەدا، لە کاتێکدا مارکسییەکانی نەتەوەی گەورە دژی هەموو جۆرە ئیمتیازێکن کە نەتەوەی چەوسێنەر هەیەتی، بە توندیش بۆ نەهێشتنی ئەم ئیمتیازانە و بۆ یەکسانی تەواوی نێوان نەتەوەکان خەبات دەکەن. ئەم یەکسانی بوونەش بەبێ یەکسانی بوون

له مافی دەمەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی مانایەکی نییە.

٦- پرولیتاریا لە کاتێکدا دان بەم یەکسانی بوونەی نەتەوەکاندا دەنێ و داکۆکی لێدەکات، ئەوا هاوپەیمانی نێوان پرولیتاری نەتەوەکان لە سەرووی هەموو ئیعتبارێکەوە دادەنێ. (دیارە ئەم هاوپەیمانییە لەسەر حیسابی مافی چارەنووس نییە و مەرجیش نییە ئەم هاوپەیمانییە تەنیا لەچوارچێوەی یەک حیزبی سەرتاسەری کە پرۆلیتاری نەتەوەی ژێردەست ملکەچی پرولیتاری نەتەوەی سەردەست بکات، بێتەدی).

٧- کاتێ کۆمەلانی خەڵکی نەتەوەی چەوساوە، بەهۆی سەختی و دژواری چەوساندنەوەی نەتەوەییەوە ناتوانن لەگەڵ نەتەوەی چەوسێنەردا بژین و دەگەنە ئەو قەناعەتەی جیاببنەوە، ئەوا ئەم جیابوونەوەیە لە بەرژەوەندی نەتەوەی ژێردەست و ئازادی خەباتی چینایەتی دایە.

٨- لە پاڵ ئەمانەدا لینین، لە تێزێکی تیۆری دیکەیدا سەبارەت بە مافی چارەنووس داوا لە پرولیتاریای نەتەوەی زاڵ دەکات کە خۆی لە شۆڤینیزمی بورژوازی نەتەوەکەی رزگاربکات و، لە رێگەی پێکەوە گرێدانی چارەنووسی بزوتنەوەی نەتەوەی ژێردەست بەو بزوتنەوەوە کە خۆی سەرکردایەتی دەکات نەتەوە چەوساوەکە رزگار بکات.

نازانم روداوە و تاقیکردنەوەکان، لەوانە تاقیکردنەوەی وڵاتانی (سۆسیالیستی) تاچ ئەندازەیەک راستی و دروستی ئەم تێزەی دوایی لینینیان سەلماند، بەڵام پێموایە حیزبە مارکسییەکانی ئەو وڵاتانەی کوردستانیان پێوە لکێندراوە، لە نێو سەرجەمی مەبدەئەکانی مارکسیزم- لینینیزم سەبارەت بە مەسەلەی نەتەوە ژێردەستەکان زیاتر

ئاوریان لەم تێزەی لینین داوەتەوە بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد. بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم تێزە مانای ملپێکەچکردنی بزوتنەوەی نەتەوەی ژێردەست بۆ بزوتنەوەی کرێکارانی نەتەوەی سەردەست دەگەیەنێ و لە مەبدەئەکانی تری مارکسیزم- لینینیزم دابراوە و بە دوور لە قۆناغە مێژووییەکەی وەرگیراوە، ئەوا مەسەلەی مافی چارەنووسی نەتەوەی کورد و داکۆکی کردن لەم مافە بۆ قۆناغی سۆسیالیزم هەڵگیراوە یان لەژێر ناوی بەرژەوەندی کرێکاراندا بە جۆرێکی موتلەق ملکەچی بەرژەوەندی نەتەوەی سەردەست کراوە کە دوایی باسی دەکەین. ئەمەیش لەناوەرۆکدا لەگەڵ مافی بریاردانی چارەنووسیی نەتەوەکاندا ناکۆکە. بەڵام خۆ ئەمە تاکە ناکۆکییەک نییە کە لە مارکسیزم- لینینزمدا هەیە!!. بە بەراوردێکی ئەم مەبدەئانەی مارکسیزم لەگەڵ هەڵوێستی حیزبە مارکسییەکانی ئەو وڵاتانە سەبارەت بە مەسەلەی کورد، بە ئاسانی، دەگەینە ئەم ئەنجامانە:

یەکەم: ئەم حیزبانە ئیمرۆ لە پرۆگرام و راپۆرتی پلینۆمەکانی کۆمیتەی ناوەندییاندا بە چاوێکی بەرابەر و یەکسان سەیری نەتەوەی زاڵی ئەو وڵاتانە و نەتەوەی کورد ناکەن. بۆیە کۆمەڵێک راستی مێژوویيان فەرامۆش کردووە، لەوانە:

١- لەهەر یەکێک لەو وڵاتانەدا بەشێکی کوردستان هەیە و تەنیا نەتەوەی کورد ئەو کەمایەتییە نەتەوانەی تێیدا دەژین خاوەنی راستەقینەی ئەم نیشتمانەن.

٢- نەتەوەی کورد لە هەریەکێک لەو بەشانەی نیشتمانەکەیدا مافی ئەوەی هەیە، وەک نەتەوە زاڵەکە، بریاری چارەنووسی خۆی، بە

دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆشەوە، بدات و لەگەڵ بەشێک یان بەشەکانی دیکەیدا یەکبگرێتەوە.

٣- نەتەوەی کورد بزوتنەوەیەکی بابەتی مێژوویی هەیە بە نێوی بزوتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی کوردەوە، کە وەک هەر بزوتنەوەیەکی رزگاریخوازی لە ئەنجامی ناکۆکی نێوان کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان و دەسەڵاتی نەتەوەی چەوسێنەری بێگانەدا سەری هەڵداوە، بەو ئامانجەی ئەو ناکۆکییە نەهێڵێ و نەتەوەی کورد بە مافی بریاردانی چارەنووس بگەیەنێ.

٤- لەنێو ئەم حیزبانەدا، حیزبی شیوعی عێراق لە سەرەتادا هەڵوێستێکی ئاشکرای بەرامبەر مافی چارەنووسی نەتەوەی کورد لە عێراقدا، بە مافی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆشەوە، وەرگرتبوو، بەلأم ئەم هەڵوێستەی حیزب پاشەکشەی بە خۆوە دیوە، بە تایبەتی لەسەرەتای حەفتاکان بە دواوە، ئەوەتا ئەمرۆ مافی چارەنووس لە پرۆگرامی حیزبدا وەک شتێکی گشتی، نەک لە عێراقدا، هەروا وەک ئامانجێکی دوور باسکراوە و لە پراکتیکیشدا جیاوازی لە نێوان ئەم‌و هەڵوێستیحیزبە شۆڤێنیە عەرەبەکاندا نییە.

٥- رەنگە هەر لەبەر ئەمەش بێ حیزبی شیوعی عێراق لە کاتێکدا، لە هەموو دوکیومێنتێکدا خۆی بە بەشێک لە بزوتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی عەرەب لە سەرەتاسەری ولأتانی عەرەبیدا، دادەنێ و لە زۆر بواری عەرەبی و جیهانیشدا بەو شێوەیە رەفتار دەکات، کەچی لە هیچ دوکیومێنتێکدا خۆی بە بەشێک لە بزوتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی کورد، نە لە کوردستانی عێراق و نە لە سەرتاسەری کوردستاندا، دانانێ. لە کاتێکدا (بزوتنەوەی

کۆمۆنیستنی عێراق لەو دووپارچەی عەرەبی و کوردستانی پێکهاتووە).(٢) کە واتا بۆ دەبێ کۆمۆنیستانی کوردستانی عێراق بەشێک بن لە بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەی عەرەب؟ ئایا ئەم بۆچوونە وەک ئەوە نییە بڵێین کۆمۆنیستانی بەسەرا و عەمارە بەشێکن لە بزوتنەوەی کورد لە سەرتاسەری کوردستاندا؟!.

دووەم: ئەم حیزبە مارکسییەنە لە کاتێکدا تێزە ناوبراوەکەی لینینیان (کە لە خاڵی هەشتەمی ئەم وتارەدا هاتووە) بە جۆرێکی دابرراو لە مەبدەئەکانی تری مارکسیزم- لینینیزم- سەبارەت بە مەسەلەی نەتەوە ژێر دەستەکان وەرگرتووە، پێم وایە لە روانگەی تەسکی قەومییەوە لێکیان داوەتەوە بۆیە:

١- تەنیا لەیەک گۆشەوە سەرنجی چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردیان داوە، ئەویش هاتنە سەر حوکمی ئەم حیزبانەیە.

٢- مافی چارەنووسی نەتەوەی کورد، کە مافێکی رەوایە و لە هەموو قۆناخێکدا دەبێ مارکسییەکانی ئەم وڵاتانە داکۆکی لێ بکەن، لەبیر کرێکاران و کۆمەڵانی خەڵکی نەتەوەی گەورە براوەتەوە کەم تازۆر باسی لێوە ناکرێ و، بە جۆرێکی تەماوی سەیر بۆ قۆناخی سۆسیالیزم هەڵگیراوە. لە جیاتی ئەوە کۆمەڵانی خەڵکی نەتەوەی زاڵ بە ئۆتۆنۆمی پەروەردە دەکرێن. کە ئەمە بێجگە لە خۆدزینەوە لە مافی چارەنووس و نکۆڵی کردن لەم مافە شتێکی تر ناگەیەنێ. چونکە لینین رەوایی مافی چارەنووس و داکۆکی لێکردنی و بگرە خەبات لە پێناوی ئەم مافەی بە قۆناخی سۆسیالیزمەوە نەدەبەستەوە. واتا ئەو مەرجەی دانەدەنا کە مافی چارەنووس دەبێ بۆ قۆناخی سۆسیالیزم هەڵبگیرێ.

پێموایە (حیزبی زەحمەتکێشانی کوردستان) لە ژێر کارتێکردنی هەمان لێکدانەوەی چەوت و باوی تیزەکەی لینیندا نووسیویانە (مافی چارەی خۆ نووسین بۆ گەلی کورد لە دوای هێنانە سەرکاری حکومەتێکی کرێکاران و زەحمەتکێشان لە عێراقدا مەسەلەیەکی بێ چەند و چۆن دەبێ).[٣] لێرەدا جێگەی ئەوە نییە کە باس لەوە بکەین ئەمڕۆ حیزبە کرێکارییەکان بە جیدی چاو بە مەسەلەی دەسەڵاتی تاکە حیزبیدا دەگێڕنەوە، یان کرێکارانی نەتەوەی زاڵ وەک دەرکەوت، کاتێ دەسەڵاتدار دەبن دەتوانن شۆڤێنیستانە لەگەڵ نەتەوە ژێردەستەکانی وڵاتەکەیاندا ڕەفتار بکەن. بەڵام لە هەموو ئەوانە دەپرسین کە ئەم مەرجە بۆ مافی بڕیاردانی چارەنووسی نەتەوەی کورد دادەنێن: بۆچی نەتەوەی کورد، لەچاو هەموو نەتەوە ژێردەستەکانی تری ئاسیا و ئەفریقیا، کە هەندێکیان ژێردەستەی دەوڵەتانی وەک پاکستان و خوارووی ئەفریقیا بوون، دەبێ چاوەڕوانی (حکومەتی کرێکاران و زەحمەتکێشانی) نەتەوەی زاڵ بکات؟ ئایا ئەم بۆچوونە ئەوە ناگەیەنێ (ببوورن لەم لێکدانەوە سادەیە) داوا لە نەتەوەی کورد بکەین تادان بە خۆیدا بگرێ و بەرگەی لەناوبردنی بە کۆمەڵ و تواندنەوە و وێرانکردن و بە عەرەب کردنی نیشتمانەکەی بگرێ تا ئەو ڕۆژەی ئەم حکومەتە لە عێراقدا دێتە سەرکار؟ کەی مارکسیزم مەرجی دزێوی لەم بابەتە و شورەی لەم چەشنەی بۆ مافی چارەنووسی نەتەوە ژێردەستەکان داناوە؟!.

٣- ئەم لێکدانەوە چەوتەی تیزەکەی لینین لەلایەن مارکسییەکانی ئەو وڵاتانەوە، لە پراکتیکدا بەوە شکاوەتەوە کە بزوتنەوەی کورد ناوەڕۆکە ڕزگاریخوازییەکەی لێدا بماڵەرێ و بکرێتە بەشێک لە

بزوتنەوەی دیموکراتی هەرکام لەو ولأتانە.

جالەبەر ئەوەی هەرکام لەو بزوتنەوانە لەناوەرۆکدا بزوتنەوەیەکی بورژوازییە و هێزە ناسیۆنالیستەکانی نەتەوەی زاڵ رۆلی سەرەکی تیدا دەبینن، هەروا بەو پێیەی بەرژەوەندی بەش بە جۆرێکی میکانیکییانە ملکەچی بەرژەوەندی گشت کراوە، ئەوا بزوتنەوەی کورد ملکەچی بزوتنەوەی ئەو نەتەوە زالأنە کراوە. ئیتر بزوتنەوەی ئەو ولأتانە دانی بە مافی چارەنووسی نەتەوەی کورددا ناوە یان نە،؟ لە کاتی دەسەلأتداریدا هەندێ لە مافە بنچینەییەکانی نەتەوەی کوردی داوە، یان شۆڤینیستانە رەفتاری کردوە؟ ئەمەیان مەسەلەی سەرەکی نەبووە!!

لەوەش زیاتر هەندێ لەو حیزبانە کاتێ بۆخۆیان پشتگیری رژێمە بورژوازیەکانی ولأتی خۆیان کردووە ئەوا فشاریان بۆ بزوتنەوەی کوردیش هێناوە تا پشتگیری ئەو رژێمە گوایا شۆرشگێر و پێشکەوتنخوازانە بکات. کاتێ هێزەکانی بزوتنەوەی کورد مافە بنچینەییەکانی گەلی کوردیان بە مەرجی ئەم هاوکارییە داناوە، ئەوا ئەم حیزبانە هەقیان بە خۆیان داوە دژی بزوتنەوەکە بوەستنەوە. وادەزانم لەم بۆچوونەوە بوو حیزبی شیوعی عێراق بەرامبەر بە شۆرشی ئەیلول توشی هەڵە هات. یان حیزبی تودە لە ساڵی ۱۹۷۹دا هەر لە سەرەتاوە هەڵوێستێکی چەوتی بەرامبەر بە راپەرینی خەڵکی کوردستانی ئێران وەرگرت، کە دواتر فیداییانی خەڵکی ئێران (ئەکسەریەت) لە پرۆسەی نزیکبوونەوە و رووکردنەوە (وحدت) لەگەڵ حیزبی تودەدا پشتیان لە بزوتنەوەکە کرد و هەڵوێستی چەوتی تودەیان وەرگرت.

حیزبە مارکسییەکانی ئەو وڵاتانە لە هەندێ قوناخدا بە شێوەیەکی زەق سەبارەت بە سروشتی گوایا پێشکەوتنخوازی رژێمە بورژوازییەکانی وڵاتەکانیانەوە موبالەغەیان کردووە. هەرچەند ئەم رژێمانە درندانە لەگەڵ نەتەوەی کوردا جولاتەونەتەوە. لەوەش زیاتر ئەم حیزبانە لەبەر خاتری گوایا سروشتی دژ بە ئیمپریالیستی ئەو رژێمانە پەیوەندی سیاسی و ئابوورییان لەگەڵ وڵاتانی (سۆسیالیستی)دا، چاویان لە مەسەلە نێوخۆییە گرنگەکانی تری وەک دیموکراسی سیاسی و مافەکانی مرۆڤیش پۆشیوە.

تۆبڵێی ئەمە تەنیا ئەنجامی کارتێکردنی بورژوازی نەتەوەیی بێ؟ یان ئەنجامی کورتبینی تیۆری و تێنگەیشتنی چەوتی پەیوەندی نێوان بەش و گشت بێ؟! کە بە هۆیەوە وەک چۆن مەسەلەی کورد کراوەتەوە بەشێک و مەلکەچی مەسەلەی دیموکراسی بورژوازی کراوە، بە هەمان شێوەش مەسەلەی دیموکراسی لەو وڵاتانەدا کرابێتە بەشێک لەمەسەلەی کێشەی جیهانی نێوان سۆسیالیزم و ئیمپریالیزم و لەبەر خاتری ئەم شتە گشتییە قوربانی پێدرابێ؟!. یان ئەمە ئەنجامی پەیرەوکاری فیکری و سیاسی ئەم حیزبە مارکسییانە بووە، کە بۆتە هۆی ئەوەی بە چاوی خەڵکی دەرەوە سەیری رژێمە بورژوازییەکانی وڵاتەکەیان بکەن و، زیاتر لە دید و بۆچوونەکانی ئەوانەوە، نەک بە پشتبەستن بە جەوهەر و ناوەرۆکی ئەم رژێمانە، هەڵوێستی خۆیان بەرامبەریان دیاری بکەن!! جا لەبەر ئەوەی ئەم خەڵکانەی و دەرەوە، وەک دەرکەوت، بەر لەهەموو شتێک لەبەر رۆشنایی بەرژەوەندی ئابووری و سیاسی خۆیاندا سەرنجی ئەم رژێمانەیان داوە، ئەوا بە لایانەوە گرنگ نەبووە کە ئەم رژێمانە لە نێو وڵاتەکەی خۆیاندا چۆن

چۆنی لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵکی،لەگەڵ نەتەوەی کورددا رەفتار دەکەن و تاج ئەندازەیەک ریز لە مافەکانی مرۆڤ دەگرن. مەگەر خۆشیان بە جۆرێکی داپلۆسێنەرانە دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤ و مافی نەتەوە بچوکانی ولاتەکەی خۆیان پێشێل نەکردووە؟! جا ئەگەر ئەوانی ئەوروپایی و گوایا نوێنەری چینی کرێکار بەم جۆرە لە نێو سنووری ولاتەکەیاندا رەفتاریان کردبێ، بۆ دەبێ لایان سەیربێ کە رژێمێکی بورژوازی ئاسیایی هەمان ماف پێشێل بکات و تەنانەت نەتەوەیەکیش بە چەکی کیمیایی قڕ بکات؟!

بە کورتی ئەم حیزبە مارکسییانە پشتگیری مەلەسەی کوردییان کردووە و لە دژی سیاسەتی رژێمە دیکتاتۆرەکان وەستاونەتەوە، بەڵام بەرای من تاوەرۆکی هەڵوێستەکانیان زیاتر پەیوەندی بە تەبایی و ناتەبایی خۆیانەوە بووە لەگەڵ رژێمەکانی ولاتەکانیاندا، واتا هەڵوێستی ئەوان لەناو جەرگەی خودی مەسەلەی کوردەوە هەڵنەقولاوە، بەڵکو زیاتر شتێکی تاکتیکی بووە. لەبەر ئەوە نەیانتوانیوە و ناشتوانن کارتێکردنێکی فیکری و سیاسی و جەماوەری ئەوتۆیان بۆسەر بزوتنەوەکە هەبێ.

لێرەدا پرسیارێک دێتە گۆرێ: ئایا ئەم هەڵوێستەی حیزبە مارکسییەکانی بەرامبەر بزوتنەوەی کورد و خۆ نەکردنە خاوەنی مەسەلەی کورد هۆکارێک نییە، کە شانبەشانی هۆکارەکانی تر بزوتنەوەی کوردیان توشی شکستی جۆربەجۆر کردووە؟!.

فەرامۆش کردنی مافی بڕیاردانی چارەنووسی نەتەوەی کورد بۆتە هۆی ئەوەی ئەمرۆ هیچ کام لەم حیزبانە دان بەوەدا نانێن کە نەتەوەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتەکەی ئەواندا مافی هەیە (هەرنەبێ وەک

ماف) دەوڵەتی خۆی دابمەزرێنێ. یان جۆرە فیدراڵییەکی لەو چەشنەی هەبێ کە لە یەکێتی سۆڤیەتدا هەیە و ئەمڕۆ نەتەوەکانی ئەوێ پێی رازی نین! هاوڕێ عەزیز محەمەد تەنانەت ئەم جۆرە فیدراڵیەش لە کوردستانی عێراقدا، بە یەکبوونی عەرەب (الوحدة العربیة)ەوە دەبەستێتەوە(٤). ئایا ناکرێ ئەم بۆچوونەی هاوڕێ عەزیز بەو جۆرە لێک بدرێتەوە کە نکۆڵی کردنە لە مافی چارەنووسی نەتەوەی کورد لە عێراقدا؟! یان نکۆڵی کردنە لەوەی نەتەوەی کوردیش، وەک نەتەوەی عەرەب لە عێراقدا، مافی ئەوەی هەیە لەگەڵ بەشەکانی دیکەیدا یەکبگرێتەوە؟!. لە کاتێکدا هاوڕێ فەهد، کە کوردستانی عێراقی بە هەرێمێکی ئەبەدی عێراق نەدەزانی، جەختی (تاکید)ی دەکرد کە گەلی کورد لە عێراقدا مافی هەیە ئازادانە بریار بدات کە ئاخۆ ئارەزوومەندانە لەگەڵ عێراقدا دەمێنێتەوە یان جیا دەبێتەوە. ئەو تەنانەت ئەم جیابوونەوەشی بە یەکبوونی عەرەبەوە نەدەبەستەوە بەڵکو پێش هەموو شتێک ملکەچی بەرژەوەندی گەلی کورد و جەماوەرە چەوساوەکەی دەکرد.

مارکسییەکانی ئەو وڵاتانە، کە لە ئۆتۆنۆمی زیاتر بەنەتەوەی کورد رەوا نابینن، باش دەزانن ئۆتۆنۆمی لە وڵاتێکی وەک یەکێتی سۆڤیەتدا، کە مەسەلەی نەتەوەیی بەنیوەچڵی تێدا چارەسەرکراوە، زیاتر بەو نەتەوە بچووکانە دراوە کە لەسەر خاکی نەتەوەی تر دەژین. لەوەش زیاتر ئۆتۆنۆمی ئەوەندە شتێکی کەم نرخە تەنانەت ئەو کەمایەتییە موسڵمانەی کە بە نەتەوە گورجین، هەر لەبەر ئەوەی ئاینیان جیاوازە لە چوارچێوەی کۆماری فیدراڵی گورجستاندا ئۆتۆنۆمییان دراوەتێ و پەرلەمان و ئەنجوومەنی وەزیرانی (نەک

ئەنجوومەنی تەشریعی و تەنفیذی) خۆشیان هەیە. بەڵام ئەو نەتەوانەی نیشتمانی خۆیان هەیە ئەوا کۆماری فیدرالییان دامەزراندوە و حیزبی کۆمۆنیستی خۆشیان هەیە، هەرچەندە چوار لەو نەتەوە خاوەن کۆمارانە تەنیا لە سەدا یەکی دانیشتوانی سۆڤیەت پێک دێنن.

لێرەدا بەرای من بەرنامەی حیزبە مارکسییەکانی ئەو وڵاتانەی کوردستانیان پێوە لکێندراوە دەربارەی مەسەلەی کورد بەرنامەیەکی مارکسییانە و ئینسانییانە نییە و، زیاتر لە بەرنامەی حزبێکی قەومی شۆڤێنی نەتەوەی زاڵ دەچێ. هەر دەڵێی بەو ئامانجە دارێژراوە کە لەلای ناسیۆنالیستانی نەتەوەی چەوسێنەر پەسندبێ. بۆیە بەرنامەیەکی شۆڕشگێرانە نییە و لە ئۆتۆنۆمی زیاتر (کە شۆڤێنیترین توێژی بورژوازی عێراقیش دانی پێداناوە) بە نەتەوەی کورد ڕەوا نابینێ. ئۆتۆنۆمیش وەک لینین دەڵێ: ڕێوشوێنێکی ریفۆرمیستانە (اصلاحی)یە و ئیمتیازاتی نەتەوەی زاڵ و هەموو شێوەکانی چەوساندنەوەی نەتەوەیی لەناونابات، نەتەوەی خاوەن ئۆتۆنۆمی لەگەڵ نەتەوەی سەردار (الامه السیده)دا بەرامبەر نابێ.

کەچی ئۆتۆنۆمی لە نەتەوەی کورد لە عێراقدا کراوەتە دەرمانی هەموو دەردان و بە(دیارترین دروشمەکانی گەلی عێراق و بزوتنەوەی دیموکراسی و بزوتنەوەی کورد لە عێراقدا)دادەندرێ. بەڵام ئەم واقیعە سەپاوە لەبەر ئەوە نییە کە ئۆتۆنۆمی ڕاستترین و ڕەواترین دروشمە بەڵکو بە رای من لەبەر ئەوەیە:

١- بزوتنەوەی کورد لاوازە و هێزی نەبووە، یان بوویەتی و باوەڕی بە خۆی نەبووە، داوای مافی زیاتر بکات.

٢-خەڵکی کوردستانی عێراق ئەوئازادییەیان نەبووە بڕیاری خۆیان بدەن.

٣- بزوتنەوەی دیموکراسی عێراق، بە حیزبی شیوعیشەوە تائێستا لەوە زیاتری بەگەلی کورد ڕەوا نەدیوە.

ئەگەر دروشمی ئۆتۆنۆمی بەر لە ٣٥ ساڵێک، کاتێ دیموکراسی ترین هێزی عەرەب لە عێراقدا هیچ مافێکی نەتەوەیی بە گەلی کورد ڕەوا نەدەبینی، هەنگاوێک بوویێ بۆ پێشەوە کە وانییە، ئەوا ئەمڕۆ پێداگرتن لەسەر ئۆتۆنۆمی، کە درندەترین و شۆڤێنیترین توێژی بورژوازی عێراق دانی پێداناوە، دوو- سێ هەنگاوە بۆ دواوە. بە تایبەتی بۆ حیزبێکی مارکسی کە کەلەپوور (تراث)ێکی تیئوری و فیکری بە پێزی سەبارەت بە مەسەلەی کورد هەیە.

لێرەدا چەند پرسیارێک دێنەگۆڕ: کێ ئەم هەقەی بەم مارکسیيانە و سەرجەمی بزوتنەوەی دیموکراسی ئەو وڵاتانە داوە تا لە جیاتی نەتەوەی کورد بڕیار بدەن؟!. ئایا کەس لە نەتەوەی کوردی پرسیوە کە ئاخۆ ئۆتۆنۆمی یان شتێکی تر دەخوازێ؟!. ئایا ڕۆژێک لە ڕۆژان نەتەوەی کورد ئەو ئازادییەی هەبووە کە پرسی پێبکرێ ئاخۆ دەیەوێ لە چوارچێوەی ئەو دەوڵەتانەدا بمێنێتەوە یان نە؟!.

دواجار هێزەکانی نەتەوەی زاڵ هەر چییەک بن چەند خۆیان بە شۆڕشگێڕ بزانن و لەهەر وڵاتێکدابن ئەگەر تەماحیان لە خاک و سامانی نەتەوەی ژێردەست نەکردووە و، ئەگەر نیشتمانەکەی بە موڵکی خۆیان نازانن بۆ نکۆڵی لە مافی چارەنووسی نەتەوەی ژێردەستی وڵاتەکەیان دەکەن؟!!.

هەڵوێستی حیزبە مارکسییەکان و هەڵوێستی سەرجەمی بزوتنەوەی دیموکراسی ئەو وڵاتانە متمانە و باوەڕپێکبوونی لە نێوان ئەم بزوتنەوانە و بزوتنەوەی کورددا لاواز کردوە. لە کاتێکدا

بەرژەوەندییەکانی خەباتی هاوبەش ئەوە دەخوازێ بە هێزترین پەیوەندی تێکۆشەرانە لەنێوان هەموو ئەم لایەنانە هەبێ. لەم رووەشەوە ئەرکی گەورەتر دەکەوێتە ئەستۆی هێزەکانی نەتەوەی گەورە بە تایبەتی مارکسییەکان، کە سەرباری ئەم ئەرکە، ئەرکی پاراستنی هاوپەیمانی نێوان کرێکارانی ئەم نەتەوانە و نەتەوەی کوردیشیان لە ئەستۆیە، چونکە بزوتنەوەی کورد چەند هەوڵ بدات بە تەنیا ناتوانێ ئەم کارە بە ئەنجام بگەیەنێ بۆ ئەوەی ئەم باوەر پێکبوونەش بە تەواوی بێتەدێ ئەوا پێویستە ئەم هێزانە چاو بە هەڵوێست و بەرنامەکانی خۆیاندا بگێرنەوە و، بە ئاشکرا لە وڵاتەکەیاندا دان بە مافی چارەنووسی نەتەوەی کورد و مافی یەکسانبوونی لە دامەزراندنی دەوڵەتی خۆی و یەکبوونی نەتەوەییدا بنێن.

شتێکی نوێش نییە ئەگەر بڵێم مافی چارەنووسی نەتەوەکان وەک مەسەلەی دیموکراسی و مافی مرۆڤ بۆتە دیاردەیەکی شارستانی ئەم سەردەمە و نەک تەنیا هەر مارکسییەکان، بەڵکو هەموو ئەوانەی بە عەقڵێکی شارستانییانە بیردەکەنەوە و بە جۆرێکی ئینسانییانە سەیری مافەکانی مرۆڤ دەکەن دانی پێدا دەنێن و بە مافێکی رەوای هەموو نەتەوەیەکی دەزانن. تەنیا ئەوانەی لە شۆڤێنیزم دەرباز نەبوون و کۆیلەی (شارستانی) جەنگەڵ و یەخسیری کولتووری دواکەوتوانە و عەقلیەتی سەدەکانی ناوەراستن دەتوانن شەرم لەوە نەکەن کە نکۆڵی لە مافی چارەنووس و سەرجەمی مافەکانی مرۆڤ بکەن و نیشتمانی خەڵکی تر بە موڵکی خۆیان بزانن.

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١- بۆ پوختەی ئەم مەبدەئانەی مارکسیزم- لینینیزم پشت بەم سەرچاوانە بەستراوە: لینین: المختارات- المجلد الخامس- دار التقدم مۆسکۆ، ١٩٧٦. لینین تەواوی دانراوەکان، جلدی ٢٥.٢٦ سۆفیا ١٩٨١.

٣- حیزبی زەحمەتکێشانی کوردستانی عێراق- لە چ روانگەیەکەوە داوای پێکهێنانی پارتی پێشرەوی کرێکارانی کوردستان دەکەین- .١٩٩ ل١٢.

٤- سەردەمی نوێ، ژمارە-٤٣- سێپتەمبەری ١٩٨٩ ل٩.

بەشی چوارەم

تەنگوچەڵەمەی فیکریی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان و ئاسۆیەکی ڕوون

-١-

تەنگوچەڵەمەی فیکریی بزوتنەوەی گەلی کوردستان وەک بەشێک لە تەنگوچەڵەمەیکی فراوانتر، لە بارو دۆخی ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووری کوردستانەوە سەرچاوەی گرتووە. پرۆسەی داگیرکردن و وێرانکردنی سەدان ساڵەی کوردستان، وەک باسکرا، سەرجەمی ژیانی مادی و رۆحی نەتەوەکەمانی شێواندو، دەرفەتێکی لەباری بۆ گەشەکردنی شێوازەکانی بەرهەمهێنان و دەرکەوتن و پێگەیشتنی سروشتیانەی توێژ و چینی نوێی کۆمەڵایەتی نەهێشتەوە.

کوردستانی خواروو کە ئەم تەنگوچەڵەمە فیکرییەی تێدا دەرکەوت، لە سەردەمی بابانەکانرا سەرەتای بوژانەوەیەکی نوێی ئابوری و سیاسی و کولتووری بە خۆیەوە دی، بەڵام هەر زوو هێرش و پەلاماری عوسمانیەکان و ئێرانیەکان و شەری نێوخۆی بابانەکان وێرانیان کرد.

رووداوەکانی یەکەمین جەنگی جیهانی و هێرشی لەشکری بەریتانیا

بۆ سەر کوردستانی خوارو و روخاندنی حوکمداری شێخ مەحموود کارەساتێکی سامناکی ئابووری و کۆمەلایەتییان نایەوە. هەروا کاتی ئەم بەشەی کوردستان بە عێراقەوە گرێ درا، بە درێژایی دەیان ساڵ هیچ جۆرە پرۆژەیەکی گرنگی ئابووری، پیشەسازی، کولتووری و ئاوەدانکردنەوەی بەخۆیەوە نەدی، بە پێچەوانەوە، وەک هەر وڵاتێکی داگیرکراو، بەسەدان سەربازگەو پۆلیسخانە و بنکەی تری عەسکەری گەمارۆ درا.(۱) تەواوی ئەم هۆکارانە و تاڵان کردن و دادۆشینی ئابووری کوردستان، رێگەی پێشکەوتنی پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانی سەرمایەدارییان بڕی و بوونە هاندەری بابەتی مانەوەی پەیوەندییەکانی فیوداڵی و داب و نەریت و ترادیسیۆنی عەشیرەتگەری لە کوردستانی خوارووا. لەوەش زیاتر کۆلۆنیالیزمی بەریتانیا دەیویست ئەم پەیوەندی و داب و نەریتانە زیاتر بچەسپێنێ. بۆ ئەم کارەیش پێگەی ئابووری و سیاسی ئەو سەرۆک هۆز و فیوداڵانەی خیانەتیان لە بزووتنەوەی کورد کردبوو بەهێز دەکرد و بەمەیش بەرژەوەندی چینایەتییان زیاتر بە کۆلۆنیالیزم و رژێمی کۆنەپەرستی عێراقەوە دەبەسترایەوە.

بەم جۆرە دوای رزگاربوونی عێراق لە کۆلۆنیالیزمی بەریتانیا، کۆمەڵگای کوردستان هێشتا کۆمەڵگایەکی فیوداڵی بوو . هێشتا وەک دکتۆر رەشاد میران دەڵێ (یاسا و پەیوەندییەکانی خێڵەکی و دەرەبەگایەتی تیادا زاڵ بوون کە ستریۆتیپی چەسپاوی خۆیان هەبوو و رەگەکانیان لە ناو کوردەواریدا قووڵ داکوتراوبوون و لە جۆری بیرکردنەوە و هەڵسوکەوت و ژیان و ترادیسیا و هەروەها لە ریبازی خەباتی نەتەوەییشدا رەنگی خۆیان دابووەوە).(۲)

لەم بارو دۆخە ئاڵۆزە ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتوورییە دا بوو کە تەنگوچەڵمەی فیکری بزووتنەوەی کورد، وەک بەشێکی گرنگ لە تەنگوچەڵمەی هێزە کۆمەڵایەتییەکانی نێو بزوتنەوەکە و سەرکردایەتییەکەی بە زەقی دەرکەوت. هەروا وەک هەر دیاردەیەکی فیکری کاری خۆی کردەسەر دەوروبەرە بابەتییەکەی. چونکە هەر دیاردەیەکی فیکری تەنیا بەرهەم، یان رەنگدانەوەی دەوروبەر نییە، بەڵکو هۆکارێکی کاریگەریشە بۆ کارکردنە سەر دەوروبەر. بۆیە ناکرێ و بگرە هەڵەیە کە چارەسەرکردنی ئەم تەنگوچەڵمە فیکرییە، بەگۆڕینی بارو دۆخی بابەتی کوردستانەوە، یان بە جۆرێکی ئۆتۆماتیکییانە بە چارەسەرکردنی تەنگوچەڵمەکانی تری بزوتنەوەکە گرێ بدرێ. چونکە ئەم جۆرە بۆچوونانە لە قاڵبدانی فیکرە، یان نکوڵی کردنە لەو رۆڵە کاریگەرەی کە فیکر، بەهۆی سەربەخۆیییە نیسبییەکەیەوە، لە گۆڕینی دەوروبەردا دەیگێڕێ.

لەم بۆچوونەوە، لام وایە، تەنگوچەڵمەی فیکریی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان لەیەک کاتدا ئەنجام و هۆکارە.واتا ئەنجامی تەنگوچەڵمەیەکی بابەتییانەیە و لە هەمان کاتدا هۆکارێکیشە یارمەتی مانەوەو بگرە ئاڵۆز بوونی تەنگوچەڵمەبابەتییەکە دەدات.

لەم ڕوانگەوە هەوڵدەدەم باسی ئەم تەنگوچەڵەمە فیکرییە بکەم.

(٢)

تەنگوچەڵمەی فیکری بزووتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی کوردستان لەو ناکۆکییەدایە کە لە نێوان ناوەرۆک و ئامانجی مێژوویی بزووتنەوەکەو لەنێوان بەرنامە و ئامانجی لایەنە خۆییەکەیدا هەیە. بە واتایەکی دی ئەو ئامانجەی هێزەکانی نێو بزووتنەوەکە خەباتی بۆ

دەکەن لەگەڵ ناوەڕۆک و سروشتی بزووتنەوەکەدا ناتەبا و ناکۆکن و بگرە کۆسپێکی خۆیی راستەقینەن لەبەر دەم گەشە کردنی بابەتییانەیدا. چونکە بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان، وەک هەر بزووتنەوەیەکی رزگاریخوازی، بەو ئاماڵجە مێژووییە دەرکەوتووە تا ناکۆکی نێوان کۆمەلانی خەڵکی کوردستان و دەسەلاتی چەوسێنەری بێگانە چارەسەر بکات. واتا بەهانەی مێژوویی سەرهەڵدان و مانەوەی بزووتنەوەکە لەو سروشت و ناوەرۆکە رزگاریخوازییەیدایە کە نەتەوەی کورد بە مافی بریاردانی چارەنووس و نیشتمانە دگیر کراوو (الحاق) کراوەکەی بەسەربەخۆیی بگەیەنێ .

بەلام کاتێک بزووتنەوەیەکی رزگاریخوازی لەم رێباز و ئاماڵجە مێژووییەی خۆی وەردەچەرخێندرێ و ، رووەو ئاماڵجێکی لاوەکی چەواشە دەکرێ ئەوا ئەم بزووتنەوەیە سروشت و ناوەرۆکە رزگاریخوازییەکەی لێدا دەماڵرێ، یان دەشوێندرێ، یان بە سروشت و ئاماڵجە مێژووییەکەی خۆی و بە خواستی کۆمەلانی خەڵکەکەی نامۆ دەکرێ. دەشێ ئەم پرۆسەیە، لەبەر هەر هۆکارێکی نێو خۆیی یان دەرەکی بێ، بەسەرەتای تەنگوچەڵەمەی فیکری، دواتریش سیاسیی بزووتنەوەکە دابندرێ.

ئاشکرایە بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان لەسەرەتای سەرهەڵدانییەوە تا نیوەی دووەمی ئەم سەدەیە بۆ رزگاری و سەربەخۆیی کوردستان خەباتی دەکرد. تا ئەو کاتە هەموو خەبات و راپەرین و شۆرشەکانی نەتەوەی کورد بۆ خۆ رزگارکردن و سەربەخۆیی کوردستان بوو. بەلام دوای زنجیرەیەک تێکشکان و نسکۆ و دوای لە دەست دانی چەندان هەل و دەرفەتی مێژوویی کە رووداوەکانی هەردوو جەنگی

جیهانی ڕەخساندیانن[٣] هەروا لە سایەی بارو دۆخێکی نێوخۆیی پڕ لە تێشکانی ڕۆحی و دەرەکی پڕ لە کێشەی زلهێزەکاندا مەسەلەی ڕزگارکردنی کوردستان، وەک ئامانجی هێزەکانی نێو بزووتنەوەکە، جێگای بۆ ئۆتۆنۆمی چۆڵکرد. بەمەیش هەموو وزەو خەباتی نەتەوەی کورد ئاراستەی ئەم ڕێبازە چەوتە یان تراویلکە (سەرابی) ئۆتۆنۆمی کرا. لێرەوە لام وایە قۆناخێکی چۆنایەتی سەرجەم نوێ لە تەنگوچەڵەمەی فیکری ـ سیاسی بزووتنەوەی گەلی کوردستان دەست پێدەکات کە تا ئیمڕۆ بەردەوامە. چونکە لەو کاتەوە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (کە ئەو کاتە مەڵبەندەکەی کوردستانی عێراق بوو) کەسایەتی و سەربەخۆیی خۆی لەدەست داو سروشت و ناوەڕۆک و ئامانجە ڕزگاریخوازییەکەی لێداماڵرا و کرایە بەشێک لە بزووتنەوەی دیموکراسیی بۆرژوازی عێراق و دواتریش ئێران، کە لە بنەڕەتدا ئامانجیان گۆڕینی ڕژێمی سیاسی ئەم وڵاتانە، یان چەسپاندنی دیموکراسی بۆرژوازییە، نەک ڕزگارکردنی مرۆڤ و خاکەکەی لە دەسەلاتی چەوسێنەری بێگانە.

ئەم پرۆسەیە، یان ئەم وەرچەرخانە فیکرییە ـ سیاسییە بزوتنەوەکەی بەخۆی و بە کۆمەلانی خەڵکی کوردستان، یان بە خواست و ئامانجەکانیان نامۆکردو، بزوتنەوەکەی راپێچی تەنگوچەڵەمەیەکی فیکری ـ سیاسی ئەوتۆ کرد کە ئاسان نییە و بگرە مەحاڵە بەبێ گەڕانەوەی بۆ سەر ڕێباز و سروشت و ئامانجە ڕزگاریخوازییەکەی لێی دەرباز بێ.

ئەگەر ئۆتۆنۆمی ، وەک دروشم و ئامانجی بزووتنەوەی کورد بەرهەمی، یان ئەنجامی فیکریی لاوازی و تێشکان و تەنگوچەڵەمەی

هێزەکانی نێو بزووتنەوەکە و سەرکردایەتییەکەی بێ، ئەوا پێدا گرتن و بەردەوام بوون لەسەر ئەم ئامانجە، هۆکاری فیکریی ئاڵۆز بوون و قووڵ بوونەوەی تەنگوچەڵمەکە و تێشکانە نوێیەکانییەتی. بەم مانایە دروشم و ئامانجی ئۆتۆنۆمی لەیەک کاتدا ئەنجام و هۆکارە، واتا ئەنجامی فیکریی تەنگوچەڵمە و تێشکانی بزووتنەوەکەیە، لە هەمان کاتدا هۆکاری فیکری قوڵبوونەوەی تەنگوچەڵمەکانی بزوتنەوەکە و تێشکانیەتی.

لەم بۆچوونەوە بەرای من دەشێ هەردوو هەرەسەکەی ساڵانی ١٩٧٥ و ١٩٨٨ کە لە بنچینەدا تێشکانییەتی فیکری بوون و لە شێوەی هەرەسی سیاسی و عەسکەریدا دەرکەوتن، وەک ئەنجامێکی حەقی ئەم تەنگوچەڵمە فیکرییە سەیر بکەین.

دروشمی ئۆتۆنۆمی لە کوردستانی خوارووە دا بۆ یەکەم جار حزبی شیوعی عێراق لە بارو دۆخێکدا کە هەردوو نیشتمانەکەی دەوڵەتی عێراقی لێدا تاشراوە لە ژێر دەسەڵاتی کۆلۆنیالیزمی بەریتانیادا بوون، بەرزی کردەوە، واتا خودی ئەم دروشمە لە دەرەوەی بزوتنەوەی کورد ڕا هات. بەڵام سەرکردایەتی ئەوکاتەی بزووتنەوەی کورد، کە کۆمەڵێک لاوی خوێندەواری کەم تەجروبە بوون و دەرەتانێکی ئەوتۆی سیاسی و جەماوەرییان نەبوو، ئەم دروشمەی حزبی شیوعیان بە خێرو بەرەکەتێکی مەزن دانا، بە تایبەتی کە هیچ کام لە حزبە عێراقییەکانی ئەو سەردەمە باوەڕیان بە کەمترین مافەکانی گەلی کورد نە دەهێنا.

هەڵبەت ئەگەر زەمینەی بابەتی نێو کۆمەڵگای کوردستان لەبار نەبوایە و ئەگەر بۆرژوازی کورد لە ڕووی ئابوورییەوە لاواز و لە ڕووی سیاسییەوە پەراگەند نەبوایە، ئەوا هێندە بە ئاسانی پشتی لە ئامانجە

مێژووییەکەی خۆی نەدەکردو، خۆی بە بۆرژوازی عەرەبی عێراق و بزووتنەوەی کوردیشی بە بزووتنەوەی دیموکراسی بۆرژوازی عێراقەوە هەڵئەدەپسارد تا دوای سەربەخۆیی عێراق لە سایەی ڕەحمەتی ئەودا هەندێ خێرو بەرەکەت بە خۆیی و نەتەوەی کورد ببڕێ.

دوای شۆرشی ١٤ ی تەمموزی ١٩٥٨ گەلی عەرەبی عێراق بە تەواوی لە کۆلۆنیالیزمی بەریتانیا دەرباز بوو و سەربەخۆیی سیاسی وەدەست هێنا، بەلاّم گەلی کوردستانی عێراق هەر بە ژێر دەستەیی مایەوە و، تەنیا کۆت و پێوەندەکەی، یان جۆری دەسەلاّتە بێگانە چەوسێنەرەکەی گۆڕدرا. چونکە دەسەلاّتی بۆرژوازی عەرەب بە جۆرێکی ئۆتۆماتیکییانە جێگای دەسەلاّتی کۆلۆنیالی بەریتانیای گرتەوە و بگرە بە جۆرێکی زۆر دڕندانەتر درێژەی بە (الحاق) ر داگیرکردنی کوردستان دا، کوردستانی بە عێراقەوە لکاو میراتێکی دزراوو ناشەرعی کۆلۆنیالیزمی بەریتانیایە کە بۆ بۆرژوازی عەرەبی عێراق ماوەتەوە. ئەوانەی نکوڵی لەم ڕاستییە مێژووییە دەکەن، بە مارکسییەکانی عێراقیشەوە، ئەوا بیانەوێ و نەیانەوێ لە ڕووی یاسایی و سیاسی و ئەخلاقییەوە پاکانە بۆ بۆرژوازی عێراق و ڕەفتارە ڕەگەزپەرستەکانی بەرامبەر بە کورد دەکەن.

لەبەر چاو نەگرتنی ئەو ڕاستییە بابەتییەی کە کۆمەڵگای کوردستان، دوای تەمووزی ١٩٥٨ هەر بە کۆمەڵگایەکی ڕزگاریخوازی نیشتمانی مایەوە و، سەربەخۆیی سیاسیی عێراق تەنیا سەربەخۆیی سیاسی بەشە عەرەبییەکەی عێراق بوو نەک کوردستان، لەبەرچاونەگرتنی ئەم ڕاستییە تەنگوچەڵەمەی فیکریی بزوتنەوەی کوردی لە تەنگوچەڵەمەیەکی تیۆری ـ فیکرییەوە گۆڕی بە تەنگوچەڵەمەیەکی پراکتیکی ـ

سیاسی. له ئەنجامدا سەرجەمی بزووتنەوەی کورد، کە بە درێژایی چوارده ساڵ، له ڕاپەڕین، یان (شۆڕش)ی ئەیلولدا بەرجەستە بوو، له ئەلقەیەکی داخراودا دەسووڕایەوە. چونکە بزووتنەوەیەک بوو له پێناوی هەندێ داخوازی ریفۆرمیستانە (اصلاحي) نەک بۆ ڕزگار کردنی خاک و مرۆڤ. ئەمەش یەکەمجار بوو له مێژووی نوێدا کە کورد بۆ (ئۆتۆنۆمی) نەک بۆ ڕزگاری کوردستان خەبات، یان شۆڕش بکات!! ئەم ڕێبازەش چەوتترین و دزێوترین شوێنەواری (شۆڕشی) ئەیلووله کە بەسەر بزووتنەوەی نەتەوەکەمان له کوردستانی عێراق و دواتریش له کوردستانی ئێراندا سەپێندرا.

بۆیە بەرای من ئەگەر ڕاپەڕینی ئەیلوول و ڕاپەڕینەکەی ئەم دواییەی کوردستانی عێراق بەم ئەنجامە تراژیدیەش نەگەیشتبان ئەوا مەحاڵ بوو بتوانن دەسکەوتێکی چۆنایەتی نوێ بۆ گەلی کورد بێننە دی. لەوەش زیاتر ئەگەر نەک دوو (شۆڕش) بەڵکو ئەگەر چەند شۆڕشیش له کوردستانی عێراق یان ئێران و تورکیادا بۆ ئۆتۆنۆمی بکەین، ئەوا جگەله بە فیڕۆدانی باشترین وزەی فیکری و فیزیکی نەتەوەکەمان و بەوێرانکردنی وڵاتەکەمان شتێکی باشتر لەوەی هەیە وەدەست ناهێنین. چونکە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی و ئامانجی ئۆتۆنۆمی وەک ئەوە وایە بمانەوێ له هایدرۆجینێک و دوو ئۆکسجین، خورما، یا سەمەنی، نەک ئاو دروست بکەین.

بە هەر حاڵ ئەو ڕێبازەی بەهۆی شانۆ شکۆی شۆڕشی ئەیلوولەوە بەسەر بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستاندا سەپێندرا، کۆتایی بەو قۆناخە مێژوویيە دوور و درێژە و بەو خەباتە ڕزگاریخوازییە هێنا کە نەتەوەی کورد له کوردستانی خواروو دا لەسەردەمی بابانەکانەوە تا

شۆرشەکەی شێخ مەحموودی نەمر و دواتریش بۆ رزگار بوون و سەربەخۆیی کوردستان دەستی پێکرد بوو. لە جێگەیدا خەبات و (شۆرش) بۆ ئۆتۆنۆمی بوو بە پیشەی نەتەوەی کورد و بزووتنەوەکەی. هەر لەم رێگەیەشەوە بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان کەبە ئامانجی رزگارکردنی خاک و مرۆڤەکانی کوردستان لە دەسەلاتی چەوسێنەری بێگانە لە دایک بووە، بە تەواوی و تا ئیمرۆ کرایە بزووتنەوەیەکی ریفۆرمیستی و بەشێکی کەم نرخی بزوتنەوەی دیموکراسیی عێراق کە هەمیشە لە پێناوی ئەمدا قوربانی پێدەدری، هەروا سەرجەمی ئاواتی گەلی کورد لە چوار چێوەی ئۆتۆنۆمی و دواتریش لە چوارچێوەی جۆری ئۆتۆنۆمییەکە دا (ئەمرۆ راستەقینە و سبەینێ راستەقینەتر!!) تەنگەبەرکرا. لەکاتێکدا مافی ئۆتۆنۆمی و بزوتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی هێندەی زەوی و ئاسمان لە یەکترەوە دوورن. هەر بۆیە لە دونیادا بزوتنەوەیەکی تری رزگاریخوازی نیشتمانی نادۆزرێتەوە خەبات و شۆرش بۆ ئۆتۆنۆمی بکات. بگرە نەتەوەیەکی تری ژێر دەستەو خاوەن نیشتمان نادۆزینەوە (مەگەر لە ئێران!) کە ئۆتۆنۆمی بە تەوهین و سوکایەتی نەتەوەیی نەزانێ!! ئەوە هەر ئێمەین لەبەر باوەر بەخۆ نەبوونمان و لە ترسی شۆڤێنیزمی هێزە چەپەکانی عێراق و ئێران دەسبەرداری ئامانجی سەربەخۆیی نیشتمانەکەمان بووین و شوێن سەرابی ئۆتۆنۆمییەک کەوتووین کە ناوێرین لای (دۆستەکانیشمان!) سنووره جوگرافییەکەی دیاری بکەین.

هێزە ئۆپۆزیسیۆن و چەپەکانی ئیمرۆی عێراق و ئێران بۆ وەدەست هێنانی دیموکراسی و دەولەتی قانون خەبات دەکەن. تا لە سایەیدا ئازادییەکانی سیاسی، کۆمەلایەتی، سەربەستی فیکر و بیرورا دەربڕین

و ڕێکخستن و هەڵبژاردن بۆ خەڵکی ئەم دوو وڵاتە دەستەبەر بکرێن.
بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەم هێزانە لە کاتێکدا دیموکراسییەکی بێ سنوور بۆ نەتەوەو وڵاتەکانیان داوا دەکەن، کەچی کە دەگەنە بەردەم مەسەلەی گەلی کوردستان، دیموکراسییەکەیان، کە هێشتا هەر قسەی سەرکاغەزە، تەنگەبەر دەکەنەوە و لە ئۆتۆنۆمی (خودموختاری) زیاتر بە نەتەوەی کورد ڕەوا نابینن! ئەمەش بە تەواوی پێچەوانەی دیموکراسی و ئازادی و یەکسانی و مافی گەلانە.
بەرای من ئەو دیموکراسییەی ئەم هێزانە دەیانەوێ دوا ڕۆژ لە وڵاتەکانیاندا بیچەسپێنن بە دیموکراسییەکی گێرو ئیفلیج، بە دیموکراسییەکی دواکەوتووانە و ساختە دەمێنێتەوە ئەگەر لە سایەیدا مافی بڕیاردانی چارەنووس، بە مانەوە لەگەڵ ئەم وڵاتانە یان بە جیابوونەوە، بۆ نەتەوەی کورد دەستەبەر نەکرێ.
ئەم جۆرە دیموکراسیە لە ناوەرۆکدا (دیموکراسی) هێزە شۆڤێنیستەکانە. ئەوان لەوپەری زەبونی دان کەچی لەوە دەترسن سنوورە وەهمیەکانی دەوڵەتەکانیان درزی تێ بکەوێ. بەڵام ئەگەر ئەم سنوورانە بۆ ئەوان پیرۆز و ڕەوایە ئەوا نەتەوەی کورد تەنیا کاتێک (ئەو سنوورانەی لا بەجێ و ڕەوا دەبێ، سنووری نیشتمانەکەی ئەوی تیا کوێر نەکرێتەوە و مافی بڕیاردانی چارەنووسی ئەوی تیا زەوت نەکرێ. ئەگینا ئەو چوارچێوەو سنوورانە بۆ کورد هەر زیندانە و جگەلەم مافەش هەر هەنگاوێکی (بەنج کردن) هەر هێندەی لە دەست دێت، دەلاقەیەک بۆ کورد بخاتە زیندانەکەوە.(٤)
بە کورتی ئەوە دیموکراسی ئاخر زەمانە کاتێ هەموو جۆرە مافێک بۆ ئەو گەلە سەردەستانە بە ڕەوا بزانێ، کەچی ئۆتۆنۆمی بکاتە

شمشێرەکەی (دیمۆکلیس)و بە تاڵە موویەک بەسەرسەری گەلی کورد دا هەڵیواسیێ!.

-٣-

ئەگەر تەنگوچەڵەمەی فیکریی بزوتنەوەی گەلی کوردستان لە ناکۆکیی نێوان سروشت و ناوەرۆکی رزگاریخوازانەی بزووتنەوەکەو نێوان بەرنامە و ئامانجەکانی لایەنە خۆییەکەیدا کۆبووبێتەوە، ئەوا هەوەڵین هەنگاوێکی فیکری بۆ دەرباز بوون لەم تەنگوچەڵەمەیە دەبێ بە چارەسەرکردنی ئەم ناکۆییە نێو خۆییەی بزووتنەوەکە دەست پێبکات. واتا دەبێ ئامانج و رێبازی ئیمرۆی لایەنە خۆییەکەی بزووتنەوەکە لەگەڵ ناوەرۆک و سروشت و ئامانجی مێژوویی رزگاریخوازانەی بزوتنەوەکە ئاشنا (یان ئاشت) بکرێنەوە.

خەبات و ئامانجی ئیمرۆی نەتەوەی کورد و هێزەکانی نێو بزووتنەوەکەی لەهەر بەشێکی کوردستاندا، بۆ مافی بڕیاردانی چارەنووس بێ، نەک بۆ ئۆتۆنۆمی. لە پرۆسەی چارەسەرکردنی ئەم ناکۆکییە ـ تەنگوچەڵەمەیەدا دەشێ گۆڕانێکی چۆنایەتی بەسەر بزووتنەوەکە و مەسەلەی گەلی کوردستاندا بێ‌و هێزی نوێی کۆمەلآیەتی ـ سیاسی رۆڵی سەرەکی لەم خەباتە رزگاریخوازییەدا ببینن، کە لە ئەنجامدا :

١- بەرنامەو ئامانجی بزووتنەوەی گەلی کوردستان، جارێکی‌تر دە بێتەوە بە بەرنامە و ئامانجێکی رزگاریخوازانەی نیشتمانی، کەلە ناوەرۆکدا گەیاندنی نەتەوەی کوردە بە مافی بڕیاردانی چارەنووسی نەتەوەیی و نیشتمانی خۆی. بەمەیش ئەو ئەفسانە پوچەڵە دوایی دێت کە گوایا بزوتنەوەی کورد بەشێکە لە بزوتنەوەی دیموکراسی ئێراق و

ئێران و تورکیا و سوریا. به پشت بەستن بەم بنەما فیکرییە دەشێ بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان بەرنامەیەکی رزگاریخوازانەی نوێ دابڕێژێ کە مەسەلەی رزگار کردنی مرۆڤی کورد و نیشتمانەکەی بکاتە ئامانجی سەرەکی خۆی.

هەروا بەرژەوەندی رزگاری نیشتمانی لەسەرووی بەرژەوەندی هەموو هێزو چین و حیزب و دەوڵەت و زلهێز و لایەنێکی‌تر بگرێ.

٢- مەسەلەی گەلی کوردستان لەهەر بەشێکیدا، لەوە زیاتر بەمەسەلەیەکی نێو خۆیی ئەو وڵاتانە نامێنێتەوە کە کوردستانیان پێوە لکێندراوە. بەڵکو دەبێتەوە مەسەلەی وڵاتێک کە داگیر و (الحاق) کراوە، مەسەلەی نەتەوەیەک کە کۆیلە کراوەو دووچاری لەناوبردنی بەکۆمەڵ هاتووە، نەتەوەیەک کە نیشتمان و زمان و کولتوور و داب و نەریت و مێژووی تایبەتی خۆی هەیە و بە پێی هەر یاسا و لۆژیک و دەستورێکی ئینسانی و جیهانی مافی ئەوەی هەیە خۆی چارەنووسی نەتەوەیەیی و نیشتمانی خۆی دیاری بکات.

مەسەلەی کورد هەر لە پەیماننامەی سیڤەر را بە شێوەیەکی یاسایی بوو بە مەسەلەیەکی نێو دەوڵەتان. بەلام ئامانج و داخوازی ئۆتۆنۆمی کە خۆمان پێی رازی بووین، مەسەلەی ئێمەی لە مەسەلەی نەتەوە و وڵاتێکەوە کردە مەسەلەیەکی نێو خۆیی دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان، ئەمەش چەکێکی یاسایی (قانونی) بەو دەولەتانە داوە تا وەک مەسەلەیەکی نێو خۆیی رەفتار لەگەڵ نەتەوەی کورد بکەن و لەناوی بەرن.

٣- مافی بریاردانی چارەنووس و سەربەخۆیی نیشتمانی ئامانجێکی روون و ئاشکرایە بۆیەبە پێچەوانەی ئۆتۆنۆمی، دەرفەتی سازشکاری

ناڕەوا نادات و سنوورێک بۆ ئەو سەوداو مامەڵە هەرزان بەهایە دادەنێ کە تا ئێستا بە مەسەلەی نەتەوەکەمانەوە دەکرێ.

لە باری دۆخی ئێمرۆی جیهاندا کە سنوورە (پیرۆزەکان) و دیوارە ئایدیۆلۆژییەکان، لەبەر پێی نەتەوە دابەشکراوەکاندا هەرەس دێنن، مەسەلەی مافی بڕیاردانی چارەنووسی گەلان، وەک مەسەلەی دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤ بۆتە ڕاستییەکی جیهانی و بگرە وەختە ببێتە پێوەرێک بۆ دیاریکردنی ئاستی شارستانی و پلەی دیموکراسیی دەوڵەتان. ئا لەم کاتەدا دەرفەتێکی جیهانی لەبار ڕەخساوە تا مەسەلەی نەتەوەکەمان وەک مەسەلەی وڵاتێکی دابەشکراو... وەک مەسەلەی ئازادی نەتەوەیەکی کۆیلەکراو... وەک مەسەلەی ٢٥ میلیۆن مرۆڤ کە دەیانەوێ خۆیان چارەنووسی شەخسی و نەتەوەیی خۆیان بڕیار بدەن بخرێتە بەردەم ڕای گشتی جیهان و سازمانی نەتەوە یەکگرتووەکان و، هەموو هێزو لایەن و کەسە نیشتمانپەروەرەکان، بەیەک دەنگ و یەک ئیرادەوە وەک یەکەمین هەنگاو، داوا بکەن تا ڕاگیری گشتی (ریفراندۆم)لە کوردستاندا و لە ژێر چاودێری نەتەوەیەکگرتووەکاندا بکرێ بۆ ئەوەی نەتەوەی کورد چارەنووسی خۆی، بە مانەوە لەگەڵ ئەم دەوڵەتانە، یان بە جیا بوونەوە بڕیاربدات.

بەکورتی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان هەر لە سەرەتا ڕا بە ئامانجی ڕزگار کردنی خاک و مرۆڤە ژێر دەستەکانی کوردستان دەرکەوتووە. ئەوکاتەیش دەتوانێ بوون و ئەرکی مێژوویی خۆی بسەلمێنێ و سەرکەوتن وەدەست بێنێ کە بۆ هەمان ئامانجی مێژوویی خۆی درێژە بە خەبات بدات. وەرچەرخاندنی بزوتنەوەی کورد لەم ئامانجە مێژووییەی خۆی ناوەرۆک و سروشت و ئایدیۆلۆژیاکەی

شێواندووە. لە ئەنجامدا خەبات و قوربانیدانی دەیان ساڵەی نەتەوەکەمان بە فیڕۆ دراوە. لەوەش زیاتر مەسەلەی ڕەوای نەتەوەکەمان لە مەسەلەی نەتەوە و وڵاتێکی ژێر دەستە و دابەشکراو ڕا کراوەتە مەسەلەیەکی نێوخۆیی هەرکام لەم دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان. ئەمەیش تراژیدیایەکی نەتەوەییە دەبێ لێی دەربازبین. دەشێ چارەسەرکردنی تەنگوچەڵەمەی فیکریی بزوتنەوەی کورد هەوەڵین هەنگاوێک بێ بەم ڕێگایە سەختەدا.

لە پرۆسەی ئەم گۆڕانکارییە فیکرییەدا، دەشێ بزووتنەوەکە لەهەر بەشێکی کوردستاندا ، بەرنامەیێکی ڕزگاریخوازانەی ئەوتۆ دابڕێژێ کە فراوانترین خەڵکەکانی کوردستان، لەسەر بنچینەی دیموکراسییەکی نوێی دوور لە کلێشە و قاڵبە حیزبایەتییە باوەکان لە دەوروەی ئەم بەرنامەیە کۆببنەوە. چونکە مەسەلەی ئازاد کردنی خاک و مرۆ لە ژێردەستی و کۆیلایەتی هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە بەرژەوەندی و ئایندەیان و مان و نەمانیان بە سەربەخۆیی و ڕزگاربوونەوە بەستراوە. مەگەر دەسەڵاتی شۆڤێنیست و ڕەگەزپەرستی بێگانە، لە هەربەشێکی کوردستاندا، مەترسی تواندنەوەو لەناو بردنی فیزیکی و رۆحی بۆ سەر هەموو لایەک و بۆسەر تەواوی بوونی نەتەوەییمان نییە؟!.

دواجار... ئەگەر وەرچەرخاندن و چەواشەکردنی بزوتنەوەی کورد ڕووەو ئۆتۆنۆمی تا ئێستا هەڵەیەکی مێژوویی بوو بێ، ئەوا لەمەودوا هەڵەیەکە لە ئاستی تاواندایە!

سەرچاوەو پەراویزەکان

١- بە پێی ئەو زانیارییەی مامۆستا محمد ئەمین زەکی لە نامیلکەی (محاسبەی نیابەت)دا بڵاوی کردۆتەوە، لە ساڵی ١٩٢٥ تا ساڵی ١٩٢٨ هەمووی بەسەریەکەوە تەنیا (٣٦) هەزار روپی (روپیە) بۆ کردنەوەی قوتابخانە لە سلێمانی و ناوچەکانیدا خەرج کراوە. کەچی بەرامبەر بەو پارە کەمە (٨٤٥) هەزار روپی بۆ دروستکردنی قشڵە و سەراکانی (پۆلیسی) سلێمانی و قەرەداخ و پێنجوین و ناوچەکانی تری سلێمانی خەرج کراوە. بڕوانە: د. کمال مەزهەر ئەحمەد، مێژوو ـ کورتە باسێکی مێژوو و کورد و مێژوو، بەغدا ١٩٨٣ ل ١٥٥.

٢- د . رەشاد میران، مێژوو چییە و مێژوو کرد چۆن دەبێ، گۆڤاری (یەکگرتن) ژمارە/١١ بەهاری .١٩٩ ل ١٦- ١٧.

٣- بۆنموونە هەڵ و دەرفەتی داتەپینی ئیمپراتۆری عوسمانی کە دەوڵەتانی رۆژ هەلاتی عەرەب دوای ئەوە دامەزران، پەیاننامەی سیڤەر . هەروا تێشکانی شۆرشەکانی شێخ مەحموودی نەمر و روخاندنی حوکمداری کوردستان، شۆرشەکەی شەهید شێخ سەعیدی نەمر، رووخاندنی کۆماری دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد بە سەرۆکایەتی پێشەوای شەهید قازی نەمر.

٤- هاشم کۆچانی، سەرەتایەک دەربارەی کێشەی نەتەوایەتی ـ مافی چارەنووس، فیدرالی، ئۆتۆنۆمی، سەردەمی نوێ ژمارە (٥٣) .١٩٩.

ئەنجام:

نەتەوەی کورد ڕووبەڕووی دوڕیانێکی مێژوویی بۆتەوە: یان ڕابوون بۆ سەربەخۆیی، یان مانەوە بە ژێردەستی.

ئەگەرچی نەتەوەکەمان لە مێژە ڕێگای یەکەمیان هەڵبژاردووە، قوربانییەکی بێ ئەندازەی بۆ ڕزگاربوون داوە بەڵام جێگای پرسیار و ڕامانە کە تائێستا بە بچووکترین ئامانجەکانی خۆی نەگەیشتووە؟ تا ئیمڕۆ لە هەرەسێکەوە بۆ هەرەسێک لە تراژیدیایەکەوە بۆ تراژیدیایەک ڕاپێچ دەکرێ؟!

ئایا هۆکارە دەرەکییەکان و ڕۆڵی زلهێزەکان و شوێنی جیوپۆلتیکی کوردستان بەرپەرسیاری ئەم تراژیدیایەن؟ یان هۆکارە سەرەکییەکان بۆ بارودۆخی ئابووری و کۆمەڵایەتی و فیکریی و سیاسیی و کولتووری نێو خودی کۆمەڵگای کوردستان دەگەڕێتەوە؟!. ئەم پرسیارانە و چەندانی تر، کە پەیوەندییان بە چارەنووسی نەتەوەکەمانەوە هەیە، بۆ ئەوە دەشێن بیرکردنەوەی ڕووناکبیرانی کورد داگیر بکەن.

باسەکانی نێو ئەم کتێبە وەڵامی پرسیارەکانی سەرەوە نادەنەوە، بەڵکو لە بنەڕەتدا بەو ئامانجە نووسراون کە خوێنەری کورد بۆ پرسین

و پشکنین هان بدەن. بەو هیوایەی لە پرۆسەی پشکنین و پرسینی گومانکارانەدا قەناعەتە چەوتەکانمان، کە بەرهەمی تەمبەڵی فیکریی و فەناتیزمی حیزبایەتی و گومڕایی ئایدیۆلۆژی و سیاسین، درز بێنن تا بتوانین هەقیقەتێکی نوێ، کە هەقیقەتی مەسەلەی ئازادی نەتەوە و سەربەخۆیی نیشتمانەکەمانە بەدی بکەین و لەسەرووی هەر مەسەلەیەکی ترەوەی بگرین.

دواجار خۆم بە بەختەوەر دەزانم ئەگە باسەکانی نێو ئەم کتێبە بچووکترین ئامانجێکی خۆیان وەدەست هێنابێ.

سەرچاوەکان

١- العقيد الركن احمد الزيدي، البناء المعنوي للقوات المسلحه العراقيه، بيروت، ط١، ١٩٩٠.
٢- ادونيس ـ الثابت و المتحول، بحث في الاتباع و الابداع عند العرب، الجزء الاول، طبعه ثالثه منقحه، دار العوده، بيروت ١٩٨٠.
٣- ئەنوەر قادر محەممەد، ليريكای شاعيری گەورەی كورد مەولەوی، ستوكهۆلم ١٩٩٠.
٤- پيرەمێرد، يادداشتەكانی پيرەمێرد. ئامادەكردنی ئومێد ئاشنا، رۆژنامەی ئاسۆ، بەغدا، ژمارە (٤٨) رۆژی ١٩٩٠/٦/٢٣.
٥- د. پێری شاليار ـ بڵاوكراوەی (كوردستان اليوم) العدد ٤ و ٥ كانون الثانی ـ شباط ١٩٨٩.
٦- د. حسين مروه، النزعات الماديه في الفلسفه العربيه الاسلاميه دار الفارابی، بيروت ١٩٧٩.
٧- رەشاد ميران، مێژوو چيه و مێژووكرد چۆن دەبێ، گۆڤاری (يەكگرتن) ژمارە (١١) بەهاری ١٩٩٠.
٨- رەفيق سابير، گەشەكردنی بيری نەتەوەيی و سەرەتاكانی بيری سۆسياليستی لە كوردستانی خواروو دا، گۆڤاری (رێگای ئاشتی و سۆسياليزم) ژمارە (١٥) ١٩٨٨.
٩- شەرەفخانی بدليسی، شەرەفنامە هەژار كردوويە بە كوردی، چاپی دووەم تاران ١٩٨١.

١٠- د. عبدالرحمن قاسملو، کوردستان و کورد، وەرگێڕ عبدالله حسن زادە ، ١٩٧٣.

١١- عبدالقادر ابن رستم بابانی، تاریخ و جغرافیای کردستان موسوم به سیر الاکراد، بکوشش محمد رئوف توکلی، چاپخانەی ارژنگ ١٣٦٦.

١٢- علاءالدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەغدا ١٩٥٢.

١٣- عەلی میر فیتروس، ئیسلام ناسی، سیامەک بابەک کردوویە بە کوردی، ١٩٨٧.

١٤- د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ ، چەند سەرنجێک دەربارەی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، بەغدا ١٩٧١.

١٥- د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ، احمدی خانی شاعیرا و مفکرا، فیلسوفا و متصوفا، بەغداد ١٩٧٩.

١٦- طبری ، برخی بررسیها درباره جیهان بینی‌ها و جنبشهای اجتماعی در ایران، چاپ دووم ١٣٦١.

١٧- فالح عبدالجبار، الحرکات السیاسیه الاسلامیه في مصر، (ندوه شارک فیها صلاح عیسی و آخرون) گۆڤاری (النهج) العدد ٢٥/١٩٨٩.

١٨- ف.ا.لینین، تەواوی دانراوەکان، جلد ٢٥ و ٢٦ بە زمانی بولگاری، سوفیا ١٩٨١.

١٩- ف.ا.لینین، المختارات ـ المجلد الخامس ، دار التقدم ـ مۆسکو ١٩٧٦.

٢٠- د. کمال مەزهەر ئەحمەد مێژوو کورتە باسێکی زانستی مێژوو و کورد و مێژوو، بەغدا ١٩٨٣.

٢١- د. كمال مەزهەر ئەحمەد دور الاكراد في ثوره العشرين العراقيه بغداد ١٩٧٨.
٢٢- محمد امين زكي خلاصه تاريخ الكرد و كردستان ترجمه محمد على عونى الطبعه الثالثه ١٩٦١.
٢٣- ميلان كونديرا، زوڵمی مێژوو نەتەوەیەکی بچووک. رۆژنامەی (كۆمار) ژمارە (١) سوید خەزەڵوەری ١٩٩٠.
٢٤- هاشم كۆچانی، سەرەتایەک دەربارەی كێشەی نەتەوایەتی، مافی چارەنووس، فیدرالی، ئۆتۆنۆمی، رۆژنامەی (سەردەمی نوێ) ژمارە (٥٣) ١٩٩٠.
٢٥- هيوا، زنار تەنگوچەڵەمەی بزوتنەوەی نیشتمانی کورد و کام جێگر؟ ١٩٩٠.

«له بڵاوكراوەكانی گۆڤاری "**رابوون**"»

Rafiq Sabir

Towards history

A short idiological-historical study

Printed in sweden by Mansour Graphic 1991